POLIROM

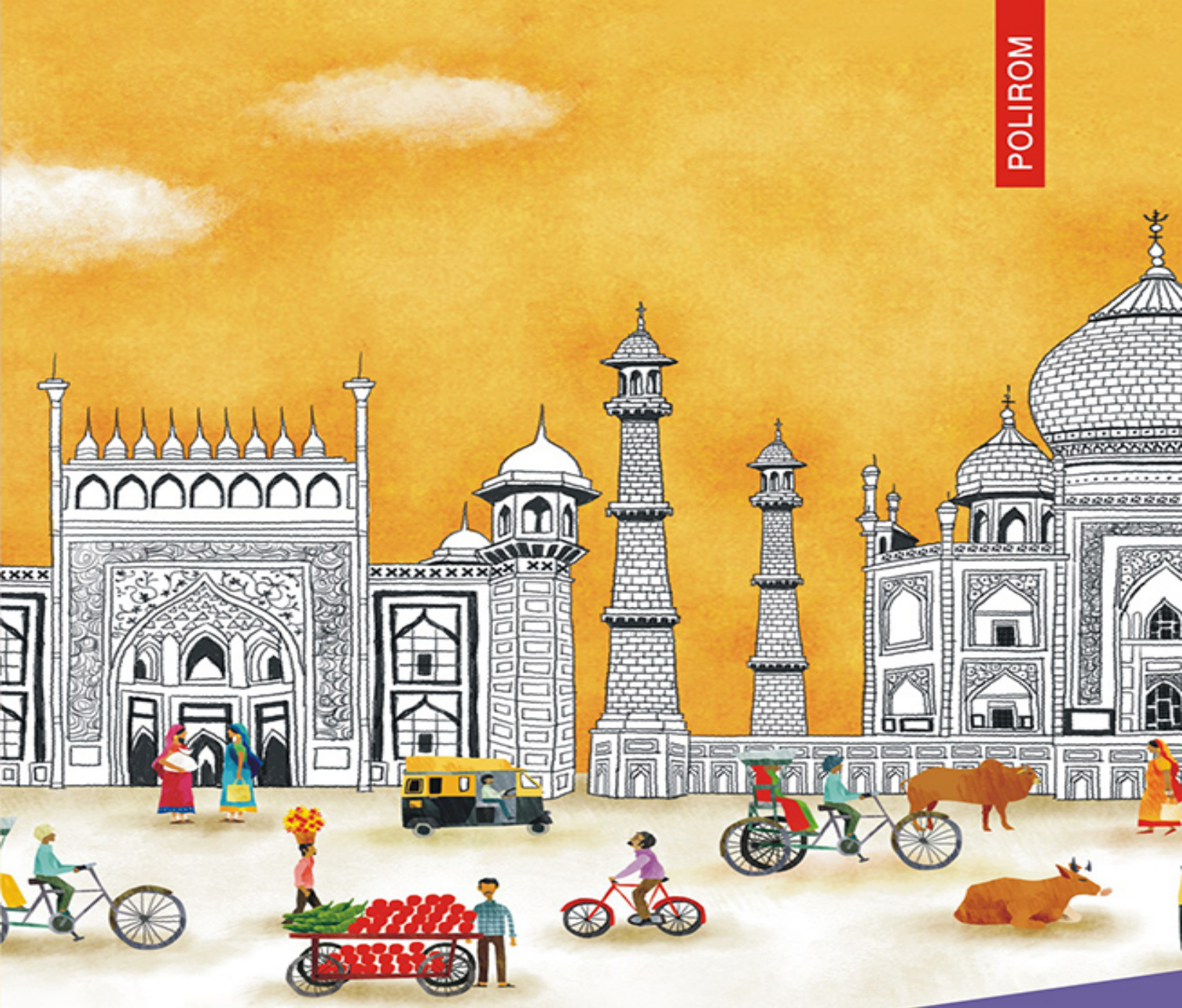

Aldous Huxley

Călătoria unui sceptic în jurul lumii

BIBLIOTECA POLIROM

Aldous Huxley

Călătoria unui sceptic în jurul lumii

India, Birmania, Malaya, Japonia, China şi America

Traducere din limba engleză şi note
de Daniela Rogobete

POLIROM
2018

Aldous Huxley, Jesting Pilate. *Travels through India, Burma, Malaya, Japan, China, and America*
Copyright © 1926 by the Estate of Aldous Huxley
All rights reserved
© 2018 by Editura POLIROM, pentru traducerea în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-7456-5
ISBN PDF: 978-973-46-7457-2
ISBN print: 978-973-46-7416-9

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: © KPG Ivary/Shutterstock.com (detaliu)

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ALDOUS HUXLEY (1894-1963) s-a născut în orașul englez Godalming, comitatul Surrey, într-o familie cu o îndelungată tradiție intelectuală. În 1908 și-a început studiile la Eton College, iar după o întrerupere de doi ani le-a continuat la Balliol College din Oxford. În 1916 a publicat prima sa carte, volumul de versuri *Roata în flăcări* (*The Burning Wheel*). Patru ani mai tîrziu, în 1920, i-a apărut un volum de povestiri, *Limbo*, urmat – la doar un an – de primul său roman, *Crome Yellow* (*Galben de Crome*). *Brave New World* (*Minunata lume nouă*), unul dintre romanele de referință ale secolului trecut, a fost publicat în 1932. În 1937 Huxley s-a mutat în Statele Unite împreună cu soția sa, Maria, și fiul lor, Matthew. A locuit pînă la sfîrșitul vieții în sudul Californiei și în New Mexico, s-a apropiat de filosofia orientală și a scris o vreme scenarii de film. Tot aici a început să experimenteze drogurile psihedelice, relatîndu-și ulterior trăirile în faimosul eseu *The Doors of Perception* (*Porțile percepției*) din 1954. Huxley a publicat de-a lungul vieții numeroase romane, volume de povestiri, eseuri și poezii, scenarii de film și biografii, cărți de filosofie, jurnale de călătorie și cărți pentru copii, fiind considerat unul dintre cei mai reprezentativi și mai influenți scriitori ai secolului XX. În 1959 scriitorul a fost distins cu Premiul pentru Excelență al Academiei Americane de Arte și Litere.

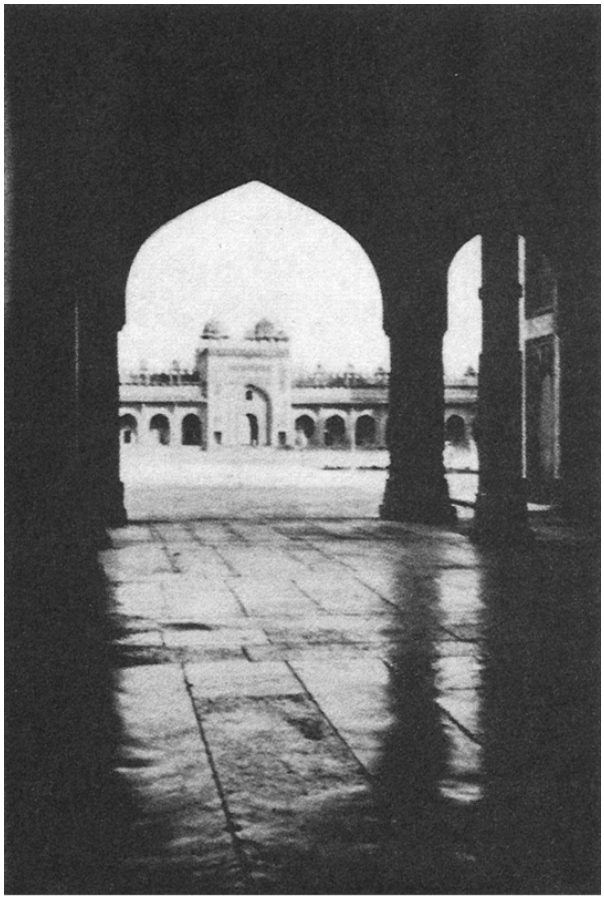

Fatehpur Sikri: Frontispiciu

Ce este adevărul? întrebă Pilat în batjocoră
și nu aștteptă să primească răspuns.

Francis Bacon

PARTEA I

INDIA & BIRMANIA

PORT SAID

Trapa de evacuare era ridicată. Atârnate la înălțime, deasupra deschizăturii, becurile electrice își trimiteau lumina orbitoare în adâncul pătratului cambuzei. Paznicul, aplecat deasupra marginii puțului, urla și dădea din mâini. Motorul cu abur îi răspundea zdrăngănind. Douăzeci de saci cu cartofi au apărut năvalnic din adâncuri. La zece picioare[1] deasupra punții, aceștia au fost aplecați într-o parte de o a doua frânghie transversală, au atârnat preț de o clipă dincolo de copastia navei, apoi, la un alt semnal al paznicului, au fost lăsați să cadă pe barja aflată în așteptare. Paznicul a mai ridicat o dată mâna. Motorul a zdrăngănit din nou. Două lațuri goale s-au ivit dintr-o parte a vaporului, au biciuit puntea în cădere și au dispărut în puț, încolăcindu-se ca niște șerpi. La capăt, jos de tot, niște omuleți au prins capetele libere ale funiei, au stivuit sacii, legându-i strâns. Paznicul a zbierat. Un alt chintal de cartofi a apărut năvalnic, s-a legănat într-o parte și a dispărut peste marginea navei. Și așa a continuat lucrul toată noaptea. Eu priveam totul cu admirație, curiozitate și, într-un final, cu un sentiment tot mai acut de groază. Transportarea unor bucăți de materie dintr-un punct de pe suprafața pământului către altul – iată toată munca omului! Iar înțelepciunea Orientului, mă gândeam eu, stă în

convingerea că e mai bine să lași bucățile de materie la locul lor. Fără îndoială, înțelepții Orientului au dreptate până la un punct. Sunt multe bucățele de materie care ar putea fi lăsate la locul lor și nimeni nu ar suferi din cauza asta. De pildă, aceste picături de cerneală pe care eu le transfer cu atâta sârguință din sticluța lor pe suprafața hârtiei...

Am ancorat – și în ce hazna! La Port Said se vorbesc toate limbile, se acceptă toate monedele. Dar schimbul lor valutar e jaf la drumul mare, iar cei de acolo își folosesc talentul de a vorbi limbi străine doar ca să înșele. Industria locală de bază pare să fie producerea și vânzarea fotografiilor indecente. Le găsești grămadă în aproape fiecare magazin; îți sunt băgate pe gât de fiecare gură-cască – la prețuri care scad ametitor, pe măsură ce te îndepărtezi, de la un sovereign până la jumătate de coroană. Abundența ofertei este dovada unei cereri tot atât de mari de astfel de produse din partea călătorilor aflați în trecere. În astfel de chestiuni, se pare că oamenii sunt mai plăcut impresionați de reprezentare – fie ea picturală sau verbală – decât de realitatea carnală. Este un fapt psihologic bizar căruia nu-i găsesc nici o explicație satisfăcătoare.

ÎN MAREA ROȘIE

Vorbind cu europeni care trăiesc și muncesc în Orient, aflu că dacă le place Orientul (ceea ce se și întâmplă în cazul multora dintre ei), asta se datorează întotdeauna aceluiași motiv. Se spune că acolo fiecare om este cineva; are autoritate și este admirat; îi cunoaște pe toți oamenii de vază și e la

rândul lui cunoscut. Acasă se pierde în mulțime, nu contează, e un nimeni. Viața în Orient satisface instinctele cele mai profunde și mai puternice – acelea legate de afirmarea de sine. Tânărul care pleacă dintr-o suburbie a Londrei pentru a ocupa un post de funcționar în India se trezește membru al unei mici comunități conducătoare. Are servitori umili pe care-i pune la treabă, subordonați cu pielea cafenie cu care e bine și indicat să fii nepoliticos. E înconjurat de trei sute douăzeci de milioane de indieni; se simte de departe superior tuturor, începând de la culi până la maharajah, de la paria până la cel mai educat brahman, de la țăranul analfabet până la posesorul a jumătate de duzină de diplome europene. E posibil să fie prost crescut, idiot, needucat; nu contează. Are pielea albă. În India, superioritatea este o chestiune de epidermă. Nu-i de mirare că iubește Orientul. Pentru europeni condițiile de viață din Orient sunt un fel de drog. Dar beția pe care acesta o produce este mai plăcută decât cea care rezultă din consumul de whisky. Alcoolul, așa cum spune poetul:

> Face curajul să sporească-n pieptul omului destoinic,
> Mintea și pana poetului ascute-n chip temeinic
> Sfidează sorții[2].

Dar sentimentul de putere pe care-l oferă, senzația de grandoare și importanță sunt doar iluzorii și nu durează. Beția Orientului e veșnică, iar sentimentul măreției nu este întru totul o himeră. Comis-voiajorul care merge în Orient este cu adevărat un om măreț (atâta vreme cât rămâne în Răsărit),

spre deosebire de colegul lui care vinde medicamente acasă. Trezirea survine doar atunci când se întoarce în Europa. În Occident își găsește locul cuvenit în ierarhia socială. Unul din milioanele de oameni ai suburbiei londoneze e cuprins de dorul de Orient. Nu e de mirare. Cărui om îi place să fie sediment, când ar putea să plutească elegant pe suprafața scăldată în lumina soarelui?

PE MARE

Toată lumea de pe vas ne amenință cu perspectiva unei „distracții pe cinste“ în India. Distracție pe cinste înseamnă să mergi la curse, să joci bridge, să bei cocktailuri, să dansezi până la patru dimineața și să vorbești despre nimicuri. Și între timp, incredibila, frumoasa lume în care trăim ne așteaptă s-o explorăm, iar viața e scurtă și timpul curge nestăvilit, precum sângele dintr-o rană mortală. Și apoi mai este întreaga cunoaștere, întreaga artă. Mai sunt bărbații și femeile, viețuitoarele nenumărate și, în cărți, sufletele acelor răposați care au meritat să devină nemuritori. Să mă ferească Dumnezeu ca într-o asemenea lume să am parte de Distracție pe Cinste! Dumnezeu te-ajută, dar nu-ți bagă și-n traistă. O să am grijă ca șederea mea în India să fie pe atât de lipsită de distracție, pe cât am să reușesc s-o fac.

BOMBAY

Pe chei, așteptând debarcarea rudelor aflate la bordul vasului nostru, stau patru sau cinci doamne parsi[3] – toate urâte, acea urâțenie pe care doar persoanele care aparțin acestei clase exclusiviste, închise o pot avea. Poartă sariuri indiene și bluze europene, ciorapi și pantofi de pânză, cu toc înalt. Într-o mână țin câte o umbrelă neagră, în cealaltă, ghirlande de flori. Umbrelele negre le apără de soare; ghirlandele de chiparoase și flori de leandru urmează să fie agățate la gâtul prietenilor care se întorc. Una dintre doamne, ni se spune confidențial, este un doctor eminent.

Vreo zece culi, cu picioare subțiri ca ale unor maimuțe păianjen, sunt trimiși să aranjeze pasarela. Pun mâinile pe ea, slobozesc la unison un strigăt asurzitor – evident, în speranța că pasarela se va speria și se va mișca de la sine. Dar credința lor nu e de ajuns; pasarela nu se clintește. Întristați, oftând, se hotărăsc să împingă. O metodă vulgară, banală și obositoare de a pune lucrurile în mișcare. Dar măcar funcționează. Pasarela e deplasată de-a lungul cheiului, e așezată pe poziție. Pasagerii încep să coboare de pe vas. Într-un final prietenii și rudele doamnelor parsi coboară pe platformă. Sunt îmbrățișați, împodobiți cu flori și conduși înspre automobilele Hup și Overland care așteaptă în spatele vămii. E prima priveliște pe care ne-o oferă Orientul.

Pielea cafenie, picioarele desculțe, cerceii din nas, boii cu cocoașă – toate acestea erau previzibile, păreau evidente și familiare de cum coborai de pe vas. În Bombay, lucrul cu adevărat ciudat, neașteptat era prezența păsărilor. Sunt mai multe păsări pe străzile acestui oraș cu milioane de locuitori

decât într-o pădure englezească. Ulii imenși, cu aripile întinse și nemișcate, planează de-a lungul bulevardelor cu aceeași viteză ca a traficului de sub ele, fără nici un efort. Nenumărate ciori cu capul cenușiu zboară de colo până colo, stau cocoțate pe fiecare acoperiș, pe fiecare pervaz și cablu electric. Croncănitul lor este basul principal al oricărui alt sunet din Bombay. Uliii și ciorile fac o treabă bună în salubrizare, iar Bombayul, care produce mult gunoi și prea puțini gunoieri, le ține foarte ocupate și bine hrănite. Nimeni din acest ținut, unde uciderea animalelor este de-a dreptul o crimă, nu le face nici un rău lor sau cuiburilor lor. Se-nmulțesc și sporesc, fiind, în chip surprinzător, lipsite de orice teamă. Pe tot cuprinsul Indiei aveam să găsim aceeași abundență de păsări, aceeași încrezătoare absență a fricii. Venind din Italia, unde, timp de nouă luni pe an când *lo sport* e în plină desfășurare, peisajul câmpenesc este aproape lipsit de păsări, unde oameni înarmați stau la pândă o jumătate de zi ca să vâneze vreo brumăriță-de-pădure, iar privighetorile sunt prinse-n lațuri și mâncate cu miile – venind din Italia, am fost impresionat în mod deosebit de numărul și varietatea păsărilor indiene.

BOMBAY

Din punct de vedere arhitectural, Bombay este unul dintre cele mai groaznice orașe de pe ambele emisfere. A avut nșansa să se dezvolte într-o perioadă care a fost probabil cea mai neagră din toată istoria arhitecturii. Cea mai mare parte a clădirilor lui publice au fost proiectate și executate între anii

1860 și 1900. Nu prea e cazul nici să detaliez, nici să comentez. Tot ce trebuia spus a fost spus impecabil în ghid; așadar să lăsăm ghidul să vorbească. Secretariatul Prezidențial, ni se spune, este construit în „stil gotic venețian“. Aula Universității (terminată în 1874), clădită în „stilul decorativ francez al secolului XV“, se află în imediata vecinătate a „englezescului timpuriu“ al Curții de Justiție (deschisă în 1879). Biblioteca Universității, datând cu un secol mai devreme decât Aula, este realizată în „stilul gotic al secolului XIV“. Vechiul Oficiu Poștal Central a fost „proiectat în stil medieval de către domnul Trubshawe“. (Din precauție, nu ni se oferea nici o explicație despre Trubshawe). Oficiul de Telegraf (nedatat, însă cunoștințele mele în materie de stiluri arhitecturale mă fac să înclin spre o epocă mai târzie) este în stil „romanic“. Gara Victoria, care este construită în stil „gotic italian cu oarecare modificări orientale aduse domurilor“, se află față-n față cu Clădirile Municipale în care „impresia de oriental introdusă în arhitectura gotică creează un efect plăcut“. Încă și mai evident orientale sunt Poarta Indiei („bazată pe stilul secolului XVI din Gujarat“) și Muzeul Prințul de Wales („în stilul Indian al secolelor XV și XVI, caracteristic Președinției[4]“). Arhitectura Hotelului Majestic și a Hotelului Taj Mahal nu este descrisă în ghid. E o scăpare; cele două merită o descriere. Majestic este musulman ca stil, într-un fel mult mai haotic decât ar fi visat vreodată până și cei mai ortodocși dintre marii Moguli, iar giganticul Taj combină stilul Muzeului de Istorie Naturală din South Kensington cu acela al unui pavilion indian la o expoziție internațională. La capătul unei ore petrecute printre aceste comori de arhitectură modernă, am luat un taxi și, doar ca o formă de autoapărare, am mers la primărie, care este un

edificiu cuminte, în stil georgian târziu, construit prin anii treizeci. Lung și scund, cu șirurile de scări, cu frontonul central, cu colonada dorică, edificiul are un aer calm și o decență liniștitoare. Printre atâtea neghiobii arhitecturale și mojicii cu pretenții, este singurul gentleman. În Bombay, pare să fie la fel de elegant ca Partenonul.

BOMBAY

În holul hotelului se află un stand de cărți, ticsit cu ziare și romane – printre ele, am remarcat cu recunoștință, se aflau propriile mele romane. O secțiune întreagă este dedicată revistelor tehnice englezești și americane – dar tehnice într-un fel anume, destul de special. Reviste de ginecologie, de obstetrică, de psihologie sexuală, de boli venerice. Șiruri întregi și zeci de exemplare din fiecare. Holul hotelului nu este frecventat de doctori în mod deosebit; publicul larg este cel care cumpără aceste reviste. Ciudat, ciudat fenomen! Poate că este unul dintre efectele climei.

BOMBAY

Din trupul lui insular, Bombay își întinde tentacule lungi de sărăcie lucie suburbană. Fabrici și clădiri cenușii imense, cocioabe scunde răspândite printre palmieri mărginesc

drumurile care se întind pe mile întregi, drumuri înțesate de nenumărați trecători care se mișcă în toate părțile. Mergând cu mașina spre ieșirea din Bombay, de-a lungul uneia dintre aceste artere aglomerate, am simțit (încă și mai acut) acea uimire care mă copleșește adesea când trec prin mahalalele sordide ale vreunui oraș european – uimire în fața propriei mele siguranțe, a propriului confort, în fața privilegiilor mele, a acceptării instinctive și aproape lipsite de resentimente a milioane de semeni mai puțin norocoși decât mine, a pretenției de a fi educat, rafinat, înstărit, prin comparație cu ei. Să fim toleraţi, eu și semenii mei privilegiați, de către propriul nostru popor mi se pare oricum un lucru destul de bizar. Dar ca pretențiile noastre, care sunt încă și mai mari în India decât în Europa, să fie acceptate de acești nenumărați străini cu piele cafenie, asupra cărora ne exercităm stăpânirea, mă izbește încă și mai tare.

Suntem acceptați cum sunt acceptați și banii de hârtie – în virtutea convingerii că valorăm ceva. Valoarea noastră nu este intrinsecă, ci este preluată din aprecierea lumii. Trăim și stăpânim în baza încrederii care ni se acordă și suntem respectați nu neapărat pentru c-am fi cu adevărat formidabili (deși puterea noastră e mare), ci pentru că există convenția că ar trebui să fim respectați. Majoritatea mai puțin norocoasă este atent educată în această direcție utilă.

În Europa banii noștri de hârtie au început să-și piardă valoarea convențională. Continuăm încă să ne oferim propriile persoane (adesea cu oarecare sfială ascunsă) ca pe bancnotele de cinci lire; dar cei mai sceptici dintre cei „inferiori nouă“ refuză să ne privească ca pe ceva mai mult decât maculatură. Când același lucru va începe să se petreacă

și în India, când încrederea din care omul alb a trăit și a stăpânit de atâta amar de vreme va fi retrasă, ce se va întâmpla atunci? Fără pic de violență, doar refuzând să-l mai accepte pe omul alb la valoarea pe care o pretinde acesta, doar refuzând să mai aibă de-a face cu el, indienii vor putea reduce domnia britanică la neputință. Noncooperarea a eșuat până acum din cauza ineficienței organizatorice și a lipsei de spirit civic din partea indienilor. Dar organizarea eficientă și spiritul civic sunt rezultatele unei anumite educații. Atunci când masele vor primi acea educație, când bancnotele prestigiului european vor fi discreditate în mod sistematic și cetățenii europeni vor fi boicotați și lăsați într-un soi de vid social și economic, indienii vor putea obține lucrurile pe care le cer. (Simpla dispariție a tuturor servitorilor indieni ar fi aproape de ajuns ca să le bage albilor mințile în cap. Confruntat cu obligația de a-și goli propriile lături, un vicerege ar începe să asculte cererile *swarajiste*[5] cu o simpatie crescândă). Dacă indienii se vor descurca sau nu mai bine decât englezii să guverneze India este cu totul altă chestiune. *Swaraj* se poate dovedi a fi o binecuvântare sau se poate transforma într-o catastrofă. Dar în orice caz, asta se va obține atunci când un număr suficient din cei trei sute douăzeci de milioane de indieni se vor hotărî la unison să o ceară. Lucrul acesta este evident. Trebuie doar să pună la îndoială pretențiile albilor, trebuie doar să le ignore prezența aproape invizibilă în mulțimile lor; atâta tot.

Până atunci însă, încrederea noastră se menține, cu orice preț, în rândul maselor. Poate că indianul educat se îndoiește că bancnotele noastre de cinci lire valorează mai mult decât o bucată egală de hârtie decupată din *Daily Mail*; dar fratele lui

mai puțin educat ne acceptă încă la valoarea declarată. Trecători cu picioare subțiri mă salută ducând mâna la tâmplă atunci când trec pe lângă ei. Îmi port privilegiile confortului, ale culturii și bogăției prin mizeria Bombayului suburban, în absolută siguranță. Acestea sunt încă sigure, mai mult sau mai puțin, chiar și în suburbiile unui orașel industrial englezesc. Pentru cât timp? Mă întreb în timp ce șofez printre palmieri.

BOMBAY

Norocul nostru a fost să o întâlnim pe durata ședерii în Bombay pe doamna Sarojini Naidu[6], aleasă de curând președinte al Congresului Național Indian[7], o femeie care îmbină, într-o manieră absolut remarcabilă, farmecul cu o mare forță intelectuală, drăgălășenia cu energia plină de curaj, originalitatea cu o vastă cultură și sinceritatea cu umorul. Dacă toți politicienii indieni sunt asemeni doamnei Naidu, atunci țara este cu adevărat binecuvântată.

La un ceai organizat în saloanele sale, un tânăr musulman de origine arabă a recitat niște versuri în urdu scrise de poetul punjab modern Iqbal[8]. Subiectul era Sicilia (și, vai!, Sicilia a fost singurul cuvânt din poezie pe care l-am înțeles). Poetul, ni s-a spus, și-a găsit inspirația în timp ce traversa strâmtoarea Messina pe drumul de întoarcere din Europa, iar poezia lui era scrisă în maniera unei elegii – elegia unui mahomedan revoltat pentru faptul că insula, care aparținuse odinioară musulmanilor, trebuie să se afle acum în mâinile

necredincioșilor. Nu am spus nimic în momentul acela, dar trebuie să recunosc că imaginea Siciliei ca țară musulmană sustrasă în mod barbar stăpânilor ei de drept, arabii, m-a izbit ca destul de tare. Pentru noi, ca buni europeni, Sicilia e greacă, latină, creștină, italiană. Perioada ocupației arabe este un interludiu, ceva irelevant. E drept, arabii din Sicilia au fost arabii cei mai civilizați. Dar e greu să-i privim altfel decât ca pe niște intruși pe acel pământ clasic. Iar acum mi se cerea să privesc insula lui Teocrit – așa cum italienii de dinainte de război priviseră Trento și alte porțiuni din *Italia irredenta* – ca pe o bucățică de „Arabie nerăscumpărată“. Mi se cerea prea mult. În primul moment m-am simțit de-a dreptul indignat – fără îndoială, la fel de indignat cum s-a simțit poetul la vederea acelor ținuturi odinioară musulmane, acum pângărite de prezența creștinilor. În viața călătorului, aceste mici lecții de teoria relativității sunt evenimente zilnice.

Cuvintele poeziei erau de neînțeles pentru mine. Dar cel puțin puteam să apreciez felul în care era recitată, sau mai degrabă incantată – pentru că strofele erau astfel aranjate încât să alcătuiască o melodie repetitivă, regulată, într-o cheie minoră. Fiecare vers începea cu o frază fremătătoare, care creștea, precum sunetul unei trompete, dintr-o dominantă într-o tonică și, la următoarea măsură accentuată, într-o terță minoră. După asta, melodia rătăcea cu jale; se auzeau note suspendate și triluri lungi pe o singură vocală. Pe măsură ce ascultam eram tot mai încredințat că tot așa trebuie să fi fost recitate și corurile grecești – ca o incantație păstrată cu grijă între limitele unei singure octave, un cânt (pentru urechile noastre, cel puțin) oarecum monoton, cântat fără efort, într-o manieră mai degrabă vorbită decât într-una pe care am putea-

o considera cântată. Și în notele suspendate, în trilurile și tremolourile pe o singură silabă prelungă, mi se părea că recunosc acea trăsătură distinctă a corului euripidian pe care Aristofan l-a luat în râs și l-a parodiat în *Broaștele.*

BOMBAY

În seara aceasta, domnului Patel[9], noul purtător de cuvânt al Adunării Legislative, i-a fost adresat un discurs elogios de către membrii comunității sale, o subcastă a agricultorilor din Gujarat. Și alți membri ai comunității rupseseră rândurile societății tradiționale – holul era plin de oameni care lăsaseră plugul țărănesc pentru munca la oraș –, dar nici unul dintre aceștia nu se mai ridicase într-o poziție atât de înaltă ca cea atinsă de domnul Patel. „Din plugar, președinte“ – ziariștii indieni, ca și colegii lor de dincolo de ocean, au o slăbiciune pentru sloganuri – era cel prin care ziarele rezumau cariera domnului Patel.

Am însoțit-o pe doamna Naidu până la locul evenimentului și, în calitate de oaspeți ai acesteia, ne-am trezit ocupând locurile de onoare de la tribună. Sala era plină. Căldura, deși soarele apusese, era copleșitoare. (Aceasta este una din ciudățeniile climei din Bombay, și anume că temperatura crește sau, în orice caz, pare să crească în timpul primelor ore ale nopții). În grădina de afară, o orchestră cânta niște foxtroturi celebre cu două-trei sezoane în urmă.

Programul evenimentului fusese elaborat cu grijă. Un cor de copii urma să cânte în răstimpul cât domnul Patel era așteptat să intre. Cineva urma să-i recite un poem elogios după ce acesta avea să ia loc. Apoi venea rândul discursurilor, după care urmau replica domnului Patel și prezentarea discursului în caseta lui de argint, la finalul ceremoniei. Un plan perfect pe hârtie; dar în practică, după cum s-a dovedit, nu pe atât de reușit pe cât ar fi putut să fie. Pentru că orchestra a cântat, iar publicul a vorbit pe toată durata cât au interpretat copiii. Într-adevăr, doar din întâmplare, și asta pentru că am observat că deschideau și închideau gurile într-un fel nefiresc, ca niște pești, mi-am dat seama că acei copii cântă. Și atunci când recitatorul a început să-și declame poezia elogioasă, orchestra cea neobosită a atacat melodia „Why did you kiss that girl?“ poezia lui a fost acoperită cu totul. Însă până la momentul acela, câteva mii din populația nenumărată a ciorilor din Bombay se și așezaseră în copacii din fața sălii și discutau problema retragerii peste noapte, așa cum fac păsările vorbărețe la apusul soarelui. Croncănitul lor era de rău augur. Nicăieri în Europa n-am mai auzit așa ceva. Eram așezat la tribună, la mică distanță de vorbitori; dar vocile lor nu răzbăteau nici măcar până la mine. Doar la vreo jumătate de oră mai târziu, când ciorile s-au dus la culcare, publicul a mai reușit să prindă câte-un cuvânt. După asta, ceremonia a decurs destul de liniștit, cu doar unul sau două mici incidente, prilejuite de citirea discursului și de oferirea casetei, care au știrbit solemnitatea ocaziei.

Toate acestea mi-au readus foarte clar în minte ceremonii similare din Italia. Nu există cuvânt de care ziariștii italieni să fie mai atrași decât de cuvântul *solenne*. Orice ceremonie

despre care citești într-un ziar italian este solemnă – așezarea solemnă a pietrei de temelie, depuneri solemne de coroane la morminte, aniversări solemne de centenare, intrări și ieșiri regale solemne. În ziare, cum vă spun, toate lucrurile astea sunt solemne. În practică totuși, rareori sunt altceva decât improvizație, hazard și, pentru ochii unui nordic cel puțin, ineficiente și neimpresionante. Catolicul cuminte care vine la Roma cu speranța să vadă ceremonii religioase nobile și emoționante se întoarce de obicei dezamăgit în țara sa. Adevărul este că aceste lucruri se organizează mai bine în Franța, Anglia, Belgia, Germania – în oricare altă țară nordică. Noi, nordicii, ne organizăm evenimentele cu mai mult profesionalism decât oamenii din sud. Noi facem eforturi să ne impresionăm pe noi înșine; și în același timp dăm ceremoniei pe care o organizăm toate șansele să ni se pară impresionantă prin faptul că intrăm deliberat într-o stare de spirit plină de seriozitate și ne menținem în această seriozitate până la finalul ceremoniei. Sudistul refuză să-și bată capul cu detaliile de culise și nu se va sinchisi să-și păstreze o stare de spirit anume pentru prea mult timp. Prin urmare, nouă ni se pare rușinos de neglijent, cinic și ireverențios.

Dar nu trebuie să ne pripim atunci când judecăm. Sudistul își are propriile tradiții legate de chestiunile în cauză, iar acestea se întâmplă să fie diferite de ale noastre. În această privință, îmi închipui că felul lui de a gândi și de a simți e mai apropiat de cel oriental decât de al nostru. Hai să încercăm să înțelegem înainte de a judeca.

Noi îl numim pe sudist neglijent pentru că tolerează meschinăria în mijlocul grandorii și lasă ca ocaziile solemne să-i fie compromise din pricina unei nepriceperi crase. Dar

acesta ar putea riposta spunându-ne că suntem total lipsiți de imaginație pentru că nu suntem capabili să sesizăm buna intenție din spatele unei forme de expresie neadecvate, să apreciem impresia generală spectaculoasă în ciuda sărăciei detaliilor. Pentru că în materie de artă, ar pretinde el (și o ceremonie religioasă, un eveniment civic sau politic sunt forme de artă, fiind doar niște spectacole solemne de balet și niște șarade simbolice), nu contează decât intenția și impresia generală. Acei mici piloni și acele arce butante din marmură, cu care grecii își consolidau statuile, sunt absurde dacă e să le analizezi cu atenție. Dar rostul lor e să fie ignorate. Din punct de vedere structural, o fațadă falsă este caraghioasă; sudistul știe asta, bineînțeles, la fel de bine ca Ruskin[10]. Dar, mai înțelept decât Ruskin, falsitatea acesteia nu-i provoacă o criză de indignare morală; el își permite să se bucure de grandoarea veritabilă a înfățișării acesteia atunci când este privită din unghiul potrivit. Poate că la biserică preotul turuie ca o moară stricată, ca și când ar încerca să bată vreun record mondial, poate că acoliții bisericești se scobesc în nas, băieții din cor cântă fals, sacristanii scuipă; noi, nordicii, ne revoltăm, dar sudistul indulgent și cumpătat trece cu vederea aceste amănunte nesemnificative și se bucură de impresia generală plăcută a baletului ecleziastic, în ciuda micilor neajunsuri. Dar dacă se bucură de el, întreabă acum nordicul, de ce măcar nu stă liniștit și nu se abține de la a râde și a trăncăni, de ce nu încearcă să pară, și părând să se străduiască să fie, serios? La care celălalt va replica, făcând haz de mintea înceată și rigidă a nordicului, de pompozitatea lui, de neputința de a simți în mod sincer două emoții în același timp sau, cel puțin, într-o succesiune foarte rapidă. „Pot să văd

amănuntele caraghioase și care trădează nepricepere la fel de bine ca tine“, va spune el, „și, la fel ca tine, le deplâng. Dar îmi păstrez simțul proporției și nu dau voie unor simple amănunte să influențeze felul în care apreciez impresia generală. Ai darul de a adopta o seriozitate solemnă; dar eu pot să zâmbesc și să mă simt solemn în decursul aceluiași minut. În biserică mă rog fierbinte într-un moment anume, sunt furat de frumusețea ceremonialului (în ciuda amănuntelor defectuoase) și în clipa următoare fac ochi dulci tinerei din strana vecină sau discut cu cel de lângă mine despre prețul acțiunilor la cauciuc. Ariile de operă, știu, sunt teatrale și convenționale, iar eu fac haz de tenorul țeapăn care le interpretează; dar în același timp îi aplaud furtunos urletele și, chiar și când îmi bat joc, mă las copleșit de pasiunea tulburătoare a muzicii. Mintea îți este mai greoaie, mai înțepenită decât a mea. Tu nu poți fi decât un singur lucru deodată și găsești șocante sprințarele bufonerii emoționale ale celor care au avut norocul să fie mai înzestrați decât tine și mai bine crescuți. Eu nu pot decât să te compătimesc pentru limitările tale.“

Toate discursurile, în afară de cel al doamnei Naidu, care ne-a oferit o mostră de elocință englezească, au fost în gujarati și, în ceea ce mă privește, nimic altceva decât cacofonie. M-am distrat prinzând cuvintele englezești sporadice cu care incomprehensibilul fusese asezonat. „Bla-bla-bla Președinția Bombay“; iată felul în care ar fi trebuit să relatez un discurs obișnuit al serii. „Bla-bla comitet, bla bla bla raport minoritar, bla bla Guvernul Indiei, bla bla bla George Washington, bla Edmund Burke, bla bla bla Comisia de Evaluare, bla bla bla bla…“ Iată felul în care, mă gândeam eu, strămoșii noștri

saxoni au împrumutat din limba invadatorilor cuvintele cărora nu le puteau găsi nici un echivalent în engleza lor vulgară, post-Cucerire. Ascultând pălăvrăgeala de neînțeles a vasalilor lui străini, baronul normand s-ar fi amuzat să prindă din zbor, din când în când, cuvinte familiare precum „armată“, „castel“, „lege“.

Ceremonia a luat sfârșit. Împodobiți cu flori – pentru că avusese loc o distribuire generoasă de ghirlande, de care până și noi, deși fără să le meritățm, profitaserăm – am urmat-o pe gazda noastră în grădină. Acolo, pe sub palmieri, am băut un soi de sifon foarte parfumat, am mâncat niște găluște ciudate, umplute cu carne tocată care era în același timp și dulce și extrem de picantă – carne tocată de oaie amestecată cu un gem vitriolic – și am încercat să scăpăm de gustul lor arzător cu prăjiturele și sandvici, cu bucăți de marțipan și delicatețuri prăjite. În cealaltă parte a grădinii, în afara oricărui risc de vreo posibilă contaminare, ortodocșii savurau preparate speciale pregătite de bucătarii unor familii garantat de viță aleasă. Cu barba albă și înveșmântat în maniera cea mai maiestuoasă, domnul Patel se plimba printre oaspeți, arătând ca un profet mic, ba chiar mare – dar profet, așa cum am văzut atunci când s-a așezat la masă cu o sclipire șugubeață în ochi.

Se făcuse aproape nouă când ne-am înapoiat la hotel. Întorcându-ne de la cină, o oră mai târziu, ne-am regăsit camera în mod magic parfumată de chiparoasele și florile exotice din ghirlandele noastre. În noaptea aceea și pe tot parcursul zilei următoare, până s-au uscat cu totul, florile și-au revărsat mireasma, iar adierea trimisă înspre noi de

ventilatorul electric din tavan era una caldă impregnată de o stranie dulceață tropicală.

CAȘMIR

În țara aceasta este mai ieftin să pui vreo șase oameni să tragă o căruță decât să ai o pereche de boi sau de cai. Cât e ziua de lungă, pe drumul de lângă casa noastră, căruțele încărcate cu vârf trec scârțâind alene în spatele grupului de oameni care servesc drept animale de povară. Culii cântă în timp ce trag, în parte datorită inimii lor ușoare (pentru că cei din Cașmir sunt minunat de veseli, în ciuda tuturor lucrurilor), și în parte, fără îndoială, pentru că au descoperit faptul psihologic conform căruia cântatul în cor creează un sentiment puternic de solidaritate în interiorul grupului care cântă și pare să ușureze munca ce trebuie îndeplinită, făcând ca efortul muscular să răspundă aproape automat unui stimul ritmic regulat. Am remarcat două tipuri principale de cântece muncitorești. Unul dintre acestea e destul de ambițios din punct de vedere melodic; pentru că se întinde peste nu mai puțin de trei note din gama minoră. Este cântat la unison și nu există un dirijor al corului. Forma cea mai obișnuită de melodie sună mai mult sau mai puțin după cum urmează:
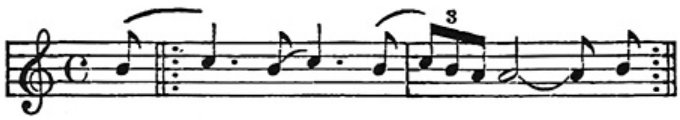
Da capo ad infinitum. O cântă toată ziua când muncesc și așa fac și jumătate din noapte, de plăcere, când se întâmplă să fie vreo nuntă sau vreo sărbătoare asemănătoare. Cealaltă melodie ia forma unui fel de dialog între cor și solistul corului, care răspunde la cele două măsuri accentuate ale cântecului cu o singură silabă, mereu aceeași, susținută pe două măsuri și cântată emfatic, pe o notă gravă. Cuvintele erau de neînțeles pentru mine; dar traduse aiurea, sunau cam așa: *Corul*: Pam-pam. *Solistul*: ZBANG; *Corul*: Tra-la-la. *Solistul*: ZBANG; Truli-luli. ZBANG; Trilu-lilu, ZBANG. Și tot așa, ore în șir.

Acest dialog ritmat este muzica preferată de grupurile care trag căruțele. Dacă te plimbi pe-afară, nu trece mult până să auzi acel monoton pam-pam, ZBANG; piti-pam, ZBANG. Cântecul plutește coborând printre plopii de pe marginea drumurilor drepte și întinse dintre văi și, alene, se ivește și căruța cu echipajul ei uman, alunecând în urma cântecului iute călător. Trecând pe acolo, mă simt parcă rușinat la priveliștea chervanului în mișcare; îmi feresc privirea în fața unui spectacol într-atât de dureros de acuzator. E cumplit ca oamenii să fie reduși la îndeplinirea unei munci trudnice care, chiar și pentru animale, este crudă și umilitoare. „Ei, dar ei nu simt ca noi“, se grăbesc să mă asigure proprietarii de mașini, mâncători a cinci mese pe zi, înghițitori de whisky; „nu simt ca noi pentru că sunt obișnuiți cu stilul acesta de viață. Nu le pasă, pentru că nu cunosc altul mai bun. Sunt cu adevărat fericiți“.

Iar afirmațiile acestea chiar sunt adevărate. Nu cunosc altceva mai bun; chiar *sunt* obișnuiți cu viața aceasta; sunt incredibil de resemnați. Cu atât mai rușinos pentru oamenii și

sistemul care i-a redus la o astfel de existență și i-a împiedicat să cunoască și un stil de viață mai bun.

Doar în relație cu contrariile lor, lucrurile capătă însemnătate pentru noi. „Contrariul arată contrariul, precum un alb, un negru.“ Așa scria Jalalu ’d-Din Muhammad Rumi. „Contrariul luminii ne arată ce este lumina… Dumnezeu a creat suferința și durerea cu acest scop: să dea înțelepciune, să arate fericirea prin contrariile ei. Lucrurile ascunse se manifestă prin contrariile lor; dar pentru că Dumnezeu nu are contrariu, El rămâne ascuns.“ Acești cărători de poveri din Cașmir, care nu cunosc confortul, cultura, abundența, intimitatea, răgazul, siguranța, libertatea, nu știu prin urmare că sunt sclavi, nu se revoltă în fața faptului că sunt îngrămădiți laolaltă în cocioabe mizere ca niște animale, nu suferă din cauza ignoranței lor și sunt resemnați la gândul că sunt istoviți din pricina muncii și subnutriți. Cei care profită de pe urma faptului că ei acceptă neștiutori aceste condiții subumane nu sunt, firește, prea dornici ca aceștia să devină conștienți de contrariile fericite care le-ar face viața să pară groaznică. Răspândirea educației, îmbunătățirea condițiilor de trai sunt lucruri care nu le trezesc entuziasmul. Și totuși, dincolo de toate astea, spiritul umanitar lucrează până și prin acești agenți îndărătnici. Pentru că spiritul umanitarismului este spiritul acestei epoci și el face ca nici un om născut cu doza necesară de instinct social și sugestibilitate să nu-l poată ignora complet. Rațiunea îi poate spune că e în avantajul lui să-i țină pe acești nefericiți la locul lor. Dar o forță mai puternică decât rațiunea încearcă mereu să-l facă să acționeze împotriva rațiunii. Să fie de-a dreptul nemilos cu acești dezmoșteniți ai sorții ar fi un lucru profitabil; dar nu se poate

îndura niciodată să fie de-a dreptul nemilos. În ciuda lui însuși, simte că trebuie să le dea dreptate. Și le dă – nu foarte des, ce-i drept, și nu foarte mult deodată, dar le dă; acesta este un lucru ciudat, plin de însemnătate și *modern*. Până și în Cașmir a început să se distribuie câte-un strop minuscul din această marfă umanitară – până acum totuși complet invizibilă.

SRINAGAR

Grădinile din perioada mogulă[11] sunt o mare dezamăgire în comparație cu alte grădini mai mult sau mai puțin contemporane cu ele din Italia. Shalimar și Nishat Bagh nu se pot compara cu Villa d'Este de la Tivoli, sau cu Villa Lante, din apropiere de Viterbo. Micuța Chashma Shahi este, din punct de vedere arhitectural, cea mai încântătoare dintre grădinile de lângă Srinagar. Iar în privința copacilor și a apelor, cea mai drăguță este Atchibal, aflată la capătul superior al văii; în vreme ce îndepărtata Verinag, acolo unde Jahangir a prins izvorul albastru și adânc al râului Jhelum într-un bazin octogonal împrejmuit de arcade, are o frumusețe stranie și dezolantă. Dar în general se poate spune că planul tuturor acestor grădini indiene este rigid, monoton și întru totul lipsit de grandoarea, de fertilitatea creativă italiană. Arhitectura căsuțelor de vară pe care acestea le adăpostesc este simplă și aproape rustică. Detaliile decorative, unele dintre ele, cele rămase în orice caz – pentru că ornamentația a fost în cea mai

mare parte de o calitate mai degrabă îndoielnică și trecătoare – nu sunt prea originale. Cât de mare a fost handicapul indus arhitecților moguli prin profesarea unei religii care le interzicea introducerea formei umane în schemele lor decorative se vede mai ales în aspectul fântânilor. O fântână dintr-una din aceste grădini e doar un muștiuc care iese din pământ, capătul unui furtun întors în jos. Un obiect meschin și nedemn de numele de fântână! Închid ochii și mă gândesc la acele sirene bologneze cu sâni din care țâșnește apa; la acei băieți și broaște țestoase din Roma, negri în întregime și strălucind de umezeală; la acele nereide și zei ai râurilor și la scenele alegorice pline de dinamism printre curcubeie și cristalele care cad în Piazza Navona; la acei tritoni de la Villa Lante cu caii lor de mare jucăuși – la toată acea lume fantastică a zeităților tutelare care ocrotesc izvoarele italiene. Mogulii au fost buni mahomedani și s-au mulțumit cu duze lipsite de ornamente.

Dacă grădinile din Cașmir sunt frumoase, acest lucru se datorează mai degrabă operei naturii, decât celei umane. Straturile principale sunt pline de flori de zinnia și canna stacojii. Iarba este proaspătă și verde. Platanii orientali se avântă spre cerul de un albastru palid; trunchiurile lor albe strălucesc printre frunzele pe care toamna le-a pictat într-un roșu ruginiu. În spatele lor se întind dealurile abrupte și golașe, deja încununate de zăpadă. Acolo unde soarele le luminează, se colorează într-un auriu cu reflexii de argintiu-palid și, în porțiunile umbrite, într-un indigo intens. Mai jos, pe partea cealaltă, se întinde Dal Lake, cu dealul cel răzleț, Hari-Parbat, a cărui culme se prelungește cu un fort aflat pe malul îndepărtat. Soarele strălucește pe un cer fără pată, dar

aerul se simte rece pe obraz. „E un aer care pișcă“; pentru că ne aflăm la mai bine de cinci mii de picioare deasupra nivelului mării. Marii moguli vedeau Cașmirul ca fiind paradisul pe pământ. Și pentru cineva tocmai sosit din iadul pământesc al Punjabului din timpul verii, chiar așa trebuie să fi părut. Vizitatorul venit din ținuturi temperate îl găsește mai puțin paradiziac pentru că îi este mai familiar. Lacurile și munții ne amintesc de Elveția și de Italia, iar în valea cea întinsă, cu șirurile ei interminabile de plopi, cu canalele și câmpiile inundate, ne trezim gândindu-ne la Franța, și chiar la Olanda. Admirația noastră extaziată este rezervată tropicelor care ne pe care le cunoaștem atât de puțin.

SRINAGAR

Toamna, stoluri mari de rațe pitice și rațe sălbatice străbat Cașmirul în drumul lor dinspre ținuturile de baștină spre reședința de iarnă din nordul Indiei. Unele se înmulțesc în ascunzișurile din Ladakh, doar la câteva sute de mile depărtare de Valea Cașmirului; dar se spune că majoritatea merg și mai departe, către Asia Centrală, poate chiar până în Siberia, acolo unde atât de multe păsări migratoare își petrec vara cea scurtă, dar generoasă. Toamna, acestea zboară către sud, peste Himalaya, spre India. Unele specii ale acestor păsări de apă traversează lanțul muntos prin partea răsăriteană, altele prin vest. Așa se face că, mă asigură vânătorii, pasărea codiță de bumbăcel se găsește în Assam și Bengal, dar nu și în Punjab; în vreme ce rața sălbatică se găsește doar în vest. E un

mister cum reușesc aceste păsări care în mod normal își petrec viața la câmpie să traverseze Himalaya fără să moară de rău de înălțime sau să se asfixieze pe drum. Majoritatea animalelor mici, atunci când sunt ridicate brusc la o altitudine de cincisprezece sau douăzeci de mii de picioare – și multe dintre trecătorile din Himalaya ating aceste înălțimi – mor pur și simplu. Rața migratoare, dacă într-adevăr vine din Asia Centrală, zboară probabil la aceste altitudini mile în șir. Din punct de vedere fiziologic, realizarea aceasta pare aproape la fel de extraordinară ca și cea a țiparului care-și părăsește lacul sau râul pentru a se înmulți la două sau trei mii de mile depărtare, în apele adânci ale oceanului.

Ar fi interesant de știut care sunt sentimentele unui animal migrator atunci când sosește momentul ca el să-și înceapă călătoria. Rândunica, la sfârșitul verii, somonul, după ce a atins greutatea maximă, simte că a sosit timpul s-o ia în susul râului, țiparul de apă dulce, în apropierea primului și ultimului sezon de împerechere, îmi imaginez că trebuie să se simtă la fel cum se simte un om care tocmai s-a convertit sau unul care se trezește împins de un simț al datoriei de neînfrânt să facă vreo faptă riscantă și neplăcută. O putere din interiorul lor – vreun zeu lăuntric – le poruncește să-și schimbe viața confortabilă pe o existență nouă și anevoioasă. Porunca nu poate fi nesocotită; zeul obligă. Dacă țiparii și-ar putea formula propriile teorii etice, ar vorbi, sunt sigur, despre imperativul categoric și caracterul compulsiv al simțului datoriei.

Imperativele noaste categorice, precum cele ale țiparilor și rândunicilor, sunt în general dublate de forțele unui instinct. Instinctul nostru social ne împiedică să facem ceea ce credem

că este condamnabil și ne îndeamnă să facem așa cum credem că ne-ar recomanda semenii noștri, superiorii noștri morali, „eurile“ noastre mai bune, „Dumnezeu“. Dar sunt ocazii, în mod ciudat destul de frecvente, când imperativele categorice care ne împing sau ne împiedică să facem ceva par să nu aibă legătură cu instinctul compulsiv. De pildă, un om scrie două scrisori, adaugă adresele pe două plicuri, pune scrisorile în plicuri și le lipește. Este foarte atent când introduce scrisorile, ca să se asigure că fiecare ajunge în plicul potrivit. Totuși, câteva minute mai târziu, este cuprins de o dorință irezistibilă de a redeschide plicurile ca să fie sigur că scrisoarea către iubita lui nu se află în plicul adresat mătușii necăsătorite, și viceversa. Știe că fiecare scrisoare este acolo unde ar trebui să fie. Dar în ciuda convingerii sale, în ciuda comentariilor ironice ale laturii sale raționale, chiar redeschide plicurile. Imperativul categoric este mai puternic decât rațiunea. Poate fi într-atât de puternic încât după alte cinci minute va deschide plicurile pentru a doua oară.

Nu reușesc să-mi imaginez ce anume îi conferă imperativului putere în cazuri ca acesta. Cucul de august își ia zborul din Africa la comanda unui instinct migrator special. O dorință născută din instinctul lui social, de a câștiga aprobarea semenilor, a vreunui „eu mai bun“ sau „zeu personal“ ipostaziat, îl face pe om să acționeze în mod onorabil în circumstanțe în care ar fi mai profitabil și mai convenabil să acționeze în mod dezonorant. Dar atunci când un om redeschide un plic ca să vadă dacă acesta conține scrisoarea pe care el *știe* că o conține, atunci când se ridică din pat într-o noapte rece ca să se asigure că a stins lumina și a încuiat ușile pe care își aduce aminte în mod clar că le-a stins

și le-a încuiat cu zece minute înainte, nu se poate invoca nici un instinct primar pentru a explica natura compulsivă a dorinței de a face aceste lucruri iraționale. În astfel de cazuri imperativul categoric pare să fie fără vreun temei moral și inexplicabil din punct de vedere psihologic. E ca și cum un zeu ne-ar juca renghiuri.

SRINAGAR

Cei din Cașmir sunt cunoscuți în întreaga Indie pentru obiceiurile lor neigienice. Dacă au de ales între curățenie și mizerie, o vor alege negreșit pe cea de-a doua. Au un geniu al mizeriei. Am avut zilnic ocazia să observ manifestările acestui geniu deosebit. Locuința noastră era prevăzută cu apă de la sistemul de alimentare al orașului. De la un robinet din capătul grădinii puteam să luăm apă limpede, filtrată, provenind de la o sursă din munți. Apa de la acest robinet, lăsată să curgă ore în șir, era strânsă într-un mic rezervor cu bordură din cărămizi, și de-aici grădinarul scotea pentru udatul florilor. Și nu numai grădinarul. Am descoperit că și servitorii noștri aveau o dorință aproape irezistibilă să ne aducă apa de spălat și de băut de la aceeași sursă. Apa proaspătă curgea scânteietoare de la robinet; dar instinctul le dicta să ia doar apa stătută din rezervorul neacoperit. Și pentru câte alte lucruri nu era folosit acest rezervor! Când priveam în zare, dimineața, îl vedeam pe măturătorul nostru aplecat pe marginea lui, făcându-și abluțiunile. Mai întâi se spăla pe mâini, apoi pe picioare, apoi pe față; după asta, își

clătea temeinic gura, făcea gargară și scuipa în rezervor. Apoi își curăța nasul. Și după aceea, când totul se termina, lua apă în mâini și bea. La un yard distanță se afla robinetul. Prefera apa mai gustoasă din rezervor.

Este uimitor faptul că epidemiile nu sunt nici mai frecvente, nici mai grave decât ar fi cazul. Acest lucru se datorează, presupun, acțiunii puternic dezinfectante a luminii soarelui. Poate că și obișnuința aproape zilnică și domestică cu germenii febrei tifoide și holerei induseseră în fagocitele locuitorilor din Cașmir un dispreț viguros în fața atacurilor acestora, laolaltă cu forțe sporite de rezistență.

SRINAGAR

Panditul[12] din Cașmir are o aversiune mai mult decât spaniolă față de munca manuală. Dar, spre deosebire de un hidalgo, care considera dezonorantă practicarea oricărei profesii în afara celei militare, panditul se ambiționează să nu mânuiască decât pana. Poate fi sărac lipit pământului (majoritatea oamenilor sunt săraci lipiți pământului în Cașmir); dar el nu va face decât munca de pandit. Poate că șoferii au salarii bune, servitorii au cu ce se îmbrăca și ce mânca; dar mândrul pandit ar prefera să meargă cerșind pe străzi decât să accepte slujbe într-atât de înjositoare pentru demnitatea lui de brahman.

Sunt mulți pandiți în Cașmir. Toți sunt educați, mai mult sau mai puțin, și toți sunt la fel de mândri. Rezultatul este că

în Caşmir poți angaja un funcționar cu aproape jumătate din cât ar trebui să-ți plătești bucătarul. Și asta nu se întâmplă numai în Caşmir. Este aceeași situație pe tot cuprinsul Indiei. Un circ a ajuns recent în orașul Lahore. Conducerea a pus anunțuri pentru slujbe de portari cu cincisprezece rupii pe lună. Printre solicitanți, mi s-a spus, s-au numărat mai bine de patruzeci de absolvenți. Mysore, statul indian cu cea mai bună guvernare, întâmpină aceeași dificultate în a-și plasa produsele finite ale educației superioare. După ce s-au chinuit să-și termine studiile, absolvenții de colegii cer, aproape ca pe un drept (e ceva normal), tipul de slujbă pe care pregătirea teoretică le-o indică. Dar acea slujbă nu există.

Aceasta este ironica tragedie a sistemului de educație indian. Universitățile produc o grămadă de absolvenți pentru care nu există nimic de muncă. Statul nu poate angaja decât un număr limitat dintre ei și, în afara serviciului de stat, nu există aproape nici o altă deschidere pentru un bărbat cu educația generală, normală a Occidentului. Activitățile industriale și comerciale, cărora li se dedică majoritatea tinerilor noștri educați, nu prea există în India. Nu există capital lichid disponibil ca să pui pe picioare astfel de industrii pe scară largă, iar indianului cu educație medie îi lipsește curajul și energia de a începe ceva pe cont propriu, la scară mică. Ambiția lui este să se pricopsească cu o slujbă clericală sigură, fără răspunderi și cu o pensie la final. O educație „solidă“ în științe umaniste sau în știință pură cu greu îl califică pentru altceva. Din nefericire, numărul de slujbe clericale sigure, cu pensii atașate, este strict limitat. Tineretul indian iese din sala de examen a universității și păşeşte în gol.

Clasa șomerilor cu studii – clasa cea mai periculoasă pentru un guvern aflat la conducere – crește în mod constant.

SRINAGAR

Indienii educați din vechea generație au o mare slăbiciune pentru aforisme, citate și vorbe de duh. Adaugă în discursurile lor câte un „Așa cum frumos glăsuiește poetul persan“; apoi urmează un șir de silabe de neînțeles, cu traducerea lor imediată, care în general sintetizează vreo perlă a înțelepciunii umane de felul „Cinstea este cea mai bună strategie“ sau „Cu cât arta e mai înaltă, cu atât moravurile sunt mai jos“ sau „Casa unchiului meu se află pe un deal, dar eu nu pot mânca varza aceasta stricată“. Celor care au beneficiat de o educație cu o nuanță mai occidentală, le stau pe limbă *Elegia* lui Gray[13], lucrările lui Sir Edwin Arnold[14] și pasajele mai sentențioase din Shakespeare. Dar printre indienii mai tineri obiceiul citării pare să dispară. Înțelepciunea lor este difuză și imposibil de citat. Mintea lor este ticsită cu reziduuri nebuloase precum articole din ziare, pamflete, cărțulii de popularizare a științei, și nu cu cuplete eroice.

La fel ni se întâmplă și nouă, celor din Apus. Citatele latinești nu mai ies decât din gura celor bătrâni. Zilele când membrii Camerei Comunelor se duelau în versuri din Vergiliu și Horațiu sunt de mult apuse. Latina, în cazul nostru, ca și persana printre indieni, este o limbă și mai moartă decât era

cu un secol în urmă, ba chiar cu o generație în urmă. Până și clasicii englezi sunt foarte rar citați acum. Tinerii îl pomenesc pe Shakespeare mult mai rar decât o fac cei vârstnici. Motivul, presupun, este acesta: citim atât de mult, încât am pierdut arta aducerii aminte. E drept, o mare parte din ceea ce citim este o aiureală care nu-i menită a fi ținută minte. Omul care și-ar aminti paragrafele mondene din ziarul de dimineață ar merita să fie trimis la balamuc. Așa se face că uităm până și lucrurile care nu sunt demne de uitare. Mai mult decât atât, tinerilor care sunt crescuți în această epocă ciudată de peticiri provizorii și sunt pătrunși de spiritul ei, li se pare absurd să strângă peticele de gândire lăsate moștenire din perioade de timp foarte diferite, după cum le consideră ei. La ce-ți folosește să știi, în 1925, că „atunci când doamna cea drăguță se dedă plăcerii“[15], cel mai bun lucru, singurul, pe care-l poate face este „să moară“? Care e rostul afirmației îndrăznețe că „virtutea milei n-o ai cu de-a sila“[16], că „atunci când Domnul veghează din Ceruri, totul e bine pe pământ“[17]? Aceste afirmații poetice nu au nici un înțeles pentru noi. Atunci când o doamnă drăguță se dedă plăcerii, nu ne gândim la moarte; ne gândim la inhibiții depășite și la prevenție contraceptivă și la drepturile mamelor necăsătorite. Legat de virtutea milei avem și noi propriile păreri contemporane; felul în care îl privim este determinat de alegerea noastră de a îmbrățișa principiile lui Gandhi pe de o parte, sau cele ale lui Sorel, Lenin și Mussolini de cealaltă parte. Cade din cer precum blânda rouă[18]; de două ori binecuvântată. Fără îndoială. Dar ce treabă avem noi cu asta, noi, care avem propriile noastre probleme legate de bine și rău în privința violenței asupra cărora să decidem în felul nostru? Și ce înțeles să aibă pentru

noi acele afirmații vagi despre Dumnezeu? Dumnezeu, noi, psihologii, știm asta, este o senzație în stomac, ipostaziată; Dumnezeu, Dumnezeul personal al lui Browning[19] și al teologului modern, este interpretarea intelectualistă gratuită a experiențelor psiho-fiziologice imediate. Experiențele sunt absolut adevărate pentru cei care le simt; dar interpretarea lor în termenii Dumnezeului personal al lui Browning este lipsită de logică și de justificare.

Nu, în mod hotărât, vorbele de duh ale anticilor nu ne sunt de folos. Avem nevoie de propriile noastre citate și aforisme. Paragraful precedent este plin de astfel de vorbe: complex, prevenție contraceptivă, violență în numele unei idei, psihologie și toate celelalte. Prea puține dintre cuvintele acestea sau dintre ideile la care ele fac referire și-au croit drum înspre poezie. De exemplu, Dumnezeu, senzația interpretată în mod intelectual ca un gol în stomac, nu s-a cristalizat încă în cuplete. Casa Lui este încă manualul, articolul din *Hibbert Journal*[20]. Ca majoritatea celorlalte idei ale noastre, El nu poate fi citat. Anticii au reușit să-și construiască noțiunile despre lume în jurul unui elegant schelet poetic. Mai puțin norocoși, noi nu avem decât o colecție de cuvinte și sintagme științifice sau pseudoștiințifice care să servească drept cadru al filosofiei noastre de viață. Mințile și conversațiile noastre sunt prin urmare mai puțin elegante decât cele ale părinților noștri, ale căror idei se cristalizaseră în jurul unor astfel de fraze plăcute precum „*Sunt lacrimae rerum*“[21], „Nici c-aș fi putut a te iubi mai mult, iubito, cum nici onoarea eu n-am iubit mai mult“[22] și „Sentimentul a ceva mult mai profund subtil“[23]. Poate că într-o bună zi, se va găsi vreun poet care să reducă vorbele noastre

de duh la o formă artistică memorabilă. Până atunci, totuși, probabil vor deveni la fel de demodate și golite de sens precum cele ale clasicilor.

SRINAGAR

Srinagar are o populație impresionantă de vaci și boi sacri care cutreieră străzile la întâmplare, culegând legumele aruncate la gunoi, iarba și frunzele căzute pe care le găsesc. Sunt animale mici – la jumătate din talia vitelor englezești bine dezvoltate – și uimitor de blânde. O cârpă roșie nu înseamnă nimic pentru acești boi micuți, care se potrivesc și într-un magazin de porțelanuri – până și într-o creșă. Libertatea, subnutriția și accesul nelimitat la femelele speciei lor justifică, fără îndoială, această surprinzătoare blândețe.

Dar deși inofensive, aceste toteme hinduse sunt, în mod pasiv, o pacoste. Nu te atacă atunci când mergi pe stradă sau conduci pe șosele, dar nici nu se dau la o parte din drumul tău. Stau impasibile în mijlocul drumului, rumegând meditativ, și nici țipetele, nici clinchetul clopoțeilor sau claxonul mașinilor nu le face să se miște de acolo. Până nu ajungi aproape să dai peste ele, nu se clintesc. Adevărul este, bineînțeles, că sunt conștiente de propriul lor caracter sacru. Au învățat dintr-o lungă experiență că pot sta în drum cât au chef și că, oricât de furios ar suna claxonul, nu li se va întâmpla nimic. Nimic, pentru că regiunea Cașmir, deși locuitorii sunt majoritar musulmani, este condusă de o dinastie de hinduși pioși. Până acum câțiva ani un om care

omora o vacă era condamnat la moarte. Beneficiind de o pedeapsă mai blândă, omul primește acum doar șapte ani de închisoare. În sufletul fiecărui șofer din Cașmir este înrădăcinată o frică sănătoasă față de vaci. Iar totemurile o știu. Cu o impertinență maiestuoasă, acestea se plimbă agale pe mijlocul drumului. Atunci când ești zeu, nu te deranjezi pentru hatârul unui simplu om, oricât ar fi el de insistent.

Din perspectivă pur rațională, există ceva lipsit de orice logică în felul în care hindușii se feresc să omoare vite sau să le mănânce carnea atunci când acestea mor, dar nu au nici un fel de scrupule atunci când fac viața acestor animale sacre un iad pe pământ, prin felul în care le tratează. Atât de strictă este ortodoxia Cașmirului, încât Bovrilul[24] este confiscat la graniță, iar vânătorilor le este interzis să împuște *nilgaiul* sălbatic, care nu este deloc o bovină, dar are norocul să fie denumit „vaca albastră“. Chiar și numele este sacru. Și totuși nu se face nimic pentru protejarea acestor animale sacre împotriva oricăror forme de cruzime care nu au ca rezultat imediat moartea. Sunt prost hrănite și, atunci când sunt folosite ca animale de povară, sunt exploatate fără milă. Când biciul nu reușește să le facă să se miște, căruțașul le apucă de coadă și, cu mișcările cuiva care încearcă să pornească o mașină Ford, răsucește violent. Iarna, când nutrețul se împuținează, cei din Cașmir își adună vitele laolaltă într-un spațiu strâmt până când acestea încep să asude, apoi le scot în zăpadă, în speranța că vor face pneumonie și vor muri. Analizând rațional, o repet, pare ceva cu siguranță ciudat. Dar pe de altă parte, majoritatea acțiunilor omenești nu sunt făcute spre a fi analizate rațional.

SRINAGAR

Negustorilor tătari le trebuie șase săptămâni de mers pe jos pentru a ajunge din Kashgar la Srinagar. Încep călătoria cu iacii și poneii, toamna devreme, când trecătorile mai sunt încă ferite de zăpadă, iar râurile, umflate pe timpul verii de topirea ei, ajung la dimensiuni care permit traversarea. Intră în Cașmir, și din Cașmir în India. Își petrec iarna acolo, vând ce au adus cu ei, iar în primăvara următoare, când trecătorile sunt iarăși deschise, se întorc în Turkistan încărcați de țesături indiene și europene, din catifea și pluș și din bumbac obișnuit, pe care le vând cu un profit incredibil în propria țară.

Am vizitat *seraiul* Asiei Centrale din Srinagar, acolo unde tătarii se opresc să se odihnească în drumul lor spre India. Vreo duzină de negustori împreună cu servitorii lor fac popas acolo: niște mongoli ciudați, cu cizme înalte, cu pantaloni, cu jiletcă din țesătură groasă sau din piele de oaie. Ne-au arătat mărfurile lor: covoare, scumpe și ieftine, din Kashgar și din alte orașe din oazele situate în bazinul Tarim; covorașe aspre din fetru, pe care erau imprimate naiv, în roșu și albastru, modelele cele mai deosebite; articole de bumbac din Turkistan, lucrate și imprimate manual; mătăsuri chinezești, jad și cristal; blănuri. Am cumpărat un covoraș din cele mai ieftine, făcut mai mult din bumbac decât din lână, dar superb decorat în culori care nu erau mai puțin frumoase chiar dacă era clar că fuseseră produse cu anilină. Plus un covoraș din fetru în modelul căruia rolul principal îl juca un motiv decorativ grecesc. Acea identitate între forma contemporană și cea antică și clasică se datora oare coincidenței reinvenției,

a unui import modern din Occident? Sau se datora, așa cum îmi plăcea să cred, supraviețuirii peste veacuri de schimbare și tumult, și în ciuda invaziilor și măcelurilor, artei pe care urmașii aventuroși ai lui Alexandru, despoții Asiei Centrale, au introdus-o în acest ținut odinioară înfloritor, de dincolo de munți?

Nu știu de ce se întâmplă asta, dar caravanele și comerțul tihnit al trecătorilor au ceva deosebit de romantic. Spectacolul oferit de o sută de iaci sau cai încărcați e suficient să-ți aprindă imaginația. Cel oferit de o sută de camioane încărcate ne lasă cu totul reci. Nu ne interesează câtuși de puțin comerciantul care-și trimite mărfurile cu trenul; dar negustorul ambulant ne apare ca un personaj aproape frumos și eroic. Și aura de romantism care-i înconjoară pe tătari ne-a apărut și mai strălucitoare atunci când ne-au arătat moneda lor de schimb. Scotocind adânc în ascunzișurile veșmintelor lor unsuroase, au scos de acolo câțiva pumni de monede din aur strălucitor lăsându-ne să le cercetăm. Le-au cercetat. Erau monede de zece ruble rusești de dinainte de Revoluție, toate strălucitoare și noi. Capul țarului se profila clar pe ele, ca și când abia ieri ar fi ieșit din matrița imperială.

TAXILA

Ținutul din jurul Taxilei, cetatea antică unde a poposit Alexandru și și-a găsit un aliat, mi-a amintit puțin de Campagna romană. Contururile Himalayei joacă rolul Munților Albani și Sabini. Lanțurile muntoase despădurite Frascati și

râul Tivoli cel secat coboară înspre o nesfârșită câmpie cenușie. Pe culmi care se ivesc brusc și neașteptat pe cuprinsul acestei câmpii se înalță echivalentele indiene ale orașelor Nepi și Civita Castellana. Iar ici și colo, pe culmile dealurilor, pe porțiunea întinsă de la poale, se găsesc ruinele diverselor orașe și temple care au înflorit și au decăzut, apoi au renăscut doar pentru a fi prădate și jefuite, au fost reconstruite, doar ca să dispară cu totul, între anii 1500 înainte de Cristos și anul 500 după Cristos.

Par a fi niște verișoare primare ruinele acestea ale mormintelor de-a lungul Via Appia, Ostia și Villa Adriana (pentru că ruinele, oricare le-ar fi originea în timp și țara, au între ele o puternică asemănare de familie) și chiar surori, aș putea adăuga, cu satele locuite din apropiere, care diferă de ruine doar prin faptul că sunt mai murdare și mai prăpădite.

Ruinele cele mai bine conservate sunt cele ale mânăstirii budiste și ale templului Jaulian[25]. Templul este o stupă sau tumul și, pe vremea când era intact, trebuie să fi arătat, cu domul și cu turla cu umbrelușe suprapuse, oarecum asemănător pagodei birmaneze moderne – care este, bineînțeles, doar o variație locală a stupei originale indiene. Astăzi n-a mai rămas nimic în afara bazei stupei principale împreună cu alte stupe în miniatură sau altare votive, așezate de jur împrejurul ei. Mănăstirea se învecinează cu templul și seamănă aproape întru totul cu ruinele unei mănăstiri creștine. N-am observat decât o singură diferență: călugării budiști aveau băi.

În jurul bazei stupei și în firidele din pereții chiliilor mănăstirești, rămăseseră intacte și la locul lor câteva sculpturi în piatră, în ghips și argilă. Influența grecească este vizibilă

până și în construcția aceasta din secolul III după Cristos. Aluatul elenist a fost activ timp de secole. Au trecut multe epoci și multe invazii barbare au măturat pământul acesta înainte ca toate urmele influenței grecești să fie șterse complet, iar arta Indiei de Nord să devină iarăși în întregime orientală.

Calitatea sculpturii de la Taxila nu este deosebit de înaltă. Sculpturi cu mult mai frumoase au fost găsite în alte situri din nord-vestul Indiei. Cele mai bune se află acum în Peshawar Museum, unde am fost impresionat în mod special de unele scene din viața lui Buddha, reprezentate în relief pe o serie de panouri mici din piatră. Lucrurile acestea au vigoarea și forța dramatică, precum și mult din frumusețea compoziției specifice sculpturii gotice italiene. Îmi amintesc de două în special – Buddha renunțând la legăturile de familie și Buddha predicând din gura peșterii – care ar fi putut fi realizate de Niccolo Pisano.

ÎNTRE PESHAWAR ȘI LAHORE

La Peshawar am fost cuprinși de unul din atacurile noastre periodice de panică financiară. În această țară banii alunecă rapid printre degete, mai ales printre degetele turiștilor. De fiecare dată când te urci în tren trebuie să te desparți de teancuri groase de bani; pentru că prețurile sunt mari și distanțele enorme. Nici un loc în India nu pare să fie la mai puțin de trei sute de mile depărtare de oricare alt loc; călătoriile mai lungi trebuie să fie măsurate în mii de mile.

Panica financiară este justificată. Am hotărât să călătorim la clasa a doua până la Lahore.

În prima oră am fost singuri în tot compartimentul. Ne felicitam pentru norocul de a ne fi pricopsit cu tot confortul și intimitatea unei călătorii la clasa întâi, la exact jumătate de preț. Pe viitor, am hotărât noi, vom călători mereu cu clasa a doua. Dar natura urăște golurile, iar compartimentul nostru a fost în mod evident obiectul urii ei speciale. Când trenul a oprit în Campbellpur, am fost invadați. Cât ai clipi, spațiul nostru luxos s-a umplut până la refuz de bagaje și omenet. Și ce exemplare ciudate! Conducătorul grupului care a intrat atunci în compartiment era un bărbat între două vârste îmbrăcat într-o mantie galbenă și, pe cap, cu un soi de bonetă peticită cu urechi lăsate. Era împodobit tot cu ghirlande din crizanteme galbene și fusese urmat pe peron de o mulțime numeroasă de admiratori și discipoli cu flori în mâini. Ignoranța noastră într-ale limbii nu ne-a permis să descoperim cine putea fi această persoană atât de importantă. Dar era, în mod evident, un fel de mare preot, vreun papă hindus de mare sfințenie, judecând după respectul care i se arăta de către suita sa numeroasă de admiratori. Călătoria pe calea ferată îi fusese probabil bine promovată; pentru că în fiecare gară compartimentul nostru era invadat de o gloată de discipoli care veneau să sărute picioarele marelui om și să ceară o binecuvântare pe care, în cele mai multe cazuri, acesta părea prea leneș să o acorde. Până și paznicii și controlorii de bilete și șefii de gară intrau ca să-și arate respectul. Entuziasmul unui controlor a fost atât de mare, încât a călătorit vreo treizeci de mile în compartimentul nostru deja ticsit, doar ca să se afle în apropierea omului sfânt. În acest

răstimp, el își număra banii, ținuți într-o cutie mare de tablă, mâncând cu zgomot sau, mai târziu, moțăind. Nici măcar în gări nu se sinchisea să se scoale, ci se întindea pe canapea cu ochii închiși și le permitea pasiv credincioșilor să-i sărute picioarele. Când ești într-atât de sfânt pe cât era el, cu siguranță nu mai e nevoie să păstrezi aparențele, să te porți decent sau să faci ceva pentru discipolii tăi. Onoarea acordată din oficiu sau ereditară pretinde respectul unui popor credincios aproape în aceeași măsură ca meritul personal.

Judecând după aparențe, care sunt adesea înșelătoare, aș spune că acest om sfânt nu avea nici un merit personal, ci doar un rang foarte înalt. Chipul, care avea trăsături fine și puternice, părea să se fi dezintegrat și buhăit sub influența unei delăsări lacome. După înfățișare era, cu siguranță, unul dintre cele mai respingătoare specimene umane pe care le-am văzut vreodată. Dar, bineînțeles, era posibil ca acesta să fi fost în realitate un sfânt și un ascet, un predicator și un practicant al doctrinelor morale formulate în Gita, sau chiar vreunul dintre acei mistici orientali cu suflet pur, care, ni se spune, trebuie să domolească materialismul civilizației noastre occidentale. E posibil să fi fost toate astea, dar mă îndoiesc. Singurul lucru de care puteam să fim siguri e că nu arăta prea plăcut și că era foarte murdar; și la fel de sigur mai e că el și discipolii lui răspândeau în jur duhoarea acră a veșmintelor de mult timp nespălate.

Tolstoi obiecta la prea multă curățenie pe motiv că o prea mare curățenie este o marcă de clasă. Doar bogații sunt cei care-și permit timpul și banii necesari spălării trupurilor și schimbării lenjeriei în mod frecvent. Muncitorul care-și câștigă cu sudoare traiul de zi cu zi și a cărui casă nu are baie,

a cărui garderobă nu are cămăși în plus, trebuie să pută. Este un lucru inevitabil, dar și corect și normal, că pute. Munca este rugăciune. Munca mai este și duhoare. Prin urmare duhoarea este rugăciune. Astea sunt, mai mult sau mai puțin, argumentele lui Tolstoi care continuă să-i condamne pe bogați pentru că nu put și pentru că-și cresc copiii astfel încât să aibă prejudecăți față de toate duhorile, oricât de firești și chiar motivate. Prejudecata celui care nu duhnește față de duhoare este, în mare parte, o prejudecată de clasă și, prin urmare, trebuie condamnată.

Tolstoi cam are dreptate, bineînțeles. Nouă, celor care am fost crescuți cu ferestre deschise, cu cămăși curate, băi fierbinți și instalații sanitare, ne este greu să tolerăm aerul stătut și toate miasmele pe care aglomerația umană le degajă în mod firesc. Educația noastră fizică a fost de așa natură, încât majoritatea semenilor noștri, mai ales cei mai puțin norocoși decât noi, ne par puțin sau chiar extrem de dezgustători. Poate că omul are principii umanitare și democratice solide; dar dacă se-ntâmplă să fi fost crescut ca un iubitor de aer proaspăt, care-și face baie și-și schimbă cămașa, va trebui să depășească anumite sentimente de dezgust fizic înainte să se poată încumeta să pună în practică acele principii până în punctul în care, indiferent de situație, să se întovărășească de bună voie cu bărbați și femei ale căror obiceiuri sunt diferite de ale lui. E un lucru deplorabil; dar asta este situația. Remediul lui Tolstoi este că ar trebui să duhnim cu toții. Alți reformatori doresc să facă posibil, din punct de vedere economic, ca orice om să-și facă la fel de multe băi și să-și schimbe cămașa de tot atâtea ori ca și

privilegiații neduhnitori ai sorții din ziua de azi. Eu, personal, prefer a doua variantă.

Între timp, numărul celor din compartimentul nostru a crescut. Pe măsură ce timpul se scurgea, ziua devenea tot mai toridă. Și, dintr-odată, omul cel sfânt s-a trezit și a început să horcăie și să scuipe prin tot compartimentul. Până să ajungem la Rawalpindi hotărâsem că cele douăzeci și două de rupii pe care le-am fi economisit rămânând pentru încă alte șapte ore printre frații noștri de clasa a doua nu erau de ajuns. Am pus să ni se mute bagajele la un vagon de clasa întîi și am plătit diferența. Singurul ocupant al compartimentului era un funcționar englez din Caşmir, cu destinația Jammu, la sediul lui de iarnă. Era un omuleț palid; dar, în orice caz, hainele îi erau curate și nu era sfânt câtuși de puțin. Nu a intrat nimeni să-i sărute picioarele.

Mi-am rumegat sentimentele anticlericale tot restul călătoriei. Prietenii indieni m-au asigurat că puterea preoților este mai mică decât era odată și continuă să se diminueze rapid. Sper să aibă dreptate și procesul să poată fi accelerat pe viitor. Și nu numai în India. Încă se pupă prea multe inele de ametist și picioare încălțate în sandale pentru gustul meu. Încă sunt prea multe sutane negre în Occident, prea multe portocalii în Orient. *Écrasez l'infâme.* Tovarășul meu de călătorie mă transformase, pentru moment, într-un voltairian înfocat.

Voltairianismul[26] este doar un simplu crez. Tocmai în simplitate îi stă farmecul, secretul succesului său – și al eșecului. Pentru că, în universul nostru uman tulburat, ceva într-atât de simplu nu poate fi adevărat, nu poate cu adevărat să „funcționeze".

Dacă *l'infâme* ar fi zdrobit, dacă s-ar împrăștia insecticid peste toți gândacii clericali, fie ei negri sau galbeni, dacă raționalismul pur ar deveni credința universală, în mod automat, totul ar fi bine. Așa se enunță crezul anticlericalilor. E prea simplu, iar premizele pe care se bazează sunt prea generale. Fiindcă, pentru început, este oare *l'infâme* întotdeauna infam, iar gândacii în mod invariabil dăunători? Evident că nu. Nici nu se poate spune că valoarea comportamentală a raționalismului pur (oricare ar fi valoarea de adevăr a premizelor de bază) este neapărat superioară valorii comportamentale a credințelor iraționale care pot fi, și în general sunt, aproape în mod sigur neadevărate. Și în plus, vasta majoritate a ființelor umane nu sunt interesate de rațiune sau satisfăcute de ceea ce aceasta ne învață. Nici chiar rațiunea însăși nu este cel mai satisfăcător instrument pentru înțelegerea vieții. Acestea sunt câteva dintre complicațiile care fac astfel încât formule simple, precum cea anticlericală, să nu fie aplicabile asupra existenței noastre reale și haotice.

Progresul omului a fost condiționat de capacitatea lui de a organiza societățile. Doar atunci când este protejat de societatea care-l înconjoară împotriva agresiunilor, când este eliberat de necesitatea de a vâna și a trudi pentru procurarea hranei prin munca organizată a societății, doar atunci, ca să zicem așa, când societatea a atenuat și abolit într-o mare măsură lupta pentru existența individuală, omul talentat își poate exercita capacitățile din plin. Și doar într-o societate bine organizată rezultatele activităților sale pot fi păstrate în scopul îmbogățirii generațiilor viitoare. Orice forță care tinde să întărească societatea este, prin urmare, de cea mai mare însemnătate biologică. Religia este în mod evident o astfel de

forță. Toate religiile au fost la unison în a încuraja, în limite care au tins să devină din ce în ce mai largi, înclinațiile sociale, altruiste, umanitare ale omului și în a condamna tendințele antisociale, egoiste. Cei cărora le place să vorbească din perspectivă antropomorfică ar fi îndreptățiți să spună că religia este un instrument folosit de către Forța Vieții pentru propagarea planurilor sale evoluționare. Dar aceștia ar fi îndreptățiți să adauge că religia este un instrument folosit și de Diavol pentru răspândirea idioțeniei, intoleranței și a ticăloșiei servile. Tovarășul meu de drum din Campbellpur a făcut ceva, fără îndoială, ca să încurajeze iubirea frățească, răbdarea și ajutorul reciproc printre ucenicii săi. Dar a mai făcut și tot ce i-a stat în putere ca să le sporească prostia înnăscută și să o împiedice să se atenueze prin dobândirea unor cunoștințe corecte și folositoare, a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-i înspăimânte cu frici închipuite, ca să-i arunce în servilism și să-i amăgească cu speranțe deșarte spre acceptarea pasivă a unei vieți nedemne de niște ființe umane. Ce a realizat în numele Forței Vieții progresive a stricat în numele Diavolului. Nutresc speranța pioasă că a realizat puțin mai mult decât a stricat și că, măcar și pentru atât de puțin din tot ce a realizat, Diavolul a rămas păcălit.

LAHORE

Muzeul din Lahore este bogat în acuarele indo-persane de pe vremea mogulilor. Câteva dintre ele sunt cu adevărat de calitate. Dar toate sunt „amuzante“ în cel mai înalt grad (iar în

zilele noastre, în definitiv, preferăm să plătim tributul admirației noastre lucrurilor amuzante mai degrabă decât celor de calitate).

Subiectele acestor picturi sunt în mare parte scene din viața domestică și cea de la curte, așa cum se desfășurau în vremurile imperiale de glorie. Dacă ar fi să judecăm după aceste reprezentări, distracțiile mogulilor erau neînchipuit de simple, mai simple chiar și decât cele în vogă printre granzii Europei din aceeași perioadă. Vânătoarea, războiul și dragostea, din vremuri îndepărtate obiectele de amuzament ale regilor, erau practicate la fel de copios și patronate cu aceeași libertate de către potentații occidentali ca și de verii lor orientali. Dar „privitul norilor“ n-a fost niciodată, din câte știu eu, o distracție preferată printre mai marii Europei. În India, din contră, pare să fi fost una dintre ocupațiile principale ale regilor și reginelor. Într-atât de obișnuită era această delectare, încât artiștii moguli au găsit de cuviință să inventeze o convenție picturală specială pentru a o reprezenta. Acești privitori de nori, dintre care un număr destul de surprinzător de mare sunt portretizați în picturile din colecția Lahore, sunt reprezentați stând în picioare sau întinși pe acoperișurile palatelor lor privind în sus, către un cer plin de aburi negri ca smoala, pe care se profilează cu o strălucire deosebită un stol de lebede oarecum heraldice.

Ce plăceri nevinovate! Capacitatea de a te bucura de ele este poate un semn al superiorității civilizației orientale asupra civilizației noastre. Mă tem că europenilor le-ar părea puțin plictisitor acest „privit al norilor“. Însă noi suntem barbari și complet neștiutori într-ale artei vieții. Una dintre cele mai remarcabile invenții în domeniul acestei arte

epicuriene, despre care noi, occidentalii cei grăbiți, știm atât de puțin, este adesea reprezentată în picturi. O găsim în aproape toate scenele de dragoste dintre nababi cu bărbi negre și frumuseți cu ochi de căprioară, înveșmântate în pantaloni, care formează nucleul acestei colecții încântătoare. Orice prost, orice sălbatic poate să facă dragoste – într-un fel. Dar e nevoie de un *viveur* de geniu care să se gândească să combine răgazul amoros – pe covoare, trebuie să adăugăm, cu modele persane dintre cele mai rafinate – cu fumatul alene al unei narghilele din argint și cristal. Aceasta este cu siguranță adevărata artă.

LAHORE

Prin bunătatea prietenilor noștri ospitalieri din Lahore, am avut ocazia să ascultăm multă muzică indiană, și clasică, și ușoară. Muzica indiană nu cunoaște armonie mai subtilă decât cea cu care ne-a obișnuit cimpoiul – bâzâiala pe o dominantă. Nu cunoaște altă formă mai bine organizată decât cea a ariei cu variațiuni. Aceasta este interpretată pe câteva instrumente (două feluri de lăute și un fel de violă cu coarde sunt cele mai frecvente), dar vai, și acestea, puține așa cum sunt, pierd rapid teren în fața unui soi de armoniu american în miniatură, care se acționează cu o mână și la care se cântă cu un deget de la cealaltă. Totuși, în ciuda acestor inconveniențe, muzica indiană este surprinzător de bogată și variată. Cât de bogată și de variată depinde în totalitate de fiecare interpret. Pentru că în India, acolo unde muzica nu a

fost pusă niciodată pe hârtie și este o chestiune de tradiție, nuanțată de inspirația personală, rolul interpretului este mai important chiar decât la noi. În muzica europeană, până și un cântăreț prost ne poate oferi o idee; iar cei care au dobândit arta citirii unei partituri își pot afla plăcerea muzicală doar prin intermediul vederii. Lucrurile nu stau așa în India. Aici interpretul este cel mai important. El este totul; nu numai interpret, ci și păstrătorul și editorul muzicii – Breitkopf & Härtel[27] la fel ca Paganini; nu numai păzitorul tradiției vechi, dar și improvizatorul inspirat. Un interpret prost nu îți poate oferi nimic din muzica indiană.

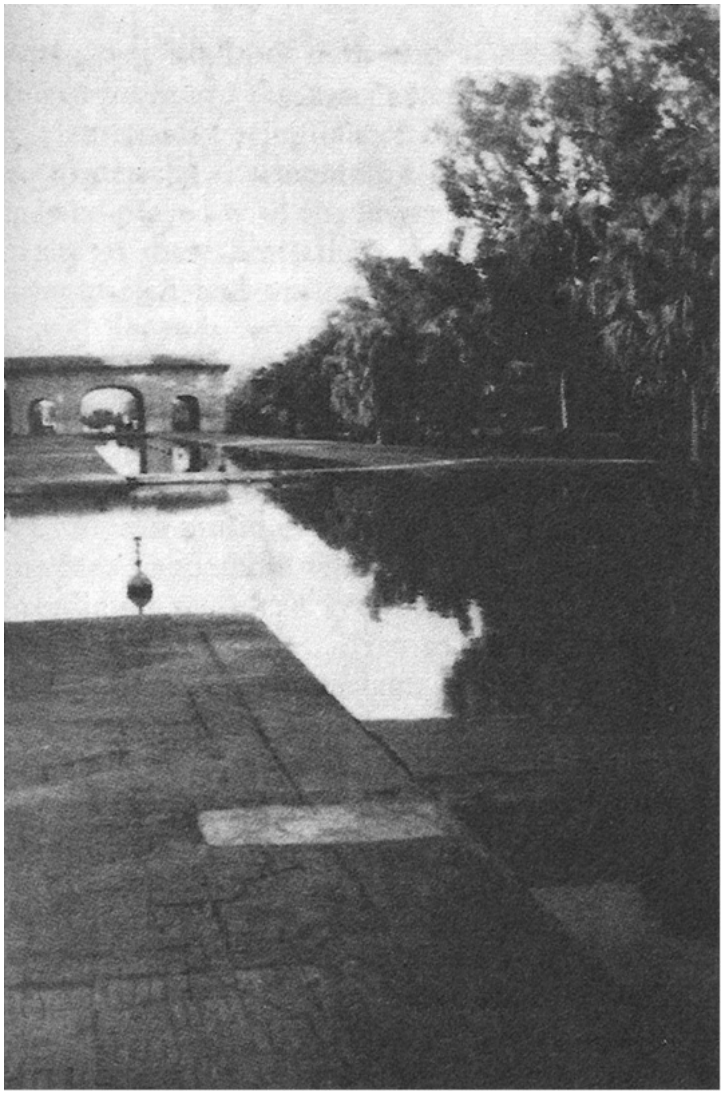

Lahare: Shalimar

În Lahore, am fost norocoși să ascultăm un interpret foarte iscusit la sitar sau lăută indiană. Era un bărbat între două vârste cu mustață de morsă și o explozie de păr lung, cu aspectul cel mai muzical posibil, în mijlocul căruia purta o scufie din pluș roșu brodată cu aur. Arăta, mi s-a părut mie, ca o reproducere sepia a unui pianist german de modă veche. Dar cât de umil, în comparație cu mândrii artiști ai Europei,

cât de evident inferior părea a fi bietul om! Stătea așezat pe podea așteptând bunăvoința noastră, cânta când i se cerea, se oprea la un cuvânt în mijlocul unei fraze muzicale, cânta mai departe fără să se plângă, pe deasupra conversației noastre. În India muzica a decăzut în mod ciudat. Se spune că de la statutul de măiestrie a prințeselor a ajuns să fie monopolul prostituatelor. În India curtezanele sunt singurele muziciene profesioniste și foarte mulți dintre muzicienii profesioniști sunt doar profesorii ereditari ai curtezanelor. Cântărețul nostru urcase puțin mai sus de condiția lui de viață moștenită; el dădea lecții amatorilor.

Sitarul este o chitară cu gât lung, cu un corp pântecos ca o jumătate de dovleac (și având uneori cea de-a doua jumătate atașată de gât ca o gușă), cu corzi și la care se cântă cu un plectru. Un muzician talentat poate să scoată din lăuta aceasta o varietate extraordinară de sunete – de la un staccato distinct până la note prelungi, ca și când ar fi fost scoase de un arcuș; de la sunete clare, pline, zgomotoase la alunecări tânguitoare printre fracțiuni de ton; de la armonii sonor marțiale la altele dulci și tandre. Melodia se cântă doar pe prima coardă, celelalte (acordate astfel încât să sune ca dominanta în diverse octave ale gamei pentru a cărei tonică este acordată prima coardă) fiind folosite pentru a produce sunetul de acompaniament.

Repertoriul cântărețului nostru la lăută era bogat, iar el era pregătit să cânte orice îi ceream. Cântecele populare în gama pentatonică pe clape negre – acestea fiind verișoare primare ale celor pe care suntem obișnuiți să le considerăm drept arii scoțiene caracteristice – au fost urmate de piese clasice, în care variațiunile cele mai elaborate erau brodate pe teme care

sunau când gregorian, când asemeni unui cântec popular apusean gălăgios și, pentru urechile noastre, lipsit de melodie. Am auzit frânturi de muzică despre care se spune că trebuie cântată doar dimineața, și frânturi din cea care se cântă doar seara. Am auzit cântecul minunat care e făcut să fie cântat când e înnorat. Am ascultat muzica îmblânzitorului de șerpi, construită în jurul unei fraze de semitonuri descendente dintre cele mai sinuoase, ca și cântecul elegiac și romantic al celui care mână cămilele. În general, se auzea doar instrumentul, singur. Însă uneori menestrelul își înălța capul lățos și slobozea niște note ascuțite, de tenor, nechezate de undeva dintre nas și partea de sus a gâtlejului. Sunete ciudate, și oarecum caraghioase pentru urechea noastră, mai ales atunci când erau însoțite de anumite mișcări și clătinări ale capului, de anumite gesturi aproape feminin de cochete făcute cu o mână ridicată dinadins de pe corzile care vibrau.

Eram capabil să înțeleg și să apreciez muzica aceasta destul de bine. În toate genurile ei, adică în afara celei interpretate, în mod tradițional, în momentul când un om renunță la lume pentru o viață de meditație. O astfel de piesă de renunțare – o temă foarte elaborată, clasică – a fost cântată spre delectarea noastră. Însă trebuie să recunosc că, oricât de atent am ascultat, nu am reușit să aud în piesă nimic deosebit de tânguitor sau de serios, nimic special care să sugereze sacrificiul de sine. În urechile mele de occidental, totul a sunat mult mai vesel decât dansul care a urmat.

Emoțiile sunt pretutindeni aceleași; dar expresia lor artistică variază de la o epocă la alta și de la o țară la alta. Suntem educați să acceptăm convențiile actuale ale societății în care ne-am născut. Felul acesta de artă, ni se spune în

copilărie, este menit a ne stârni râsul, celălalt, a ne stoarce lacrimile. Astfel de convenții variază foarte rapid, până și între granițele aceleiași țări. Există dansuri elisabetane care sună la fel de melancolic în urechile noastre precum niște mici marșuri funebre. Pe de altă parte, „atitudinea anglo-saxonă“ a personajelor celor mai cucernice din desenele și miniaturile secolelor trecute ne fac să râdem. Doar cu ajutorul unei minți educate din punct de vedere istoric reușim să vedem sau să auzim în felul în care auzeau și vedeau strămoșii noștri. Distanța în spațiu îndepărtează în aceeași măsură ca distanța în timp, iar pentru un auditor sau spectator neavizat, convențiile artistice ale străinilor sunt la fel de neînțeles ca și cele ale părinților lui.

Tocmai în artele vizuale convențiile legate de exprimarea emoțiilor variază cel mai mult. Acest lucru se întâmplă, presupun, din două motive cu caracter fiziologic și, respectiv, intelectual. Forma și culoarea au un efect fiziologic direct foarte mic asupra organului de percepție. Sunetele, pe de altă parte, acționează direct asupra nervilor și pot stimula, exaspera, ameți, uimi, într-un fel în care formele și culorile nu pot s-o facă niciodată. Anumite tipuri de sunete ritmice produc anumite efecte aproape specifice asupra sistemului nervos. Este evident că atunci când își formează convențiile de expresie, muzicianul trebuie să ia în considerare aceste efecte fiziologice specifice ale sunetului. Bătăile tobei și notele zgomotoase ale alămurilor cântate în ritm regulat, egal sunt deosebit de incitante; ca atare, convenția exprimării emoțiilor solemne nu poate să implice niciodată cântul tărăgănat al viorilor într-o măsură melodioasă de trei pe patru, sau trilurile elaborate, ca de pasăre, ale flautului. Astfel, se

dovedește că există un soi de asemănare de familie comună convențiilor de exprimare a fiecărui sistem muzical – o asemănare de familie care nu există între convențiile variatelor sisteme ale artei picturale. Dar până și în muzică diferențele dintre convențiile de expresie sunt foarte mari. Muzica ne afectează în mod fiziologic prin ritm și prin volumul și calitatea sunetelor. Convențiile, pe care am ajuns să le considerăm fundamentale, dar care nu implică acești factori anume, se dovedesc a fi, atunci când le comparăm cu convențiile altor sisteme, pur și simplu arbitrare. Astfel, ceea ce considerăm a fi diferență fundamentală între gamele majore și minore – minora fiind pentru noi în mod exclusiv melancolică – nu este deloc fundamentală, ci rezultatul unei convenții recente și arbitrare a muzicienilor occidentali. Înainte de secolul XVII, această convenție nu exista nici măcar în muzica europeană, iar în cea orientală nici nu se pomenește de așa ceva, muzica cea mai veselă, mai zglobie și marțială fiind cântată în gamă minoră.

Cam atât despre fiziologie. Mai sunt și alte motive pur intelectuale pentru care convențiile de expresie ar trebui să varieze mai mult în diferitele sisteme ale artelor vizuale decât o fac în sistemele muzicale. Artele vizuale sunt mai înclinate către povestire și către expunerea simbolică a teoriilor filosofice și a dogmelor religioase. Muzica, nu. Așadar, în ochii occidentalilor, imaginea unui om cu patru brațe, cu cap de elefant și cu un lotus care-i crește din buric pare grotescă. Dar un hindus ortodox n-ar vedea nimic comic în asta. Pentru noi, reprezentările monștrilor și ale hibrizilor imposibili sunt amuzante prin convenție. Pentru el, acestea simbolizează adevărurile cele mai înalte.

AMRISTAR

Templul de Aur al credincioșilor sikh[28] este cu adevărat de optsprezece carate. Mai este și nespus de sacru. Sfințenia și bogăția compensează lipsa oricărui merit arhitectural. Pentru că din punct de vedere arhitectural, templul este aproape egal cu zero. Am intrat desculți – credincioșii sikh sunt foarte stricți în privința acestui semn de respect. Croindu-ne drum printre găinații și scuipații de betel care acopereau întreaga alee, am înaintat încetișor până la altarul cel mai auriu și mai sfânt care se ridică izolat, în mijlocul fântânii sacre. În Sfânta Sfintelor trei bătrânei fastuoși cântau extatic în acompaniamentul unui mic armonium portabil, la care performa cu un singur deget un al patrulea bătrânel, încă și mai impresionant de patriarhal. Am ascultat cu respect, slujitorul templului ne-a oferit drajeuri – fără îndoială vreun simbol a ceva anume –, am lăsat o danie și am făcut cale întoarsă pe alee.

În stradă, un cerșetor tânăr, pe jumătate idiot, sau prefăcându-se idiot, s-a luat după noi mormăind jalnic, ca și când ar fi fost torturat. Akali[29] bărboși treceau pe lângă noi purtându-și săbiile. Un grup de bărbați prostituați, pictați, împodobiți cu bijuterii și îmbrăcați precum femeile, zăboveau la un colț de stradă. Am luat-o printr-un pasaj îngust și ne-am trezit în Jallianwalla Bagh, scena acțiunilor generalului Dyer[30] din 1919. E un loc viran, înconjurat de ziduri și case. Pasajul cel îngust de-a lungul căruia venisem părea să fie singura intrare. Un loc nenorocit în care o mulțime de oameni a fost prinsă și în care s-a tras cu mitralierele. Aici puteai să omori

mai mulți oameni, și în mai puțin timp, decât în alte locuri cu o suprafață asemănătore. Generalul Dyer a dovedit-o prin experiment.

Revenirea lui Dyer la metodele învechite ale lui Aurangzeb[31] a atras multe comentarii neprietenoase acasă. Lucrul acesta a fost considerat scandalos și neenglezesc. În același timp trebuia recunoscut faptul că nesăbuința lui realizase ceea ce se intenționase a fi realizat. A pus capăt unei posibile revoluții. Sângele martirilor nu reprezintă nicidecum în mod invariabil o sămânță a bisericii. Victimele Inchiziției au murit în zadar; protestantismul a dispărut cu totul din Spania la fel cum a dispărut și credința albigenzilor din sudul Franței sau creștinismul din nordul Africii. Persecuția are întotdeauna succes, atâta timp cât este suficient de violentă și îndelungată. Romanii persecutau ușor și capricios – într-atât încât să-i incite pe persecutați la eforturi sporite, dar nu într-atât încât să-i distrugă; destul cât să trezească simpatie pentru victimele lor, dar nu într-atât încât să-i descurajeze pe simpatizanți. Iată de ce sângele primilor martiri creștini a fost într-adevăr sămânța bisericii lor. Dacă romanii ar fi fost pe atât de sistematic de cruzi pe cât aveau să se arate creștinii în secolele viitoare, biserica ce tocmai se năștea nu ar fi putut niciodată să supraviețuiască. Oricine are puterea și este pregătit să continue s-o folosească la nesfârșit și fără scrupule își poate impune voința asupra lumii întregi. Este un lucru evident.

Rar s-a întâmplat în trecut ca cineva aflat în posesia puterii să nu se arate deloc dornic de a o folosi până la capăt. Dacă romanii nu au reușit să persecute creștinătatea cu o ferocitate pe măsură, asta s-a datorat neputinței lor de a-i înțelege

semnificația antiimperială și nu vreunei respingeri conștiente a persecuției violente ca atare. Acum lucrurile stau altfel, cel puțin în Occident. Oamenii nu mai vor să-și folosească puterea până la capăt, să ducă autoritatea până în pânzele albe, prin forță brută. Cei care au avut puterea s-au abținut în mod voluntar de a o folosi abuziv, chiar s-au lepădat de putere în favoarea celor fără putere. Oligarhii au acordat privilegii celor neprivilegiați; industriașii au dat legi prin care să-și limiteze puterea de a-i exploata în exces pe muncitori. În loc să-i împuște pur și simplu pe supușii îndărătnici, proprietarii de colonii au elaborat constituții. Criminalul nu mai este aspru pedepsit și până și animalul domestic este acum protejat în mod legal de violențele stăpânului său uman.

Trăind așa cum trăim în mijlocul acestui proces istoric, pe care-l numim în mod vag „mișcarea umanitaristă“, nu reușim să-i înțelegem ciudățenia și noutatea absolută. Tennyson ne-a avertizat în legătură cu „frica avidă de a fi măreți“[32] (pe socoteala altora); dar frica avidă a tot crescut constant, în ciuda lui. Ceea ce astăzi ne pare a fi extraordinar nu este simptomul refuzului de a folosi puterea, ci folosirea ei abuzivă, totală și fără ezitare. Suntem uimiți, nu de președintele Wilson, ci de Mussolini; nu de Chelmsford și Montague, ci de Dyer. În oricare altă perioadă din istoria lumii, Dyer și Mussolini ar fi părut a fi cei normali.

În Europa, noile sentimente legate de forță și putere s-au maturizat treptat, noua politică rezultată de aici s-a dezvoltat gradat. Am crescut cu ele; ne par firești. Suntem prea familiarizați cu ele ca să le mai conștientizăm. Reacția antidemocratică din Italia și Spania și Rusia ne-a făcut pe mulți dintre noi acut conștienți, pentru prima dată, de aceste

sentimente umanitare, a clarificat complet natura acestei politici democratice.

Nicăieri în altă parte contrastul dintre vechi și nou nu este mai izbitor decât în India. Asta pentru că sentimentele umanitare nu sunt specifice pământului indian. Viața unei vaci, ce-i drept, este respectată, dar nu și viața unui om. Sentimentele umanitare față de oameni au fost introduse în mod artificial, din afară. Iar sistemul politic democratic din care aceste sentimente rezultă în mod firesc a fost brusc altoit pe un alt sistem, ale cărui intenții generale binevoitoare nu l-au făcut mai puțin despotic. Vechiul și noul coexistă în mod straniu, iar India este condusă în concordanță cu două teorii de guvernământ complet incompatibile: cea a lui Akbar[33], să zicem, și cea a lui Woodrow Wilson. Luni, cuvintele de ordine al executivului sunt „reformă și auto-guvernare responsabilă“; la fel ca Oliver Twist, indienii cer imediat mai mult; cererile lor devin insistente în mod alarmant, iar Guvernul decide iritat să fie ferm. Marți, un oarecare general Dyer rivalizează prin faptele sale cu cele ale mogulilor; se votează o legislație represivă, temnițele se umplu. Miercuri, guvernul este cuprins de remușcări; amintindu-și ceea ce a rostit domnul Gladstone[34] în 1882 și din ce motive s-a purtat Războiul cel Mare, face un „gest generos“. Răspunsul este atât de lipsit de entuziasm, încât se impune necesitatea ca joi să se suspende Actul Habeas Corpus[35] și să fie trimiși la închisoare mai multe mii de suspecți fără să fie judecați. Până la sfârșitul săptămânii, cu toții, inclusiv cei din guvern, se simt dezorientați. Și ce se va întâmpla săptămâna următoare, și cea de după, și toate celelalte săptămâni care vor urma?

AGRA

Întotdeauna mă simt puțin stingherit când nu pot să admir ceva ce toată lumea admiră – sau cel puțin se spune că admiră. Eu sunt nebun sau restul lumii? Lumea este cea care suferă de prost gust sau doar eu? Nu-mi vine să mă condamn și aproape în aceeași măsură nu-mi vine să cred că doar eu am dreptate. Astfel, când toți oamenii (și nu numai profesorii de literatură engleză, ci și Milton, Wordsworth și Keats) mă asigură că Spenser este un mare poet, mă întreb ce să fac. Pentru mine Spenser nu este decât un virtuoz, un om înarmat cu trucurile unui vrăjitor care-l fac să scoată sute de strofe perfect rimate dintr-o minte goală. Poate că sunt nedrept în felul în care gândesc în favoarea semnificației; dar am crezut întotdeauna că poeții ar trebui să aibă ceva de spus. Arta lui Spenser este aceea de a nu spune nimic, în vorbe multe, în rime și în metri sforăitori. Lumea îl admiră; dar eu nu pot. Mi-aș dori s-o pot face.

Aici, la Agra, mă simt atins de același sentiment de stinghereală. Taj Mahalul este una dintre cele șapte minuni ale lumii. Ghidul meu mă asigură că este „probabil cea mai frumoasă clădire din întreaga lume“. Urmându-i sfatul, am mers cu mașina ca să vedem pentru prima dată minunea aceasta scăldată în lumina soarelui care apune. Natura a făcut tot ce i-a stat în putință pentru Taj Mahal. Apusul era roșu aprins și portocaliu și galben și, într-un final, verde de smarald, pălind treptat într-un un albastru imaculat către zenit. Doi luceferi de seară, Venus și Mercur, urmau soarelui la apus. Jumna cel sacru era ca o foiță de argint între maluri. Dincolo de el se întindeau câmpiile cenușii care se pierdeau în

zare în aburii depărtării. Grădinile erau bogate în verdeață, chiparoși, palmieri și arbori de *peepul*[36], în umbre prelungi și lumini roșiatice, în cântec de lăcuste, în chemările bufnițelor imense, în ciocănelile neobosite ale ghionoaiei. Natura, repet, și-a dat toată silința. Dar deși o împodobea, nu putea să îmbunătățească lucrarea omului. Taj Mahalul, chiar și la apus, chiar reflectat răsturnat în apa fântânilor și a râului, chiar și în tovărășia chiparoșilor melancolici – era o dezamăgire.

Neputința mea de a aprecia Taj Mahalul e pricinuită, cred eu, de faptul că, deși sunt foarte pasionat de arhitectură și de artele decorative, sunt foarte puțin interesat de ceea ce este, în sine, opulent și pitoresc. Marile calități ale Taj Mahalului sunt tocmai cele legate de opulență și pitoresc. Alb ca laptele printre chiparoșii întunecați, oglindit fără cusur, este de-a dreptul *Insula morților* a lui Arnold Böcklin devenit realitate. Iar opulența lui este incredibilă. Lespezile de marmură sunt sculptate și filigranate, sunt lucrate în motive complicate, incrustate cu pietre prețioase. Cel mai mic trandafir sau mac de pe mormintele regale reprezintă o combinație de douăzeci sau treizeci de cornaline, onixuri, agate și crisoliți. Nici Noul Ierusalim nu era mai bogat în varietăți de pietre prețioase. Dacă viceregele și-ar fi pus în minte să construiască un alt Taj Mahal identic cu primul, ar fi trebuit să cheltuiască a cincisprezecea parte sau poate chiar a douăsprezecea sau a zecea parte din ceea ce cheltuiește în fiecare an cu Armata Indiană. Îți stă mintea-n loc…

Această opulență fără măsură este lucrul pe care majoritatea oamenilor par să-l aprecieze cel mai mult la Taj Mahal. Și dacă sunt dezamăgiți de el (am întâlnit câțiva care erau, și întotdeauna din același motiv), asta se întâmplă

pentru că edificiul nu este pe atât de scump pe cât se gândeau că este. Cățărându-se pe acoperișuri, au găsit dovada care arată că marmura nu face decât să placheze zidăria mai ieftină, nu este bloc solid. E o escrocherie! Între timp ghizii și paznicii își câștigă banii insistând asupra opulenței Taj Mahalul. „În întregime din marmură“, spun ei, „numai pietre prețioase“. Vor ca tu să atingi, nu numai să privești, să conștientizezi bogăția nu numai cu ochii, ci și îndeaproape, cu degetele. Am văzut ghizi în Europa care făceau la fel. Opulența este pretutindeni admirată. Turistul obișnuit este mult mai impresionat de Catedrala Sfântul Petru decât de catedrala sa de acasă, a Sfântului Pavel. Interiorul bazilicii romane este făcut în întregime din marmură. Catedrala Sfântului Pavel este construită doar din piatră de Portland. Meritele arhitecturale relative ale celor două biserici nu sunt deloc luate în considerare.

Din punct de vedere arhitectural, cele mai urâte elemente ale Taj Mahalului sunt minaretele. Aceste patru turnuri subțiri ridicate în cele patru colțuri ale platformei pe care este construit Taj Mahalul se numără printre cele mai urâte edificii construite vreodată de mâna omului. Într-adevăr, arhitectul ar putea oferi o serie de motivații pentru minaretele lui. Ar putea începe prin a evidenția faptul că, date fiind dimensiunile clădirii principale și ale platformei ca atare, era imposibil să asiguri celor patru structuri subsidiare un spațiu mai mare între ele, un spațiu mic în comparație cu Taj Mahalul însuși. Arhitectural, fără îndoială, ar fi fost cel mai bine să așezi în acest spațiu disponibil, în mod clar limitat, patru clădiri joase cu un plan comparativ mai larg. Dar, din nefericire, exigențele religiei au impus transformarea acestor spații în minarete.

Acest spațiu fiind mic, a fost necesar ca minaretele să fie foarte subțiri pentru înălțimea lor.

Aceste justificări, așa cum sunt, sunt perfect valide. Legile religioase impun prezența minaretelor, iar legile proporției fac ca minaretele să fie inimaginabil de subțiri. Dar nu era deloc necesar ca ele să fie într-atât de mult subțiate spre vârf, nu era necesar să se aleagă blocurile de piatră din care sunt construite cu margini negre și, mai presus de toate, nu era nevoie să se înconjoare turnul minaretului cu balcoane greoaie și stângace, amplasate, culmea, la intervale greșite unul față de altul și față de pământ.

Taj Mahalul nu suferă de nici unul dintre cusururile caracteristice minaretelor. Dar eleganța lui este, în cel mai bun caz, foarte seacă și negativă. „Clasicismul“ lui nu este rezultatul unei rețineri intelectuale impuse asupra unei fantezii exuberante, ci al unei reale deficiențe de fantezie, al unei lipse de imaginație. Ești izbit imediat de lipsa varietății formelor arhitecturale care îl compun. Din rațiuni practice, nu există decât două elemente formale contrastante în tot ansamblul – domul ca o ceapă, reprodus în două dimensiuni în arcadele ascuțite ale nișelor încastrate, și suprafața plană a peretelui cu marginile dreptunghiulare bine definite. Atunci când Taj Mahalul este comparat cu alte clădiri europene mai mult sau mai puțin contemporane, în stilul neoclasic al Renașterii târzii și al perioadelor baroce, această sărăcie a elementelor formale care-l compun devine foarte vizibilă. Gândiți-vă, de exemplu, la Catedrala Sfântul Pavel. Numărul formelor componente din structura ei este foarte mare. Avem domul emisferic, marele cilindru în colonadă al corpului central, pereții laterali netezi dublați de pilaștri pătrați și nișe

rotunde; la un capăt avem suprafețele curbe ale absidei și, la celălalt, partea de vest cu porticul – o structură cu cilindri izolați (pilonii), proiectați pe un perete plat și susținând un alt element formal, frontonul triunghiular. Dacă se spune că această Catedrală a Sfântului Pavel este o clădire cu mult mai mare decât Taj Mahalul și că prin urmare ar trebui să ne așteptăm ca numărul elementelor contrastante din structura sa să fie mai mare, am putea lua în considerare un exemplar mai mic al arhitecturii Renașterii târzii ca termen de comparație. Sugerez La Rotonda lui Palladio de la Vicenza, o clădire oarecum mai mică decât Taj Mahalul și, la fel ca acesta, cu o structură regulată și un dom. Analizând Rotonda, vom descoperi că aceasta cuprinde un număr mult mai mare de elemente formale decât Taj Mahalul și că, prin urmare, eleganța ei este mult mai bogată, mai subtilă și variată decât eleganța sărăcăcioasă, seacă, negativă a edificiului indian.

Dar nu trebuie să mergem tocmai în Europa pentru a găsi exemple de eleganță mai variată și creativă decât cea a Taj Mahalului. Arhitecții hinduși au construit clădiri incomparabil mai bogate și interesante ca opere de artă. Nu am vizitat sudul Indiei unde, se spune, se găsesc cele mai frumoase exemple de arhitectură hindusă. Dar am văzut multe opere de artă din Rajputana care m-au convins de superioritatea lor absolută în fața oricăror realizări musulmane. Templele de la Chitor, de pildă, sunt exemple de clasicism adevărat. Ele sunt produsul unei fantezii minunate, aproape excesive, ținute în frâu și dirijate de inteligența cea mai bine chibzuită. Eleganța pe care o au – și, în felul lor, sunt la fel de elegante ca Taj Mahalul – este una opulentă și subtilă, plină de minunății neașteptate. Elementele formale ale

proiectului sunt numeroase și contrastează plăcut, iar detaliile – mulaje și sculptura ornamentală – sunt întotdeauna, oricât ar fi de bogate, subordonate schemei arhitecturale și de înaltă calitate decorativă.

În această ultimă privință ornamentul hindus este superior celui folosit de ultimii moguli. Lucrările de *pietra dura* de la Taj Mahal și de la mormintele Shahdara din Lahore sunt minunat de precise în execuție și de o opulență exorbitantă. Aceste calități sunt admirabile în felul lor; dar nu au nimic de-a face cu valoarea decorativă a lucrului considerat artă. Ca opere de artă, decorațiile *pietra dura* de la Taj Mahal sunt sărăcăcioase și neinteresante. Se pot vedea arabescuri cu model mult mai fin în ornamentele sculptate și pictate ale palatelor și templelor din Rajput. Cât despre basoreliefurile cu flori care împodobesc poarta Taj Mahalului – acestea sunt de-a dreptul un fiasco. Aspectul lor oscilează nesigur între realism și convenționalism. Nu sunt nici reprezentări de flori în mărime naturală, nici exemple frumoase de decorațiuni cu motive florale creative. Cum poate cineva care a văzut o dată un exemplu frumos de picturi sau sculpturi florale decorative, fie ele hinduse sau europene, să mai admire aceste ciopliturи chinuite, îmi depășește puterea de înțelegere. Într-adevăr, mi se pare că oricine manifestă o admirație arzătoare pentru Taj Mahal, probabil îl privește fără să aibă în minte nici un standard de excelență – ca și cum acesta ar exista izolat, în vid. Dar Taj Mahal există într-o lume bine asezonată cu capodopere arhitecturale și decorative. Comparați-l cu acestea, și Mausoleul Imperial își ocupă imediat locul cuvenit în ierarhia artistică – cu mult sub cele mai bune. Dar este făcut din marmură. Marmura, observ, acoperă multe păcate.

FATEHPUR SIKRI

Akbar a construit acest oraș ca un mic tribut personal adus lui însuși. Vanitatea potentaților indieni avea obiceiul să se orienteze spre noi orașe. Luați ca exemplu Jaipurul lui Jai Singh[37], aflat la cinci mile depărtare de Amber, orașul deja existent și întru totul satisfăcător; Jodhpur, orașul lui Jodha[38], se află la o oră de mers pe jos de Mandor; Udaipur, orașul lui Udai Singh, aflat foarte aproape de Arh. O formă costisitoare de vanitate regală; dar una pentru care turistul modern ar trebui să fie recunoscător. Nu există nimic mai pitoresc decât un oraș pustiu, nimic mai melancolic și romantic. Aceste orașe părăsite din nordul Indiei sunt cu precădere romantice pentru că, fiind relativ moderne, se află toate într-o stare excelentă de conservare. Asta pentru că o clădire intactă, dar pustie este mult mai romantică, mai melancolică, într-un fel pitoresc, decât o ruină pustie. Te aștepți ca o ruină să fie pustie; este evident că nimeni nu ar putea locui la Pompeii sau printre ruinele fără acoperiș ale vreunei abații englezești. Dar într-o clădire intactă te aștepți să găsești locuitori. Atunci când o astfel de clădire este pustie, suntem surprinși într-un mod melancolic; și contrastul dintre pustietatea ei și aspectul intact ne izbește ca fiind ceva straniu și sugestiv.

Fatehpur are mai puțin de patru sute de ani și, în ceea ce privește clădirile principale, se află într-o stare de conservare perfectă. Gresia roșie pe care Akbar a folosit-o în construcția orașului său este o rocă dură, care rezistă la intemperiile vremii. Sculpturile, mulajele au marginile intacte și sunt încă bine definite. Contururile nu s-au estompat deloc, nimic nu s-a

prăbușit, nimic n-a fost atins de lepra deteriorării. Orașul cel roșu al lui Akbar se găsește astăzi în starea în care l-a lăsat – și e gol, părăsit până și de maimuțele care își află sălaș în atât de multe dintre palatele și templele părăsite ale Indiei.

Celor nemulțumiți de eleganța seacă și sterilă a Agrei, orașul lui Shah Jahan, arhitectura orașului Fatehpur Sikri le va părea mult mai proaspătă. Asta pentru că cel mai mare dintre împărații străini musulmani a fost patronul artei hinduse indigene din India, iar arhitectura capitalei sale poartă amprenta adevăratei vigori și imaginației hinduse bogate. *Liwan*-ul, sau porțiunea acoperită a moscheei, este frumos în mod deosebit. Este împărțit în trei încăperi pătrate, dispuse în șir, care comunică între ele; iar tavanele tipic hinduse ale acestor încăperi sunt susținute de un număr de coloane hinduse foarte înalte. Clădirea este superbă ca proporție și detaliu, și este, cu siguranță, unul dintre exemplele cele mai frumoase de arhitectură de interior la scară mare care se poate vedea în India de Nord. Și totuși, într-atât de mare este prestigiul materialului costisitor, încât bietele clădiri neinteresante, cărora le lipsește cu desăvârșire grandoarea sau originalitatea, precum Moscheea de Perle din Agra, pavilioanele de lângă lacul de la Ajmere sunt mult mai apreciate. Sunt din marmură; Fatehpur este doar din gresie.

Abia după-amiaza târziu am plecat din orașul pustiu. Zidurile și domurile străluceau mai rozaliu ca niciodată în lumina soarelui aproape apus. Devenise un oraș de coral. S-a auzit un țipăt în aer, deasupra capetelor noastre. Ridicând privirea, am văzut un stol de papagali care zburau pe cerul palid. Umbra enormei Porți a Victoriei cădea peste ei, dar o clipă mai târziu au ieșit din umbră, în soarele strălucitor și

transfigurant. Pe deasupra curților acelui oraș pustiu de coral și aur roșiatic, a trecut scânteind un stol de păsări de smarald și a dispărut în zare.

JAIPUR

Jaipur nu a crescut la întâmplare; a fost creat. Străzile lui sunt largi și liniare și se intersectează în unghiuri drepte, precum străzile din Torino sau din vreun oraș american. Toate casele sunt roz aprins și arată ca acele piese de arhitectură ciudat de nedefinite din fundalurile pictorilor primitiviști italieni. Este un oraș ortodox și pios. Trotuarele sunt înțesate de tauri rumegători și brahmani și fachiri; magazinele fac un comerț înfloritor cu simboluri falice, a căror fabricație, din marmură aurită și pictată, pare să fie una din industriile de bază ale locului. Pe străzi oamenii merg călare pe cai, pe cămile enorme sau sunt purtați în victorii[39] vechi, în șarete încă și mai extraordinare cu patru roți, care arată ca niște segmente decupate din vagoanele de clasa a treia sau, cel mai adesea, în lectici mici, cu acoperișuri boltite și (dacă ocupanții se întâmplă să fie doamne) cu perdelușe discrete, trase de perechi falnice de boi ale căror coarne sunt vopsite în verde. Doar femeile de rând pot fi văzute pe stradă. Se mișcă cu grația princiară a acelora care, cu oale și coșuri pe cap, și-au petrecut viața exersând ținuta reginelor. Fustele lor înfoiate se leagănă în timp ce merg și, la fiecare pas, brățările grele de

alamă de la picioare răsună zgomotos și, vai! – pentru că asta este India – ca un zdrăngănit trist și simbolic de lanțuri.

JAIPUR

La Jaipur am fost norocoși să fim prezentați unuia dintre marii *thakur*-i ai statului. Era un proprietar de pământuri puternic, deținea douăzeci de sate cu populație cuprinse între cinci sute și tot pe atâtea mii de locuitori, un lord feudal care își plătea fieful (până când, în urmă cu un an sau doi, a fost introdus un sistem de arendă oarecum mai simplu și mai modern) contribuind la armata de stat cu o sută cincizeci de bărbați înarmați și călare. Acest nobil a fost într-atât de binevoitor încât să-și pună elefantul la dispoziția noastră.

Era un specimen superb și deosebit de măreț, cu colți îmbrăcați în aur, care mânca două sute de kilograme de mâncare pe zi și a cărui întreținere trebuie să fi costat cel puțin șase sute pe an. Un animal de companie costisitor. Dar pentru rangul de *thakur*, după câte am înțeles noi, era un lucru indispensabil, o necesitate. În Rajputana, pachidermele sunt ceea ce erau în Europa caleștile cu geamuri acum un secol și jumătate – un lux necesar.

Thakur-ul era un om încântător și cultivat, cumsecade și ospitalier, așa cum doar indienii pot fi. Însă cu riscul de a părea nerecunoscător, trebuie să mărturisesc faptul că, dintre toate animalele pe care am mers călare, elefantul este cel mai inconfortabil. Pe teren neted, ce-i drept, mișcarea nu este chiar atât de neplăcută. Ai impresia că ești călare pe unda de

șoc a unui mic cutremur cronicizat; atâta tot. Cutremurul devine mai îngrijorător atunci când animalul începe să urce. Dar când coboară, simți că e sfârșitul lumii. Animalul coboară foarte încet și cu o grijă infinită, punând un picior uriaș cu mare atenție în fața celuilalt și dându-ți timp după fiecare pas calculat să anticipezi următorul spasm convulsiv al mișcării – un spasm ce pare să deplaseze de la locul lui fiecare organ din trupul călărețului, ce-i răsucește spinarea, care forțează fiecare mușchi al șalelor și al pieptului. Dealurile din jurul orașului Jaipur nu sunt foarte înalte. Din fericire; căci după cele trei sau patru sute de picioare distanță de suișuri și coborâșuri, aproape ajunsesem la capătul puterilor. M-am întors plin de admirație față de Hanibal. El a traversat Alpii pe un elefant.

Am făcut două expediții pe pachiderm; una – printr-o trecătoare stâncoasă care a presupus, până acolo și înapoi, două urcușuri și două coborâșuri înnebunitoare – la fântânile și templele ruinate din Galta și alta la palatele pustii din Amber. Ieșind din zona palatului – amintesc acest incident banal și mult prea simplu pentru că mă face să reflectez melancolic asupra cosmosului –, monstrul nostru s-a oprit și, cu atenția obișnuită, s-a ușurat, ca un semn rău. După ce operațiunea se încheiase, de-abia își reluase marșul, că o bătrânică care stătuse în pragul unei colibe printre ruine, așteptând plină de speranță – noi ne-ntrebaserăm ce anume – a țâșnit și pur și simplu s-a aruncat pe mormanul de excremente aburinde. Presupun că aceea era o cantitate de combustibil cât pentru o săptămână de gătit. „Salaam, Maharaj“, ne-a strigat ea, acordându-ne cu recunoștință cel mai măgulitor titlu care i-a venit în minte. Trecerea noastră pe

acolo fusese pentru ea ca o mană cerească. Ne-a mulțumit, l-a binecuvântat pe marele Jumbo cel generos pentru ofranda lui gargantuescă.

Cutremurul nostru a pornit-o la drum mai departe. M-am gândit la multele milioane de ființe umane pentru care trecerea unui elefant neconstipat pare un dar de la Dumnezeu, un noroc chior. Gândul acesta m-a întristat. De ce ne aflăm aici, bărbați și femei, o mie opt sute de milioane cu toții, pe această planetă minunată și, poate, unică? Cu ce scop? Oare în căutare de bălegar – bălegar de vacă, bălegar de cal, mormane enorme și princiare de excremente de elefanți? Evident că pentru asta – pentru mulți dintre noi, în orice caz. Pare prea puțin pentru a ne afla aici gândeam eu – noi, suflete nemuritoare, veri primari ai îngerilor, frați cu Buddha și cu Mozart și cu Sir Isaac Newton.

Dar la scurt timp după asta am văzut că greșeam lăsând aceste gânduri să mă întristeze. Dacă mă întristau, asta se întâmpla doar pentru că privisem întreaga poveste din perspectiva greșită, ca să zic așa. Zugrăvindu-mi mental această imagine a căutătorilor de bălegar, îmi veniseră în minte figurile lui Sir Isaac Newton și ale altora asemenea lui. Aceștia, mi-am dat eu seama, ar fi trebuit împinși spre fundalul cel mai îndepărtat, iar prim-planul să fie umplut cu vaci și elefanți. Cu imaginea astfel aranjată, aș fi fost în stare să clădesc o viziune mai filosofică și rezonabilă a căutătorilor de bălegar. Pentru că ar fi trebuit să văd dintr-o privire cât de infinit superioare erau activitățile lor față de cele ale animalelor producătoare de bălegar din prim-plan. Un marțian filosof i-ar admira pe căutătorii de bălegar pentru că au descoperit o întrebuințare a lui; nici un alt animal, ar

evidența el, nu a avut inteligența de a face mai mult decât să-l producă.

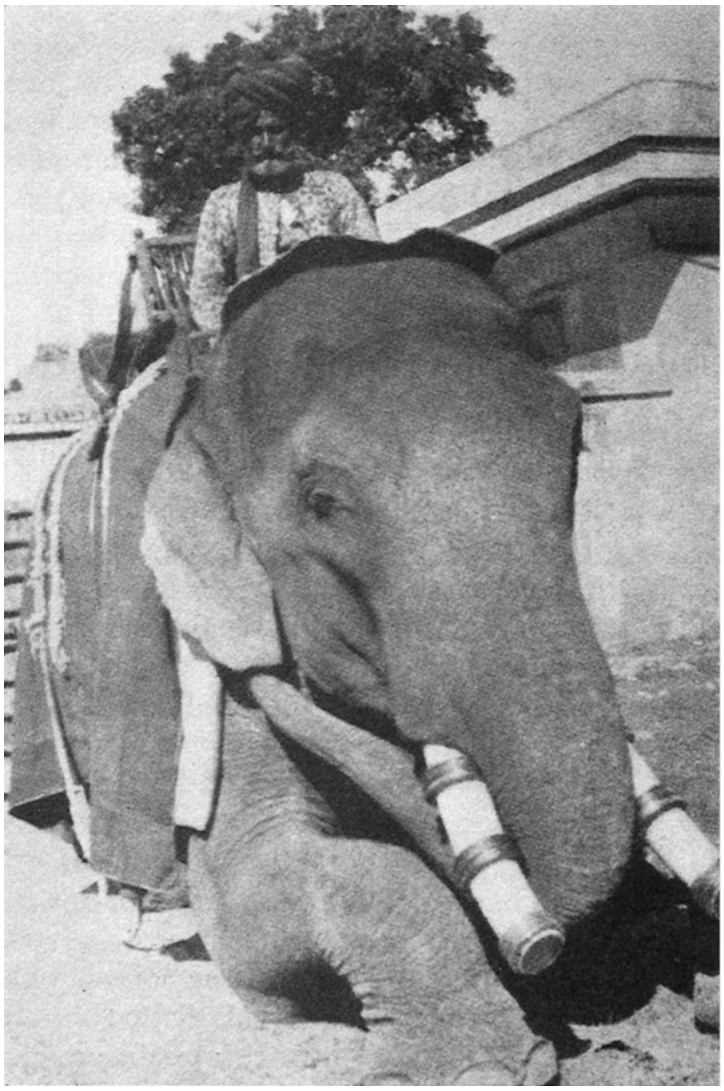

Jaipur: Elefantul

Noi nu suntem marțieni și educația noastră ne împiedică să ne considerăm animale. Nimeni nu se întreabă ce rost au vacile și elefanții pe lumea aceasta. Tot atât de *neînsemnat* este și motivul prezenței noastre aici, ca să mâncăm, să bem, să dormim și, printre acestea, să citim metafizică, rugăciuni sau

să strângem bălegarul. *Suntem* aici, asta-i tot; și, la fel ca alte animale, facem ceea ce abilitățile cu care ne-am născut și mediul ne permit să facem. Realizările noastre, atunci când le comparăm cu cele ale vacilor și ale elefanților, sunt remarcabile. Ele produc bălegar în mod automat; noi îl strângem și îl transformăm în combustibil. Nu trebuie să ne întristeze lucrul acesta; trebuie să ne facă mândri. Totuși, în ciuda consolării oferite de filosofie, eu rămân pe gânduri.

JAIPUR

Există o cameră a oglinzilor în fortul din Agra; asemenea încăperi se găsesc în aproape toate palatele din Rajputana. Dar cele mai drăguțe dintre toate sunt camerele oglinzilor din palatul de la Amber. Într-adevăr, nu-mi amintesc să fi văzut vreodată pe undeva oglinzi mai bine folosite în scop decorativ decât aici, în acest palat rajputan părăsit, din secolul XVII. Nu există panouri mari de oglinzi la Amber. Nu există loc pentru oglinzi mari. Un model îndrăzneț și elegant lucrat din ipsos, în relief, acoperă pereții și tavanul; oglinzile sunt mici și tăiate astfel încât să se potrivească între rosturile dintre modelele din ipsos. Ca toate oglinzile vechi, sunt cenușii și destul de încețoșate. Când privești în ele, vezi „ca în oglindă, întunecat“[40]. Ele nu reflectă lumea cu acel realism izbitor ce caracterizează reverberațiile oglinzilor moderne. Farmecul lor este acela că sunt ușor convexe, astfel încât fiecare dintre ele reflectă propria ei imagine specială asupra lumii și fiecare,

atunci când storurile sunt trase sau vreo lumânare este aprinsă, pe suprafața cenușie are o sclipire aidoma licărului, ca un arc de lumină din ochi.

Toate aceste încăperi ale oglinzilor de la Amber sunt minunat de bogate. Modelele lor elaborate le întrec chiar și pe cele din faimoasa încăpere a oglinzilor de la Bagheria, din apropiere de Palermo. Dar în vreme ce încăperea siciliană nu este altceva decât un carusel de modă veche poleit și cu oglinzi, încremenit, încăperile indiene sunt o minunăție de rafinament calm și elegant. Adevărat, această formă de decorare nu se pretează împodobirii unor întinderi mari de pereți sau tavane; e prea complicat. Dar din fericire încăperile palatelor indiene sunt rareori mari. Într-o țară unde plouă cu o regularitate punctuală și doar într-un singur anotimp pe an, sălile mari de adunare sunt inutile. Mulțimile sunt găzduite și festivitățile de stat se desfășoară mai lejer în aer liber decât înăuntru. Sala de ședințe a unui palat indian este un mic pavilion cu coloane amplasat la capătul unei curți deschise. Regele stătea în pavilion, curtenii și petiționarii umpleau spațiul deschis. Fiecare încăpere din palat era o cameră privată, un loc intim. Nu trebuie să vii în India așteptându-te să găsești exemple grandioase de arhitectură de interior. Nu există culoare cu colonade, nici galerii care să se întindă la nesfârșit potrivit tuturor legilor perspectivei, nici scări colosale, nici bolți care să fie într-atât de înalte încât, noaptea, lumina lămpii să nu le poată atinge. Aici, în India, nu sunt decât camere mici, împodobite cu decorațiuni elaborate menite să fie privite de aproape și în detaliu. Așa sunt încăperile oglinzilor de la Amber.

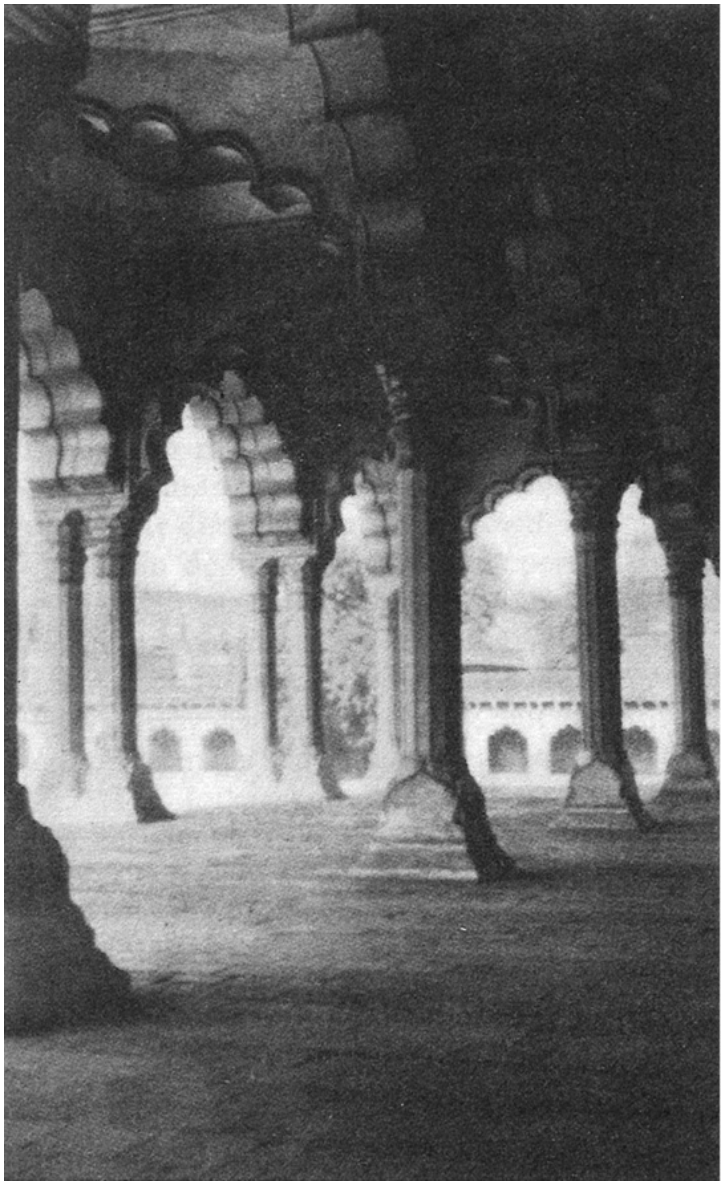

Fortul Agra: Salonul de audiențe

BIKANER

Deșertul din Rajputana este un fel de Sahara, dar mai mic și fără oaze. Când îl traversezi, vezi doar câmpii acoperite de

țărână cafenie. O dată la fiecare zece sau douăzeci de yarzi, câte o plantă verde-gri, cu rădăcini adânci și prea țepoasă ca să fie mâncată de cămile, tenace și cu un soi de ferocitate vegetală disperată, se luptă pentru viață. Și la distanțe mai mari, sorbind umezeala unui petec de pământ, se înalță, ici și colo, copăceii chirciți ai deșertului. De aproape, îți dai seama că sunt puțini și cresc foarte împrăștiați. Dar priviți în adâncime de-a lungul perspectivei care se pierde în depărtare, par – așa cum par și stelele îndepărtate, risipite ale Căii Lactee – numeroși și așezați compact. Privit de-aproape, deșertul este numai arareori acoperit de petece de umbră; dar zările îndepărtate par punctate de umbra deasă a pomilor. În prim-plan este întotdeauna deșertul, dar fiecare orizont pare să-ți creeze iluzia unor păduri umbroase. Trenul își continuă drumul, iar pădurile rămân pentru totdeauna la orizont; în jurul tău este întotdeauna doar deșert.

Bikaner este metropola acestui deșert, un oraș mare încercuit de nisipuri. Străzile sunt nepavate, dar curate. Nisipul din care sunt făcute se usucă și absoarbe orice impuritate. Și ce case uimitoare mărginesc aceste străzi! *Palazzi* uriașe din gresie roșie, sculptate și roase de la subsol până la mansardă, cu ziduri goale – peste tot este lăsat gol un perete – văruite și vopsite cu fresce moderne strălucitor de naive, înfățișând cai, bătălii, trenuri traversând poduri, nave. Aceste case, cum nu mai văzuserăm în nici un alt oraș, sunt palatele negustorilor marwari, evreii Indiei, care pleacă din deșert înspre marile orașe, de unde se întorc în locul de baștină cu roadele măiestriei lor în afaceri. Despre unii dintre ei se spune că sunt putred de bogați, iar Bikaner are,

presupun, mai mulți milionari la mia de locuitori decât oricare alt oraș din lume.

Am fost conduși până la vila de la țară a unuia dintre acești plutocrați, construită în deșert, la o milă sau două dincolo de zidul orașului. O trudă costisitoare și asiduă crease și prezervase în mijlocul nisipurilor, în bătaia vântului uscat de vară și în toiul înghețului iernii, o grădină cu pomi și pajiști, cu trandafiri și legume englezești. Este minunea din Bikaner.

Soarele apunea când am ajuns la bungalow. O mică armată de culi se chinuia să acopere pajiștea cu fâșii de prelată și să potrivească huse mari de pânză groasă peste toți arbuștii. Înghețul din timpul nopții este foarte periculos în anotimpul acesta. Pe durata verii, pe de altă parte, vegetația trebuie să fie protejată pe timpul zilei. Așa se face horticultura în Rajputana.

Sperasem, în mod prea optimist, să găsesc în plutocrații marwari echivalentele moderne ale prinților-negustori florentini ai Quattrocento. Dar această iluzie plăcută s-a risipit ca un balon de săpun, cu un pocnet aproape perceptibil, atunci când din grădina milionarului, am intrat în casă. Salonul principal era mobilat aproape exclusiv cu acele busturi policrome în stil Art Nouveau care ies din atelierele cioplitorilor de morminte de la Carrara și cu ceasuri de jucărie. Acestea din urmă fuseseră toate pornite în onoarea noastră. Un ticăit și clincănit amețitor umplea aerul și, oriunde am fi întors privirea, ochii noștri amețeau din pricina mișcării din jur. Tigri, aproape în mărime naturală, își mișcau capetele. Purcei roz din papier mâché își deschideau și închideau râturile. Ceasuri sub forma unor negri își roteau ochii în cap; sub forma unor foxterieri, își agitau cozile și, deschizând boturile ca să latre, scoteau câte un ticăit; sub

formă de măgari, își agitau urechile de șaizeci de ori pe minut. Și, acoperită cu mare grijă de un dom de sticlă, o păpușă din porțelan, îmbrăcată după moda pariziană a anilor 1990, își pudra nasul, cu gesturi sacadate, și tot cu gesturi sacadate se întorcea atingând cutia de pudră – iar și iar. Evident, acestea sunt produse ale civilizației noastre occidentale pe care orientalii chiar le admiră. Îmi amintesc de o broșă pe care am văzut-o într-o seară, la un dineu, pe sariul unei doamne indiene cu o avere considerabilă și cu cea mai înaltă poziție socială – o broșă alcătuită dintr-un disc albastru smălțuit înconjurat de diamante, pe fața căruia se roteau, precum acele de ceasornic, în cercuri concentrice și în direcții diferite, două mari briliante. Era o broșă de ziua a opta, am aflat, întoarsă în fiecare seară de duminică.

BIKANER

În deșert, la cinci mile distanță de Bikaner, se află un oraș al mormintelor, al cenotafurilor maharajahilor și al rudelor lor regale. Acestea sunt cu zecile și sutele – mici domuri albe cocoțate pe stâlpi sau acoperind nișe de zidărie. Sub fiecare dom, câte o lespede mică poartă numele răposatului comemorat. În mormintele mai vechi aceste lespezi sunt sculptate cu basoreliefuri fruste reprezentând prințul, uneori călare, alteori așezat pe tron, însoțit de tot atâtea soții și concubine câte s-au aruncat în flăcări arzând pe rugul său funerar. Prea puțini dintre acești maharajahi din generația veche au părăsit lumea aceasta fără să ia cu ei două sau trei

femei nefericite. Unii dintre ei au fost însoțiți în foc de șase, șapte și, într-un caz anume, am numărat chiar și nouă victime. Pe lespede, imaginile acestora formează o mică friză plasată sub imaginea domnului și stăpânului lor – un șir de figuri mici, identice, care se întind pe toată lungimea pietrei. Nouă frumuseți ademenitoare hinduse, cu pieptul mare, mijlocul îngust, cu șolduri generoase – portretele lor sunt savuros de amuzante. Dar uitându-mă la ele, nu m-am putut abține să-mi amintesc evenimentul cel cumplit pe care aceste mici sculpturi îl comemorau. M-am gândit la minutele de chin care au marcat trecerea lor din viață în lumea aceasta comică a artei în care locuiesc acum, sub aceste domuri măcinate de vreme, în mijlocul deșertului. Ici și colo se înalță câte-un mormânt pe a cărui lespede centrală este sculptată, în mod convențional, o mică pereche de picioare. Acestea sunt picioarele acelor doamne regale care, pentru un motiv sau altul, nu au comis *sati*[41]. De fiecare dată când vedeam o astfel de pereche de picioare din marmură simțeam că trebuie să aclam.

JODHPUR

Dacă stai pe meterezele fortului Jodhpur – la același nivel cu rotirile cele mai înalte ale vulturilor, ale căror cuiburi se aflau în nișele de pe marginea prăpăstiilor de sub ziduri – privirea îți coboară asupra acoperișurilor orașului aflat la sute de picioare mai jos. Și fiecare zgomot care vine dinspre străzi

și case urcă plutind, atenuat, dar incredibil de distinct și clar, un cor pe multe voci în care totuși poți distinge toate sunetele componente – țipete și râsete, vorbe articulate, răgete și mugete și behăieli, scrâșnetul și scârțâitul roților, vuietul hârșâit al vreunei scoici, bătăile tobelor. Am stat pe esplanadele aflate deasupra multor orașe, dar niciodată pe una de la care sunetele distincte care formează vuietul unui oraș mare să poată fi auzite atât de clar, să fie atât de atent selectate de urechea ce ascultă. Din bastioanele fortului Jodhpur auzi totul așa cum zeii trebuie să fi auzit de pe Olimpul lor – zeii, la care fiecare cuvânt rostit în lumea cu nenumărați locuitori de sub ei urcă distinct și individual pentru a fi înscris în cărțile atotcunoașterii.

JODHPUR

Era după-amiaza târziu când am trecut cu mașina pe lângă Curtea de Justiție. Treburile zilei se încheiaseră și măturătorii își începuseră truda, făcând curățenie pentru a doua zi. Lângă una dintre porțile clădirii se afla un șir de coșuri de gunoi pline ochi cu hârtii și din acestea, ca din niște iesle, se hrăneau alene și maiestuos doi sau trei boi sacri. Când coșurile se goleau, mâinile harnice dinăuntrul clădirii le umpleau la loc cu un stoc proaspăt de hârtie ruptă și mâzgălită. Boii le răsfoiau; era un ospăț literar.

Privindu-i cum iau masa, am înțeles de ce boii indieni sunt atât de ciudat de blânzi. La o dietă cu maculatură, ar fi greu să fie altfel decât niște discipoli de-ai lui Gandhi, adepți ai

nonviolenței și ai *ahimsei*[42]. Am mai înțeles și de ce vacile indiene dau atât de puțin lapte și, mai mult decât atât, de ce vitele de ambele sexe sunt atât de des lovite de sughiț. Înainte să vin în India, nu auzisem niciodată o vită sughițând. E ceva zgomotos și înspăimântător. Auzind în spatele meu acea combinație explozivă de muget și lătrat, am tresărit adesea speriat, gândindu-mă că sunt pe punctul de a fi atacat. Dar privind în jur, descopeream că nu era decât unul din totemurile blânde, dispeptice ale hindușilor, îmbuibat cu maculatură și care râgâie anevoie, necontrolat, în timp ce merge.

Efectele unei diete insuficiente și probabil la fel de nefirești sunt diferite asupra cailor. Ei nu sughiță – cel puțin eu nu i-am auzit niciodată sughițând. Dar în timp ce merg la trap, măruntaiele veștejite și atârnând golite în stomacurile lor slobozesc, la fiecare pas, un sunet ciudat precum trosnetul înfundat al foalelor de orgă. Este un sunet foarte trist, dar unul cu care toți cei care conduc câte-o șaretă indiană trebuie să învețe să se obișnuiască.

JODHPUR

La vremea când se discuta problema încetării monopolului Companiei Engleze a Indiilor de Est[43] existau câțiva distinși administratori englezi care pretindeau că, dincolo de orice considerații de interes comercial, ar fi un act de risc politic să deschizi țara liberei imigrații europene. Departe de a întări

poziția Companiei, susțineau ei, influxul de europeni ar slăbi-o de fapt și ar pune-o în pericol. Pentru că europenii care aveau să vină erau aventurieri comerciali fără rang sau educație. Cei de jos, atunci când se ridică prin forța împrejurărilor, sunt în general tirani, iar cei needucați sunt incapabili să vadă dincolo de cercul propriilor lor prejudecăți înnăscute. În India, împrejurările conspiră în a ridica fiecare membru al rasei conducătoare, nu numai ca atare până la un anumit punct, dar și în proprii lui ochi. Nici nu există altă țară în care să fie mai mare nevoie să respecți și să accepți prejudecăți care nu-ți sunt familiare. Cu intenție, insultând cu bună știință, fără intenție, nereușind să accepte prejudecăți străine, cei din clasa de jos și needucați pot exaspera un popor supus, căruia dominația stăpânilor nu mai puțin străini și, la o adică, nu mai puțin hrăpăreți și tirani, dar curtenitori și toleranți în chestiuni mărunte, îi pare, prin comparație, acceptabilă. Deschideți India imigrației europene libere și veți lăsa să pătrundă pe acest pământ posibilele semințe ale urii rasiale și ale neliniștii politice.

Așa argumentau apărătorii monopolului Companiei cu generații în urmă. Inevitabil, problema a fost soluționată în defavoarea lor. Era imposibil să menții India o țară închisă. Dar susținătorii cauzelor pierdute nu sunt neapărat niște proști. Oponenții imigrației libere au exagerat pericolele. Însă până și cea mai scurtă vizită în India este de ajuns să ne arate că exista mult adevăr în ceea ce spuneau.

La Bungalowul Dak[44] din Jodhpur, la care fuseserăm trimiși, Casa de Oaspeți fiind plină, mi s-a reamintit, așa cum mi se mai reamintise adesea înainte, de aceste avertismente. Acel memento a fost mai puternic decât de obicei, de vreme ce

persoana care mi-a reamintit asta aparținea mai înspăimântător clasei sociale care se dorea a fi exclusă decât oricare altul pe care-l întâlnisem până atunci. Omul era prost crescut și întru totul needucat; prosper, în mod evident cocoțat pe scara socială și, prin urmare, îngâmfat și dominator cu toată insolența vulgară a omului de jos ajuns sus și nerăbdător să le amintească celorlalți și lui însuși de nou dobândita lui poziție importantă. În fața tovarășilor lui europeni, complexul de inferioritate al acestui om se exprima prin laude de sine; dar când avea de-a face cu indieni, se manifesta prin tiranie față de cei săraci, prin insultă și mojicie față de cei care păreau destul de bogați cât să invoce protecția legii. Lipsit de educație, descendent evident al unor măcelari și cârciumari, se simțea infinit superior oricărui locuitor al peninsulei, de la prințul din Rajput până la pandit sau la doctorul în științe europenizat. El era alb – „unul dintre oamenii cei mai albi, rămași nespânzurați“[45].

În decursul călătoriei de câteva mii de mile prin nordul Indiei, cu multe popasuri la restaurantele gărilor și prin bungalowuri Dak, am avut ghinionul să întâlnim mulți oameni de felul acesta. Specimenul din Jodhpur a fost cu siguranță cel mai rău, dar cu toții erau. Și toți aparțineau claselor de jos ale comunității neoficialilor, a negustorilor.

Clasa funcționarilor de stat din India este compusă din oameni provenind din familii decente, cu creștere decentă și bine educați. Aceștia sunt, ca atare, toleranți și bine-crescuți. Pentru că omul educat este capabil să privească lucrurile din alte puncte de vedere decât al său. Și cineva care a fost crescut în clasele conducătoare ale societății este în general curtenitor, nu pentru că nu s-ar simți superior altor oameni, ci tocmai

pentru că sentimentul superiorității este într-atât de mare, încât se simte dator a se arăta politicos față de cei mai jos decât el, ca o compensație mică a inferiorității lor evidente. În interacțiunile sociale faptele contează, nu motivele din spatele lor. Curtoazia unui duce sau a unui personaj regal ne farmecă și nu ne gândim că asta se datorează disprețului acestuia față de noi, care este cu mult mai zdrobitor decât cel pe care parvenitul îl manifestă ostentativ în fața subalternilor săi și a negustorilor. Insolența sfidătoare a parvenitului este o recunoaștere a fragilității superiorității lui. Prințul este atât de disprețuitor de sigur de superioritatea sa, încât își permite să fie amabil. Dar amabilitatea, orice origine ar avea, este întotdeauna amabilitate; iar insolența ne înfurie și ne rănește, chiar și atunci când știm că este expresia sentimentului de inferioritate. Funcționarul poate fi curtenitor doar pentru că este convins înăuntrul lui de nemărginita superioritate pe care o are față de indienii cu care vine în contact; dar în orice caz este curtenitor, și curtoazia nu ofensează niciodată. Indienii pot considera regulamentul funcționarului drept o injurie la adresa țării lor; dar cel puțin acesta se abține, în general, să mai adauge și insulta personală. Insulta vine mai ales din partea persoanelor neoficiale mărunte; lucrul acesta aduce mai mulți dușmani stăpânirii engleze decât insulta oficială.

Cei mai mulți englezi care locuiesc în India vă vor spune că îi iubesc pe indieni. Față de țărani, muncitori, *sepoy*[46], servitorii nu simt decât o afecțiune binevoitoare și paternă. Îl admiră mult pe brahmanul ortodox care crede că nu e bine să traversezi mările și a cărui știință este în întregime mitologie, sanscrită și un fel fabulos de istorie. Încă și mai mare le este

admirația pentru nobilul rajputan, acel supraviețuitor pitoresc din vremea cavalerilor; călărește bine, joacă tenis bine și este, în toate privințele, un pukka sahib[47] – adică un tip cu bune maniere, cu un cod moral nu foarte diferit de cel afișat în școlile exclusiviste englezești și lipsit de realizări sau pretenții intelectuale. Singurii indieni la adresa cărora aceștia ridică obiecții ca la o întreagă clasă sunt cei care au primit o educație occidentală. Motivul este destul de evident. Indianul educat este rivalul englezului și posibilul lui înlocuitor. Europeanul este evident superior maselor înrobite și analfabete. Nici panditul, prins în țele ortodoxiei sale și cunoscător doar de sanscrită, nici nobilul aristocrat, de nimic cunoscător, nu poate ajunge vreodată să conteste o supremație pe care el o datorează educației occidentale. Pe toți aceștia el își permite să-i iubească protector. Dar nici un om nu-l iubește pe altul care amenință să-i răpească privilegiile și puterea. Indianul educat nu este prea popular printre europeni. E de așteptat.

Această aversiune față de indianul educat este frecvent exprimată de către europeanul de jos prin insulte grosolane directe sau indirecte. Nici unui om nu-i place să fie insultat, nici măcar de cei pe care-i disprețuiește. Filosofii tresar la sarcasmul băieților de pe stradă, iar comentariile nefavorabile ale criticilor, cu mult inferiori lor, îi rănesc profund pe marii artiști. Nu-i de mirare dacă oamenii, care nu sunt nici înțelepți, nici genii și care, mai mult decât atât, au fost crescuți pe poziția umilitoare de membri ai unei rase subalterne, vor fi foarte sensibili la insulte. Ura clasei de mijloc educate – în India, în prezent, în mare parte șomeră și, prin urmare, îndârjită – este o amenințare la adresa oricărui guvern.

La crearea acestei uri au contribuit europenii cei mai prost-crescuți și puțin educați care au făcut mai mult decât le-a stat în putere.

AJMERE

Nepotul cel mic din gospodăria indiană unde am fost primiți pe baza unei scrisori de recomandare era un copil de vreo opt sau nouă ani, frumos, pe acea frumusețe curată, serioasă, sensibilă, pe care o au doar copii. Într-una din cărțile sale, am uitat în care, Benjamin Kidd[48] face câteva reflecții foarte înțelepte asupra frumuseții copiilor. Frumusețea copiilor, afirmă el, este o frumusețe aproape supraumană. Când suntem copii, suntem precum îngerii – candizi, pasionați în mod inocent, inteligenți într-un fel dezinteresat. Calitățile angelice ale minților noastre ni se reflectă pe chip. În tinerețe și în prima fază a maturității suntem umani; îngerul moare și rămânem oameni. Arta greacă, în mod semnificativ, se preocupă aproape în exclusivitate de tinerețe. Pe măsură ce vârsta de mijloc avansează, devenim din ce în ce mai puțin umani, din ce în ce mai mult în regnul simiani. Unii rămân maimuțe până la sfârșit. Alții, odată cu slăbirea energiilor și a poftelor trupești, devin pentru a doua oară ceva mai mult decât umani, precum anticii din fabula domnului Shaw[49] – devin minți personificate.

AJMERE

Ca să vezi lucruri – să le vezi cu adevărat – trebuie să-ți folosești picioarele în aceeași măsură ca ochii. Până și un efort muscular făcut la întâmplare îmbunătățește vederea; și o țară care este privită de pe spinarea calului sau din căruță este văzută aproape la fel de complet și intim ca și când privitorul ar străbate-o pe propriile picioare.

Dar mai există un alt fel de turism, despre care se presupune că este mai puțin potrivit decât primul, dar, în felul lui deosebit, la fel de încântător: turismul care are loc în plin confort și fără contractarea nici unui mușchi, dintr-o mașină care se deplasează rapid. Acest lucru a fost posibil mai întâi datorită căilor ferate, într-o măsură limitată, ce-i drept, și în condiții oarecum dezagreabile. Automobilul a adus lumea întreagă la cheremul mașinii și a transformat turismul în mare viteză într-o nouă și veritabilă delectare. Este într-adevăr o delectare pe care moralistul sever, dacă ar analiza-o, dacă ar fi să-i determine exact felul și calitatea, mă tem că ar clasa-o printre plăcerile vicioase; o plăcere narcotică, nu energizantă; o plăcere asemănătoare celei oferite de opiu; care amorțește sufletul și-l face să intre într-o apatie pasivă; o plăcere a lenei și a autoîngăduinței. Vorbesc de pe poziția unui dependent fără remușcări de ceea ce este, trebuie să recunosc, un viciu. Turismul în mare viteză îmi induce o stare de spirit precum cea în care aluneci, te topești de încântare – vai, prea rar și pentru o perioadă prea scurtă de timp – într-o anumită fază de ușoară beție. Stând relaxat în mașină, fixez cu privirea distanțele care se schimbă lent, câmpiile și copacii care trec grăbiți, detaliile groaznic de fugitive ale gardului viu din

apropiere. Plan după plan, treptele succesive ale vitezei se amestecă într-un contrapunct vertiginos al mișcării. Peste puțin timp intru amețit într-un fel de transă. Rupt de timp în pasivitatea vecină cu somnul, contemplu un spectacol care a împrumutat calitatea, în același timp ireală și aievea, a unui vis. Odihnindu-mă, am iluzia activității. Profund solitar, stau în mijlocul unei fantasmagorii. Nu am fumat niciodată iarbă indiană, dar din adâncurile transei mele induse de viteză pot ghici prin simpatie care pot fi plăcerile fumătorului de hașiș sau ale mâncătorului de *bhang*[50].

Mult mai puțin intens, dar destul de satisfăcător, filmele au puterea de a-mi provoca o transă similară. Atunci când îmi închid mintea în fața poveștii, mă pot concentra asupra mișcării golite de înțeles a luminii și a umbrei pe ecran, până când mă cuprinde ceva ce seamănă în cele din urmă cu hipnotismul plăcut al vitezei și alunec în acel somn de veghe al sufletului, din care e o crudă agonie să te trezești încă o dată, în timp și în necesitatea acțiunii.

Lungile zile de călătorie prin Rajputana îmi păreau, în vreme ce stăteam vrăjit la fereastră, în același timp scurte și eterne. Călătoriile durau cât timp îmi lua ca să cad în transă, să iau prânzul și să recad, să schimb trenuri și, încă o dată relaxat, să cad din nou. Orele rămase nu existau și totuși erau mai lungi decât miile de ani. Multe mi-au trecut prin fața ochilor și multe am mai văzut; dar nu pot să pretind că îmi amintesc prea mult din tot ce am văzut. Iar atunci când chiar se întâmplă, îmi amintesc nu atât obiecte individuale, ci mai degrabă procese. Nenumărate imagini separate, văzute în decursul a ore întregi de contemplare, s-au contopit și-mi trec laolaltă prin minte, ca să formeze o singură unitate de

memorie, așa cum fotograful selectează și pune laolaltă diferitele faze ale creșterii plantelor sau ale transformării omizilor în fluturi, ca să fie percepute ca un singur proces scurt într-un film de cinci minute. Când închid ochii pot să vizualizez, de exemplu, felul în care culorile coarnelor boilor se schimbă treptat pe tot întinsul Rajputanei; cum la început ambele sunt pictate în verde, cum verdele se topește treptat de pe unul și se face roșu, cum, mai târziu, ambele devin roșii, apoi ambele parțial colorate și, într-un târziu, dungate, ca stâlpul de lângă prăvălia bărbierului, în cercuri concentrice roșii, albe și verzi. Încă și mai clar îmi amintesc un astfel de proces cu niște turbane, o evoluție treptată ale cărei faze individuale trebuie să fie observate separat, ici și colo, pe o distanță de sute de mile pe cuprinsul țării. Îmi amintesc că au început să apară, în apropiere de Jodhpur, mici și albe în majoritatea lor, apoi au devenit din ce în ce mai mari și din ce în ce mai roșii până când, la un moment dat, au ajuns într-un punct culminant, au atins un apogeu de grandoare, au devenit niște baloane enorme de muselină stacojie închis și, în mijlocul fiecăruia, cu câte un chip mic și maroniu ițindu-se aproape fără sens. După asta au început din nou să coboare. În amintire, văd un proces de descreștere treptată, care culminează la Ajmere cu o întoarcere la normal. Trenul a poposit printre cele mai obișnuite turbane indiene. Văzusem creșterea, fusesem spectatorul vrăjit al descreșterii și prăbușirii turbanului din Rajputana. Iar acum era timpul să cobor. Fără chef, cu durere, m-am trezit, am aprins luminile înăuntrul capului meu, am făcut niște băi spirituale reci, și până la urmă – îmbrăcat, ca să zic așa, și în starea de spirit potrivită – am ieșit din dulcea și călduța mea izolare în afara

timpului, păşind în zgomotul şi mizeria cenuşie a Gării Ajmere.

LACUL PUSHKAR

Apele cele mai sacre ale Indiei sunt acoperite cu un veşmânt de mizerie verde şi strălucitoare. Cei care vor să se scalde trebuie să-l rupă, aşa cum înotătorii îndrăzneţi din ţările noastre mai reci sparg gheaţa înainte să poată atinge lichidul care purifică spiritual. Ieşind din apă, cei care se scaldă lasă în urma lor crăpături zdrenţuite de negreală pe suprafaţa verde; crăpături care se închid treptat dacă nu mai intră şi alţi pelerini să se scalde, până când suprafaţa verde a lacului este din nou neatinsă.

Nu erau decât câţiva oameni la scaldă când am ajuns la Pushkar. Debarcaderele care coboară spre apă în şiruri de trepte albe erau aproape pustii, iar cele o sute de temple erau goale. Ne-am putut plimba agale şi fără să fim deranjaţi de-a lungul parapetelor din piatră care unesc fiecare debarcader cu următorul. Ici şi colo, pe treptele cele mai de jos, câte un bărbat pe jumătate gol stă ghemuit, stropindu-se metodic cu apa cea murdară, câte o femeie, mereu decent îmbrăcată, îşi umezeşte metodic hainele. În zilele fără prea multă aglomeraţie, cei care se scaldă nu se aventurează prea departe în lac. Moartea pândeşte invizibilă de sub mizeria cea verde, înoată fără zgomot către ţărm, înhaţă, trage la fund. Am văzut-o întinsă la soare pe o mică insulă încununată cu un altar, la câţiva yarzi depărtare de pământ, monstruoasă şi solzoasă,

rânjind până și în somn – un crocodil. Pushkar este într-atât de sfânt, încât nici o viață nu poate fi curmată în apele sau pe țărmurile sale, nici măcar cele ale mâncătorilor de oameni. Zeci de pelerini dispar în fiecare an între fălcile acelea enorme. Să fii mâncat de crocodil în Pushkar e considerat noroc.

În spatele debarcaderelor se ridică arhitectura încântătoare a unor temple și case parohiale și hanuri pentru pelerini – toate albe, cu domuri mici proiectate pe cer și balcoane ce înfloresc din zidurile mari și albe, cu ferestre zăbrelite și arcade ca niște tuneluri, care lasă să pătrundă, printre umbre, o lucire a luminii soarelui din partea cealaltă. Nimic foarte vechi, nimic foarte măreț; însă toate exagerat de drăguțe, cu un aspect ce amintește de riviera italiană. Tot italiene sunt și nenumăratele altare – în micile lor nișe, în gheretele ornamentale din stuc, ca de santinelă, pe sub baldachine boltite cioplite în piatră. Privind înăuntrul lor, aproape că mă așteptam să văd vreun crucifix modelat din ghips, și vreo Bună Vestire din teracotă pictată, vreo Madonă în veșmânt albastru, cu pruncul. Și de fiecare dată aveam un șoc când descopeream printre umbrele sacre ale altarului vreo vacă din marmură sau gresie roșie, grosolan cioplită, îngenuncheată reverențios în fața vreunui simbol falic bisexual și privind la el cu o expresie de adâncă adorație extatică întipărită pe fața sculptată naiv.

CHITOR

Fortul de la Chitor este mai mare decât cel de la Jodhpur și, ca atare, mai puțin spectaculos. Fortul Jodhpur este cocoțat pe vârful a ceea ce este un soi de stâncă. Dealul pe care e construit Chitor este probabil la fel de înalt, dar pare mult mai scund, dată fiind lungimea lui impresionantă; este o coamă, nu un vârf de stâncă. Iar clădirile, care la Jodhpur sunt înghesuite într-o singură grămadă impunătoare, sunt împrăștiate la intervale mari în spațiul închis dintre zidurile de la Chitor. Jodhpur este pitoresc într-un fel sălbatic, ca ceva scos dintr-o carte ilustrată de Doré[51]. Examinat de aproape totuși, nu este deosebit de interesant. De la distanță, Chitor este mai puțin impunător, dar dacă urci până acolo îl vei descoperi plin de clădiri magnifice – printre cele mai frumoase temple din nordul Indiei, mari palate în ruină, turnuri fantastic sculptate de la bază până în vârf. Nici una dintre aceste clădiri nu are mai mult de cinci sute de ani vechime; dar timpul nu le-a cruțat. Piatra moale din care sunt construite s-a măcinat sub acțiunea ploii, a soarelui și a vântului. Marginile cele ascuțite s-au tocit, nenumăratele sculpturi s-au estompat și au fost desfigurate. Splendorile artei hinduse se mai văd ca printr-un văl, ca printr-o ceață deasă sau ca prin niște ochi miopi și fără ochelari.

CHITOR

Ornamentele sunt costisitoare în ziua de azi și banii sunt puțini. Făcând din necesitatea economică o virtute, am proclamat frumusețea simplității neîmpodobite în artă. În arhitectură, de exemplu, suntem sceptici în fața tuturor „detaliilor împopoțonate“ și nu putem admira decât geometria solidă, de bază, a unei clădiri. Ne plac mobila simplă, argintul nefiligranat, decorul scenei plat și neconvențional. Gusturile ni se vor schimba, fără îndoială, atunci când buzunarele se vor umple. Între timp, simplitatea este privită ca o virtute aproape necesară a artei de calitate.

Dar faptele ne contrazic. Arta cea mai valoroasă nu a fost întotdeauna neapărat cea mai simplă. Abundența detaliilor decorative nu trebuie să eclipseze liniile principale ale compoziției privite ca întreg. Cei care cer o dovadă mai convingătoare a acestor afirmații decât cea pe care o pot găsi acasă ar trebui să vină în India. Vor găsi în exemplele cele mai frumoase ale arhitecturii hinduse o extravaganță fără seamăn a detaliilor decorative, în întregime subordonate planului arhitectural principal. Ar fi dificil să găsești pe zidurile templelor de la Chitor o singură părticică goală. Dar departe de a distrage atenția de la compoziția arhitecturală, sculptura și ornamentul servesc la accentuarea formelor și mișcărilor caracteristice straniului plan arhitectural. Dacă sculptura de la Chitor ne dezamăgește, asta nu e din pricina faptului că este elaborată și încărcată, ci a calității sale intrinseci slabe. Toate sunt destul de bune, dar nimic din ele nu este de primă mână. Nenumăratele sculpturi de la Chitor sunt produsul unei trude anonime impresionante. Nici un mare artist original nu iese în

evidență dintre meșteri. Totul este fără nume, fără individualitate.

CHITOR

O vizită în India te face să-ți dai seama cât de norocoasă, cel puțin în ceea ce privește artele, a fost Europa noastră în materie de religie. Religia olimpiană a antichității și, cu excepția anumitor momente, creștinismul care i-a luat locul au fost amândouă favorabile producerii operelor de artă, și arta pe care au preferat-o a fost, în general, una deosebit de rațională și decentă. Nici păgânismul, nici creștinismul nu au impus restricții asupra a ceea ce artistul ar putea să reprezinte; nici nu i-au cerut acestuia să încerce să reprezinte nereprezentabilul. Zeitățile olimpiene au fost oameni transformați în zei; Mântuitorul creștinilor a fost Dumnezeu transformat în om. Un artist putea să lucreze spre slava lui Zeus sau a lui Isus fără să depășească vreodată granițele vieții umane reale și actuale.

Sculpturile de la Chitor

Cât de diferit stau lucrurile în India. Aici una din cele două religii majoritare interzice în mod absolut orice reprezentare a formei umane și chiar, acolo unde ortodoxia musulmană este strictă, a oricărei forme de reprezentare a vreunui animal. Doar arareori, iar atunci doar în arta pur seculară și la scara cea mai mică, această interdicție religioasă este încălcată. În consecință, arta musulmană tinde să fie seacă, goală, sterilă și monotonă.

Hinduismul, de cealaltă parte, permite reprezentări ale lucrurilor umane, dar adaugă faptul că umanul nu este suficient. Îi spune artistului că lui îi revine sarcina de a da

expresie simbolică supraumanului, spiritualului, ideii metafizice pure. Superlativul este întotdeauna inamicul binelui și, încercând să îmbunătățească realitatea umană sobră, hindușii au dezvoltat un sistem artistic plin de monștri și lucruri grotești metafizice care sunt totuși extravagante pentru că dau expresie simbolică celor mai înalte dintre filosofiile „înalte“. (Prea înalte pentru gustul meu, aș putea adăuga. Filosofiile, ca și fazanii, pot rămâne suspendate prea mult timp. Majoritatea celor mai înalte sisteme ale noastre sunt suspendate de vreo două mii de ani. Sunt suficient de plebeu ca să-mi prefer hrana spirituală proaspătă. Dar să ne întoarcem la arta hindusă.)

Cititorii textului *Bhagavad Gita* își vor aminti pasajul din Cântul al Unsprezecelea, în care Krishna se arată lui Arjuna într-o formă până atunci nevăzută de ochii muritorilor:

> „Cu guri, ochi, brațe, sâni nenumărați…
> Cu brațe lungi, cu coapse și picioare fără număr,
> Cu pieptul larg, cu dinți mulți și înfricoșători…“

Și mai departe: „Cu multe podoabe divine, cu multe arme divine ridicate, purtând coliere și veșminte divine, uns cu miruri divine, Zeul preaminunat, nemărginit, cu chipul întors în toate părțile“. Și așa mai departe. Lista membrelor, trăsăturilor și garderobei lui Krishna acoperă câteva pagini în traducerea pe care doamna Besant[52] a dat-o *Gitei.* Recunoaștem întruchiparea palidă a descrierii în nenumăratele statui și picturi indiene. Și care este

semnificația acestor monștri grotești și respingători? Krishna însuși explică. „Astăzi, aici“, îi spune el lui Arjuna, „privește întreg universul, mișcător și nemișcat, cuprins întru totul în trupul meu.“ Acești monștri cu multe membre simbolizează, deci, cosmosul. Ei reprezintă *Unu* întrupat, *Întregul* cuprins într-un fir de nisip. Artiștii hinduși încearcă să exprime în termeni legați de formă ceea ce poate fi exprimat – și nici măcar foarte clar, pentru că este greu să vorbești în mod lucid despre lucruri despre care nu știi nimic – doar în cuvinte. Hindușii sunt mult prea interesați de metafizică și de Realitatea ultimă pentru a fi buni artiști. Arta nu este descoperirea Realității – oricare ar fi Realitatea aceasta, și pe care nici o ființă umană nu o poate cunoaște. Ea este organizarea existenței haotice într-un univers ordonat și uman.

UDAIPUR

Dintr-o mică eroare strecurată în scrisoarea de recomandare inițială, care ne-a ajutat să fim oaspeți oficiali în diferite capitale din Rajputana, m-am trezit onorat, în timpul celor câteva săptămâni ale turului meu, cu titlul de Profesor. În zadar am tot încercat să rectific titlul dat de persoane oficiale și secretari de stat. Nu eram profesor; erau alții cu același nume… Și așa mai departe. Protestele mele erau puse pe seama unei modestii exagerate. Profesor am rămas până la sfârșit. În final, am considerat că cel mai bine era să accept

titlul care-mi fusese conferit. Gazdele mele indiene preferau ca eu să fiu profesor; am simțit că nu puteam să-i dezamăgesc.

Printre indienii generației mai vârstnice și în părțile mai tradiționaliste ale țării se acordă un mare respect studiului ca atare. Învățatul este mai stimat decît artistul. Am descoperit că în calitate de profesor eram mult mai convingător decât ca simplu scriitor de ficțiune.

Situația era la fel în Europa cu trei sute de ani în urmă. Pentru contemporanii lor, Salmasius[53] părea de departe un om mai măreț decât Milton. Până să intre în polemici, Milton era un biet poet minor, autorul câtorva piese vernaculare, precum *Lycidas și Comus* și – mai important în ochii publicului pretențios din secolul al șaptesprezecelea – al unui număr de versuri latinești elegante. De cealaltă parte, Salmasius era omul cel mai învățat al epocii sale. Comentariul său la Orosius e un vast morman de aiureli amestecate, trase cu grebla din străfundurile a nenumărate biblioteci. Citise de zece ori mai multe cărți decât oricare alt om de vârsta lui; era, prin urmare, de zece ori mai învățat. Dacă profitase de pe urma lecturilor sale nu s-a întrebat nimeni. Într-adevăr, într-o epocă plină de respect față de autoritate, nu contează dacă un om profită de lectură sau rămâne pe tot parcursul vieții sale un măgar învățat. Ceea ce contează într-o astfel de epocă este învățatul ca atare. Într-o epocă a autorității, originalitatea nu este cotată atât de sus precum capacitatea de a repeta, ca papagalul, zicerile răposaților iluștri – până și ale celor mai puțin iluștri; important este ca toți să fie morți.

India este o țară unde tradiția este puternică, iar autoritatea, cel puțin printre oamenii generației mai vârstnice, este încă profund respectată. Cauze similare produc

efecte similare și în India de azi poți găsi felul acela de învățătură care a înflorit în Europa până la sfârșitul secolului XVII, alături de o opinie publică cu mare respect față de savanți. Am avut ocazia să întâlnesc mai mulți oameni extrem de învățați, a căror atitudine față de vechea literatură sanscrită, care era obiectul lor de studiu, era atitudinea unui scolastic față de latina clasică și medievală. Pentru cărturari de felul acesta, orice afirmație făcută de antici este adevărată și trebuie să fie acceptată fără rezerve. Greutățile inegale ale lui Galileo pot să cadă din Turnul Înclinat în secvențe de timp egale. Totuși, corpurile trebuie să cadă cu o viteză proporțională cu greutatea lor, pentru că așa zice Aristotel; și Aristotel nu trebuie să fie criticat sau contrazis. Aceasta era atitudinea față de autoritate în Europa secolului XVII. Și tot aceasta mai este încă atitudinea în India. Încă mai întâlnești în India oameni de cultură care acceptă fără întrebări orice este scris în cartea unui antic. Astfel, în poemele mitologice antice ale Indiei există anumite descrieri de bărci sau care zburătoare. Referințe similare la zbor se pot întâlni în aproape orice mitologie sau corpus de povești cu zâne; dar nu ne trece prin minte să le luăm în serios, drept relatări ale vreunui fapt real. Nu pretindem, de pildă, că Icar l-ar fi anticipat pe Wilbur Wright[54]. Dar pe de altă parte, în India, aceste descrieri sunt acceptate ca atare și am întâlnit mulți oameni inteligenți și cultivați (unul dintre ei chiar era un eminent erudit) care m-au asigurat în mod solemn că dirijabilele Zeppelin erau de regulă folosite printre hindușii antici, și că zeul Krishna avea obiceiul să zboare cu un aparat de zbor până în America și înapoi.

E evident că, într-o societate în care astfel de persoane care venerează autoritatea anticilor încă mai există, este cu mult mai bine să fii un om învățat decât unul original, un erudit decât un artist. Am acceptat acest profesorat temporar și m-am înscăunat la modul figurat pe tronul catedrei vreunei științe oarecare – pentru că, din fericire, n-am fost niciodată presat prea tare în legătură cu obiectul meu de studiu – mi-am purtat titlul împrumutat cu demnitate și chiar cu măreție prin toate regatele din Rajputana.

CAWNPORE

Eu, unul, nu prea văd rostul discursului politic. Dacă știu ceva despre chestiunea respectivă, găsesc că nu e necesar să ascult vreun orator care repetă, într-o formă abreviată și, în general, trunchiată informația pe care deja o am; știind ceea ce știu, sunt întru totul capabil să-mi formez o părere asupra subiectului în cauză fără să-i ascult perorațiile retorice. Dacă, pe de altă parte, nu știu nimic, nu apelez la retorul public ca să aflu informația pe care să-mi bazez judecățile. Dobândirea unor cunoștințe complete și corecte pe tema oricărui subiect dat este un proces îndelungat și, în general, plictisitor, care implică citirea multor cărți, confruntarea a numeroase opinii. Rezultă, prin urmare, în mod inevitabil, că împărtășirea cunoștințelor nu poate face niciodată parte din activitatea unui retor public, pentru simplul motiv că dacă discursurile sale sunt plictisitoare și lungi – și chiar trebuie să fie plictisitoare și lungi dacă vrea să povestească faptele într-un

mod corect și detaliat – nimeni nu-l va asculta. Dar se-ntâmplă să am o prejudecată în privința informației. Îmi place să știu ce fac și de ce fac. Așadar, atunci când nu știu, merg la bibliotecă, nu la adunarea publică. La bibliotecă, știu bine, voi putea să adun destule date care să-mi permită să-mi formez o opinie proprie. La adunarea publică însă, vorbitorul îmi va oferi doar o selecție trunchiată a datelor disponibile și își va dedica cea mai mare parte a timpului și energiei ca să mă convingă prin mijloace retorice să-i îmbrățișez opiniile. Așadar, discursul politic nu-mi folosește la nimic. Fie știu destule despre chestiunea respectivă cât să nu-mi fie de nici un folos oratoria politicienilor; fie știu atât de puțin, încât oratoria lor poate să fie înșelătoare și periculoasă. În primul caz mă aflu în situația de a-mi forma o părere; în al doilea, nu sunt în această situație și nu-mi doresc să mi se inducă nici o părere.

Congresul Național Indian de la Cawnpore a durat trei zile și în decursul acestor trei zile am ascultat mai multe discursuri politice decât ascultasem până atunci, în toți anii vieții mele. Multe dintre ele au fost în hindi și, prin urmare, cu totul de neînțeles pentru mine. Dintre discursurile ținute în engleză, majoritatea au fost elocvente; dar din motivele expuse mai sus, acestea îmi erau de prea puțin folos. Dacă întreg Congresul era impresionant – și chiar m-a impresionat profund – nu era datorită oratoriei delegaților. Oratoria în cantități mari este întotdeauna ușor ridicolă. Mai ales dacă este oratoria oamenilor care nu sunt în măsură să-și facă cuvintele eficiente. Englezii din India sunt foarte iuți în a observa absurditatea acestui lucru. Având puterea de a acționa, așa cum se întâmplă, nu au nevoie să vorbească. Le

vine ușor să-i ia în râs pe indienii cei lipsiți de putere și dezmoșteniți pentru abundența luxuriantă a elocvenței lor. Indienii înșiși sunt conștienți de absurditatea unei atare oratorii. „Vorbim prea mult“, mi-a spus un indian bătrân. „Dar cel puțin asta înseamnă ceva. Pe vremea când eram tânăr nici măcar nu vorbeam.“ La început a fost cuvântul… Cuvintele sunt creative. Pe termen lung, reușesc să genereze acțiuni. Dar, repet, nu oratoria a fost cea care m-a impresionat. Au fost oratorii și auditoriul lor.

Imaginați-vă un cort enorm, de o sută de yarzi sau mai mult lungime și șaizeci lățime. Dacă priviți în sus, puteți vedea prin folia cafenie și subțire a acoperișului umbrele steagurilor care flutură în bătaia vântului și, din când în când, silueta în trecere a vreunui uliu sau vreunui vultur în zbor leneș. Podeaua cortului și tribuna erau decent acoperite cu rogojini, și chiar pe aceste rogojini – pentru că nu existau scaune – stăteau delegații, și stăteau neclintiți, aș putea adăuga, de dinainte de prânz până mult după apusul soarelui, șase, șapte ore și, în ultima zi, aproape nouă. Acele nouă ore de stat ghemuit pe podea, fără mâncare, erau cât pe ce să fie ultimele pentru mine. La final lor eram aproape mort de oboseală. Dar delegații păreau să savureze de-a dreptul fiecare moment. Confortul și mesele regulate sunt obiceiuri apusene pe care prea puțini oameni, chiar și dintre cei înstăriți, le-au adoptat în Orient. Trecerea bruscă la disconfort și lipsă prelungită de hrană este foarte dureroasă pentru membrele și șalele occidentale, pentru șoldurile occidentale și stomacurile occidentale.

Era o adunare numeroasă. Trebuie să fi fost șapte sau opt mii de delegați îngrămădiți laolaltă pe podeaua cortului. În

vremurile de demult, mi s-a spus, ar fi fost o gloată pestriță de turbane și fesuri multicolore, amestecate ici și colo cu pălării și căști coloniale europene. Dar acum, începând din zilele necooperării, nimeni nu mai poartă altceva decât „boneta Gandhi“ cea albă, din bumbac. E o chestie urâtă, ca boneta unui pușcăriaș. Purtătorii ei găsesc asemănarea simbolică. Întreaga Indie, spun ei, este o mare închisoare; pentru locuitorii ei, zeghea pușcăriașului este singura uniformă logică, potrivită. Din locurile noastre mai înalte de la tribună, priveam în jos pe deasupra a ceea ce părea a fi o mare aglomerare de prizonieri.

Numărul celor din mulțime a fost ceea ce m-a impresionat în primul rând. Simpla cantitate este întotdeauna impresionantă. Observatorul uman este mic și singur. Mulțimile numeroase, dimensiunile uriașe îl copleșesc făcându-l să se simtă încă și mai singuratic și mai neînsemnat. În lumea artei, până și urâțenia și disproporția ne pot impresiona, dacă apar în cantități considerabile. Clădirile care mărginesc Victoria Street din Londra sunt niște monstruozități arhitecturale; dar sunt atât de înalte, iar suprafața pe care se întind monoton este atât de mare în lungime, încât sfârșesc prin a căpăta o oarecare grandoare. Indivizii care alcătuiesc mulțimea ce participă la un derbi sau la o finală de Cupă pot fi respingători și ca înfățișare și ca temperament; dar mulțimea este totuși un lucru magnific și impresionant. Însă la Cawnpore, impresionantă era nu numai cantitatea de umanitate întrunită în cortul Congresului, ci și calitatea. Dacă priveai în mulțime, te izbea numărul mare de chipuri frumoase, inteligente. Aceste chipuri erau numeroase mai ales la tribună și în apropierea ei, acolo unde erau

adunați conducătorii și discipolii lor cei mai importanți. Ori de câte ori remarcam vreun chip deosebit de sensibil, inteligent sau puternic, puneam întrebări în legătură cu posesorul lui. Aproape de fiecare dată, descopeream că acesta petrecuse cel puțin șase luni în temniță pentru vreo infracțiune politică. După puțin antrenament, am învățat să recunosc „genul infractor“ de la prima vedere.

CAWNPORE

„Pusillus, persona contemptibilis, vivacis ingenii et oculum habens perspicacem gratumque, et sponte fluens ei non deerat eloquium.“[55] Astfel îl descria Guillaume de Tyr pe Pierre l’Ermite. Descrierea ar fi la fel de potrivită și pentru Mahatma Gandhi.

Sfântul din imaginarul popular este o persoană cu ținută maiestuoasă, cu frunte înaltă, inteligentă, cu ochi expresivi și luminoși și păr bogat și ondulat, de preferat alb ca zăpada. Nu pretind c-aș fi vreun mare specialist în hagiografii, dar am impresia că majoritatea sfinților despre care avem ceva detalii personale nu se conformau acestei tipologii ideale. Erau mai aproape de Pierre l’Ermite și de Mahatma Gandhi.

Calitățile care-l fac pe un om sfânt – credința, voința neclintită, aplecarea către sacrificiu de sine – nu sunt acelea care se fac văzute în stigmate fizice evidente. Oamenii cu mari capacități intelectuale arată în general așa cum sunt. Se întâmplă uneori ca aceste persoane să mai aibă în plus și

calități sfinte, iar atunci avem sfântul pitoresc al imaginarului popular. Dar poți să fii sfânt fără să ai acele calități ale minții care modelează chipul de geniu în forme atât de izbitoare și imposibil de uitat.

Privind în mulțimea adunată în cortul Congresului, un observator oarecare ar fi fost impresionat de înfățișarea doamnei Sarojini Naidu, președinta Congresului, a panditului Motilal Nehru[56], conducătorul Partidului Swaraj. Oamenii aceștia, ar fi spus el, sunt, într-un fel, importanți prin ei înșiși. Chipul lor o spune. Probabil că nici nu l-ar fi observat vreodată pe omulețul îmbrăcat în dhoti[57], cu un șal aruncat peste umerii goi; omulețul cel uscățiv, ras în cap, cu urechi mari, cu trăsături ca de vulpe; omulețul cel tăcut, a cărui înfățișare devine remarcabilă doar atunci când râde – pentru că râde din toată inima cu râsul plin al unui copil, iar zâmbetul lui are un farmec neașteptat și băiețesc. Nu, acel observator oarecare probabil că nici măcar nu l-ar fi observat pe Mahatma Gandhi.

CAWNPORE

În Occident, noi admirăm un om care postește cu scopul de a sparge vreun record mondial sau ca să câștige vreun pariu; îi înțelegem motivele și reușim să empatizăm. Dar omul care merge în pustiu timp de patruzeci de zile (iar patruzeci de zile, trebuie să adăugăm, sunt nimic în comparație cu recordurile moderne), omul care postește pentru binele sufletului său a

devenit de neînțeles pentru noi. Îl privim cu suspiciune și nu, așa cum ar fi făcut-o înaintașii noștri, cu respect. Departe de a-l venera, credem că ar trebui să fie trimis la vreun ospiciu. În fața noastră, ascetul, cel care chinuie trupul de dragul „spiritului“, cel care se chinuie pe sine, a încetat să mai impună respect. Încă îl mai admirăm pe sfântul care renunță la avere și la avantajele lumești de dragul unei idei. Dar cerem ca sacrificiul lui să nu fie prea excesiv, cel puțin în aparență. Deplângem astfel de simptome vizibile ale sfințeniei precum cămașa din păr[58]. Nu ne place ca un sfânt să-și sacrifice, alături de bani, și succesul lumesc, hainele, confortul, legăturile de familie, patul conjugal.

În India lucrurile stau altfel. Printre hinduși, entuziasmul față de sfințenie, până și în manifestările ei cele mai extreme, este la fel de puternic precum era și printre creștinii primelor secole. Pentru noi, elocvența și energia și ceea ce se numește charismă sunt suficiente pentru a transforma un om în conducător de succes al poporului. Dar ca să înfierbânte imaginația maselor indiene, un om trebuie să aibă, pe lângă aceste calități, caracteristicile unui sfânt. Un Disraeli[59] poate cuceri inimile englezilor; în India n-ar avea însă nici un fel de succes la public. În India, cel mai influent lider popular al vremurilor moderne este Gandhi, cel care este și sfânt și ascet, însă deloc politician. Sfințenia și agerimea politică rareori se combină. Lui Gandhi, sfințenia i-a dat putere asupra poporului; dar i-a lipsit abilitatea politică de a folosi acea putere în modul cel mai avantajos.

CAWNPORE

Edward Lear[60] are niște versuri:

> Un bătrânel din Termopile
> Făcea cam totul alandala și pe dos, copile.

Unui occidental, toți indienii îi par niște bătrânei din Termopile. În chestiunile obișnuite ale vieții, până și eu sunt puțin termopilian. Dar chiar și eu sunt uimit, descumpănit și destul de exasperat de indieni. Unui om foarte cumpătat și eficient, cu aplecare spre ordine și convingeri clare despre respectabilitate și păstrarea aparențelor, indienii trebuie să-i pară de-a dreptul înnebunitori.

Aș putea să alcătuiesc liste lungi și variate de ceea ce eu numesc termopilisme indiene. Dar prefer să-mi îndrept atenția spre comportamentul termopilian al indienilor într-o singură sferă de activitate – aceea a ceremonialului. Pentru că tocmai în materie de ceremonial și de păstrarea aparențelor, cred eu, indienii reușesc în mod grosolan, după părerea noastră apuseană, să „facă lucrurile alandala și pe dos“. Nici un om care a intrat într-un templu sau a asistat la ceremonia unei nunți indiene nu poate să nu fie izbit de extraordinara „harababură“ și ineficiență a ritualurilor simbolice. Sublimul alternează în mod constant cu ridicolul și trivialul, și discrepanțele cele mai monstruoase sunt combinate în mod aleatoriu. Bătrânelul de la Termopile este la fel de ocupat la palat ca și la templu; iar locuințele potentaților indieni sunt o combinație incredibilă de magnific și ieftin, de grandios și domestic ridicol. Vacile stau la soare pe treptele din față;

anticamera este murdară de găinații porumbeilor; cerșetorii moțăie pe sub porți sau se caută unul pe altul în cap de păduchi; într-una din curțile interioare cincizeci de curtezane din oraș cântă niște cântece interminabile în onoarea nașterii celui de-al unsprezecelea nepot al maharajahului; în sala tronului, nimeni nu prea știe de ce, se află scheletul din alamă al unui pat, cu o imitație de dulap din mahon de pe Tottenham Court Road[61] lângă el; litografii colorate și înrămate din numerele de Crăciun ale revistei *Graphic* din 1907 alternează de-a lungul pereților cu miniaturi rajputane și persane dintre cele mai migăloase; în sala nemăturată a bijuteriilor, pietre prețioase în valoare de cinci milioane de lire stau îngrămădite laolaltă; picturile se cojesc de pe pereții apartamentelor private, un soi de lepră a atacat stucaturile, e și o gaură în covor; sala de audiențe din marmură este mobilată cu scaune din bambus, iar Rolls-Royce-urile sunt conduse de șoferi jerpeliți care-și suflă nasul pe capătul cel lung și bătut de vânt al turbanelor. Ca englez ce aparține păturii sărace, dar demne, din zona de sus a clasei de mijloc, care are obiceiul de a-și pune haina cea bună ca să ia masa (cu o eleganța studiată și din porțelanuri și argintării lustruite) o zeamă lungă de cod, imitație de rață[62] și varză – am fost întotdeauna uimit, întristat și șocat de acest eșec al monarhilor răsăriteni de a păstra aparențele și de a face ceea ce este potrivit rangului lor.

Am fost și mai mirat de comportamentul termopilian al delegaților de la Congresul din Cawnpore în timpul discursului domnului Gandhi asupra situației indienilor din Africa de Sud. Aplauzele din momentul când a urcat la tribună au fost furtunoase – deși mai puțin zgomotoase decât cele la care s-ar fi așteptat un observator apusean. Publicului indian

nu-i prea plac țipetele sau bătăile din palme și, atunci când ești așezat pe jos, îți este imposibil să tropăi. Dar deși zgomotul era slab, entuziasmul era evident foarte mare. Și totuși, atunci când Mahatma a început să vorbească, s-a stârnit mai multă gălăgie și agitație, a fost mai multă neatenție generală decât în timpul oricărui alt discurs al zilei. Ce-i drept, domnul Gandhi și-a rostit discursul abia târziu, după-amiază. Delegații petrecuseră o zi lungă și înfometată, așezați pe o podea care, mai mult ca sigur, nu devenea mai moale odată cu trecerea orelor. Aveau toate motivele să simtă nevoia de a-și relaxa mințile și de a-și întinde picioarele amorțite. Însă oricât de acută i-ar fi devenit oboseala, un public occidental ar fi amânat cu siguranță momentul de relaxare până când marele om ar fi terminat de vorbit. Chiar dacă i s-ar fi părut plictisitor discursul, s-ar fi simțit obligat să asculte în liniște și cu atenție un erou național măreț și admirat. Ar fi considerat că sporovăiala și agitația sunt semne de lipsă de respect. Nu se întâmplă așa, în mod evident, și în cazul publicului indian. Să manifeste lipsă de respect față de Mahatma era probabil ultimul lucru de pe lume pe care-l doreau delegații de la Cawnpore. Totuși au vorbit pe tot parcursul discursului, și-au întins picioarele înțepenite, au cerut să li se aducă apă, au ieșit să se plimbe puțin pe aleile Congresului și s-au întors zgomotoși. Știind cum se pot comporta englezii pe durata discursului unui erou național, care combină în persoana sa sfințenia arhiepiscopului de Canterbury cu popularitatea Prințului de Wales, am fost uimit, am fost profund intrigat.

Într-o însemnare anterioară din acest jurnal am pus termopilismul indienilor pe seama unei agilități emoționale (împărtășite, într-o oarecare măsură, de locuitorii Europei

Răsăritene), a unei capacități de a simți două lucruri deodată sau, cel puțin, într-o succesiune foarte rapidă. Indienii și napolitanii, remarcam eu, își pot venera zeii chiar și în timp ce scuipă, glumesc și se scobesc în nas. Dar această explicație nu merge prea departe; cere să fie ea însăși explicată. Cum se face că, în vreme ce suntem educați spre a exercita consecvența în atitudine, copiii altor rase sunt educați în direcția unei agilități emoționale? De ce suntem învățați cu atâta grijă să păstrăm aparențele, lucru care altora le pare atât de neînsemnat?

Cugetând asupra observațiilor mele din Italia și din India, ajung să cred că aceste întrebări trebuie să-și găsească un răspuns pentru sud-europeni și altul pentru indieni. Agilitatea emoțională a italienilor se datorează „realismului“ profund al felului lor de a privi lumea, combinat cu obiceiul lor înnăscut de a judeca lucrurile în termeni de estetică. Astfel, sud-europeanul poate admira o slujbă religioasă sau o procesiune regală ca pe niște opere de artă, în vreme ce nutrește opinii puternic atee și anti-monarhice; va putea să facă haz și să admire în același timp. Și poate că nu este deloc ateu sau republican. Dar oricât de înflăcărat ar fi ca monarhist sau creștin, se va considera întotdeauna capabil să se gândească – în timp ce îngenunchează înaintea cetelor cerești sau aclamă caleașca regală – că preotul și regele fac o treabă bună în domeniile lor de activitate și că aceștia sunt, la urma urmei, niște ființe umane, la fel ca el – probabil prea umane. Cât despre aspectul sărăcăcios și absurdițățile spectacolului, le va ignora din considerația pe care o are față de intenția grandioasă, pentru impresia artistică generală. Și îl va privi pe nordicul care vrea ca spectacolul să fie perfect în fiecare

detaliu ca pe un nebun conștiincios și lipsit de imaginație. Nici nu va înțelege pasiunea nordicului pentru păstrarea aparențelor în viața obișnuită, de zi cu zi. Sudistul are o slăbiciune pentru spectacol; dar spectacolul lui este diferit de al nostru. Când ne punem în minte să păstrăm aparențele, facem treaba fără ostentație, dar temeinic și în toate privințele. Vrem ca toate încăperile casei noastre să arate „drăguț“, vrem ca toate lucrurile de acolo să fie „bune“; ne învățăm servitorii să se poarte pe cât posibil ca niște roboți, iar noi ne punem hainele cele mai bune chiar și pentru a lua cina cea mai proastă. Sudistul, de cealaltă parte, își concentrează spectacolul într-un singur splendid episod. El vrea să se aleagă cu ceva spectaculos dacă tot e să fie, iar scopul lui este să ajungă nu la respectabilitate, ci la o operă de artă. Va da casei sale o fațadă splendidă, sperând că orice iubitor de grandios va fi încântat să contemple fațada din marmură, fără să arunce vreo privire mai atentă la cărămida și molozul din spatele ei. Va mobila un salon cu stil, pentru ocazii oficiale. Să păstreze aparențele în toate privințele – pentru el și pentru servitorii lui, cât și pentru lumea din afară – îi pare o nebunie și o risipă de energie. Viața e făcută să te bucuri de ea, iar lucrurile grandioase sporadice sunt o parte din deliciul ei. Dar în zilele obișnuite ale săptămânii este cel mai bine gustată în cămașă.

Termopilismele indianului se datorează, mi se pare, unor cu totul alte cauze. Este nepăsător în privința păstrării aparențelor pentru că aparențele par lipsite de importanță în comparație cu „realitatea spirituală“. Este leneș atunci când vine vorba despre executarea oricărui ceremonial simbolic, pentru că lucrul cel invizibil care este simbolizat îi pare mult

mai important decât simbolul. Este un termopilian, nu din exces de „realism“ și simț estetic, ci din exces de „spiritualitate“. Astfel, maharajahul nu se sinchisește să-și facă acareturile să arate princiar, pentru că simte că aerul princiar se află înăuntrul lui, nu în afară. Căsătoriile sunt încheiate în ceruri; de aceea n-ai de ce să-ți bați capul cu ceremoniile simple de nuntă de pe pământ. Și dacă sufletul fiecărui indian e copleșit de dragoste și respect pentru Mahatma Gandhi, atunci de ce oare delegații Congresului s-ar mai deranja să dea acelui respect forma fizică a tăcerii și a nemișcării?

Astfel de argumente, bineînțeles, nu sunt niciodată conștient formulate. Dar indienii sunt astfel educați, încât se comportă ca și când s-ar călăuzi după ele. Au fost învățați că lumea aceasta este mai mult sau mai puțin iluzorie, că scopul fiecărui om ar trebui să fie acela de a sparge ciclul nașterilor repetate, că „sufletul“ este totul și că cele mai înalte valori sunt cele pur „spirituale“. Datorită insuflării lor timpurii, astfel de credințe tind să devină aproape instinctive, până chiar și în mințile acelora a căror filosofie de viață conștient formulată e de cu totul altă natură. Este evident că oamenii care împărtășesc astfel de credințe vor acorda păstrării aparențelor cea mai mică importanță.

În aceste situații, noi, nordicii, ne purtăm precum behavioriștii – ca și când expresia vizuală sau auditivă a unei idei ar fi chiar ideea însăși, ca și când simbolul ar crea într-un fel anume noțiunea simbolizată. Riturile noastre religioase, actele noastre de „firească“ milostenie sunt solemn îndeplinite și cu o precizie aproape militară. Slujba impresionantă, am descoperit noi, îl fabrică de fapt pe Dumnezeu; ceremonialul funerar ne creează și ne menține viu interesul pentru cei

adormiți. Pompa regală este nu mai puțin fastuoasă, nu mai puțin eficientă; pentru că pompa *este* regele. Judecătorii noștri poartă peruci și sunt minunat înveșmântați. Ce vestigii absurde! Dar nu, măreția legii chiar constă în peruci și mantii de hermină. Mica nobilime păstrează aparențele în limita mijloacelor financiare și dincolo de ele. Este o prostie, protestează cel ce crede în realități „spirituale“. Din contră, aceasta este o înțelepciune profundă, bazată pe recunoașterea instinctivă a unui mare adevăr istoric. Istoria ne arată că riturile au existat înainte să existe dogmele, că au existat convenții legate de comportament înainte de a exista moralitatea. Dogmele, ce-i drept, au fost adesea vlăstarele riturilor – sisteme de gândire aduse la viață ca să explice anumite gesturi. Moralitatea este teoria obiceiurilor sociale preexistente. (În același fel unele dintre cele mai mărețe descoperiri în matematică s-au datorat invenției simbolurilor, care și ele au necesitat mai apoi explicații; de la semnul minus a rezultat întreaga teorie a cantităților negative.) Scepticilor care doresc să creadă, formatorii de conștiințe catolici le prescriu practicarea manifestă a religiei; din câte știu ei, practica generează credința; aspectul formal al religiei îi creează esența „spirituală“. Tot așa se întâmplă și în cazul civilizației; oamenii care practică ritualul convențional al civilizației se civilizează. Părând a fi civilizați, chiar devin civilizați. Pentru că civilizația nu este altceva decât o serie de convenții; să fii civilizat înseamnă să te supui acelor convenții, să păstrezi aparențele culturii, ale prosperității și bunelor maniere. Cu cât aceste aparențe sunt păstrate pe scară mai largă și mai eficient, cu atât mai valoroasă este acea civilizație. Nu putem avea niciodată o civilizație care ignoră aparențele și

este în întregime „spirituală“. O civilizație bazată pe principiile quakerilor n-ar putea exista; în toate formele sale, quakerismul este produsul, prin reacție, al unei civilizații deja supradezvoltate. Înainte să poți ignora aparențele și convențiile trebuie, în mod evident, ca aceste aparențe și convenții să existe pentru a fi ignorate. Viața cea Simplă este simplă doar în comparație cu vreun tip de viață deja existent, plin de convenții complicate. Dacă principiile quackerilor ar înceta să mai fie luxul câtorva oameni mai deosebiți și ar fi acceptate de întreaga lume, în curând civilizația ar înceta să mai existe: eliberate de necesitatea de a păstra aparențele civilizației, majoritatea ființelor umane ar deveni rapid barbare.

Admiratorii Indiei elogiază la unison „spiritualitatea“ hindusă. Nu pot fi de acord cu ei. După părerea mea, „spiritualitatea“ (în ultimă instanță, presupun, produsul circumstanțelor) este blestemul cel mai mare al Indiei și cauza tuturor nenorocirilor ei. Tocmai această preocupare pentru realități „spirituale“, diferite de realitățile istorice actuale ale vieții obișnuite, este cea care a ținut mulțumite de-a lungul secolelor milioane și milioane de bărbați și femei cu o soartă cu totul nedemnă de niște ființe omenești. Cu un pic mai puțină spiritualitate, indienii ar fi acum liberi – liberi de dominația străină și de tirania propriilor prejudecăți și tradiții. Ar fi mai puțină mizerie și mai multă mâncare. Ar fi mai puțini maharajahi cu Rolls-Royce-uri și mai multe școli. Femeile ar fi eliberate din închisorile lor și ar exista un fel de viață socială politicoasă și convențională – unul dintre acele aspecte disprețuite ale civilizației care mai reprezintă încă structura și esența existenței civilizate. De la o distanță

considerabilă și din mijlocul unei rețele de instalații sanitare, observatorii occidentali, dezgustați, și nu fără motiv, de propria lor civilizație, își exprimă admirația pentru „spiritualitatea“ indienilor și pentru mulțumirea imemorială care decurge din ea. Uneori, într-atât de mare le este entuziasmul, încât admirația lor chiar supraviețuiește unei vizite în India.

Tocmai „materialismul“ este motivul pentru care civilizația noastră occidentală este în general blamată. În mod greșit, cred eu. Pentru că materialismul – dacă materialism înseamnă preocuparea pentru lumea actuală în care trăim – este ceva întru totul admirabil. Dacă civilizația occidentală lasă de dorit, asta nu se-ntâmplă din cauză că ne interesează lumea actuală; se întâmplă pentru că cei mai mulți dintre noi sunt preocupați doar de o porțiune absurd de mică a ei. Lumea noastră mare, incredibil de variată și mai fantastică decât orice produs al imaginației. Și totuși, viețile unui număr vast de bărbați și femei aparținând popoarelor apusene sunt înguste, monotone și plictisitoare. Nu suntem suficient de materialiști; asta e problema. Nu ne interesăm îndeajuns de această lume minunată a noastră. Să călătorești este ieftin și rapid; cantitățile imense de cunoștințe moderne acumulate zac grămadă în toate părțile. Orice om cu puțin timp liber și destui bani pentru niște bilete de tren, orice om, într-adevăr, care știe să citească, are forța de a evolua, de a multiplica felurile în care viețuiește, de a-și îmbogăți viața, de a o face însemnată și interesantă. Și totuși, dintr-un motiv fără explicație, cei mai mulți dintre noi preferă să-și petreacă momentele de răgaz și surplusul de energie omorându-și timpul într-o manieră elaborată, necugetată și costisitoare. Viața noastră e așadar

pustie și neinteresantă, iar noi suntem, în general, profund conștienți de lucrul acesta. Remediul este mai mult materialism, și nu, așa cum afirmă falșii profeți ai Răsăritului, mai multă „spiritualitate“ – mai mult interes pentru lumea aceasta, nu pentru cealaltă. Lumea Cealaltă – lumea metafizicii și a religiei – nu poate să fie nicidecum la fel de interesantă ca lumea aceasta, iar asta dintr-un motiv evident. Lumea Cealaltă este o invenție a fanteziei umane și împărtășește limitările creatorului ei. Lumea aceasta, pe de altă parte, lumea materialiștilor, este invenția fantastică și incredibilă a… ei bine, în nici un caz a doamnei Annie Besant.

CAWNPORE

Unele discursuri au fost rostite în hindi, altele în engleză. Când cineva începea să vorbească în engleză, se auzea un strigăt, „Hindi! Hindi!“, slobozit de patrioții din nordul Indiei. Pe de altă parte, cei care începeau în hindi se trezeau întrerupți de protestele delegaților din sud, vorbitori de tamil, care cereau engleza. Panditul Motilal Nehru, liderul Partidului Swaraj, și-a susținut discursul principal în hindi. Atunci când l-a încheiat, un bărbat agitat a sărit în prezidiu și s-a plâns președintelui și întregului Congres pentru faptul că el cheltuise mai bine de o sută de rupii venind de undeva de dincolo de Madras pentu a-și asculta liderul – o sută de rupii și, când colo, liderul vorbise în hindi; nu înțelesese nici un cuvânt. Mai târziu, în aceeași zi, unul dintre compatrioții săi a urcat la tribună și și-a vărsat focul asupra Nordului, ținând un

discurs foarte lung și absolut de neînțeles în tamil. Nordul a fost furios, firește. Acestea sunt doar câteva dintre complexitățile minore ale politicii indiene.

CAWNPORE

Capitalistul, perceptorul și polițistul își au locul lor în fiecare societate, oricare ar fi forma acesteia de guvernământ. Oamenii trebuie să muncească pentru a se întreține, trebuie să plătească pentru a fi guvernați și trebuie să respecte legile. În fața rațiunii, privilegiul de a trudi pentru semeni de-ai noștri, de a le plăti taxe și de a fi băgați în închisoare de aceștia, mai degrabă decât de oameni aparținând unei alte rase, poate părea a fi neimportant și a nu merita efortul cerut de izgonirea polițiștilor, perceptorilor și exploatatorilor străini. Dar oamenii nu privesc lucrurile prin prisma rațiunii, iar indienii sunt și ei oameni.

Dacă indienii sunt capabili sau nu să înceapă de îndată să se guverneze singuri, dacă s-ar descurca la fel de bine ca englezii, sau mai rău, sau mai bine, n-aș putea spune. Și, la o adică, nimeni n-ar putea s-o spună. Avem cu toții teorii diferite în privința asta; dar, la fel ca în știință, și în politică o teorie netestată este la fel de bună sau la fel de rea ca oricare alta. Doar în mod experimental putem descoperi care este ipoteza cea mai bună dintr-un număr oarecare de alternative. Așadar farmecul amețitor al politicii stă în faptul că nu poți testa adevărul teoriilor alternative în mod experimental. În orice moment dat, nu se poate face decât o singură alegere. De

exemplu, în 1916 au existat anumiți oameni care susțineau că ar fi un lucru bun să se facă pace imediat. Alții credeau că nu. Nu se poate, evident, să ai simultan și război, și pace. Conducătorii noștri au căzut de acord în favoarea războiului. Teoria celor care au crezut că era bine ca lumea să facă pace în 1916 nu a fost niciodată testată. Din experiență știm că a fost un lucru extrem de rău să continuăm războiul până în pânzele albe. Încheierea unei păci premature ar fi fost poate ceva și mai rău; pe de altă parte, poate ar fi fost mai bine. Rămâne o chestiune de opinie. Nimeni nu poate ști vreodată. Nu există o știință a politicii, pentru că nu există un laborator politic în care să se poată face experimente.

Adevărul teoriilor privind capacitatea sau incapacitatea indienilor de a se guverna singuri poate fi testată doar experimental. Acestea sunt în prezent doar opiniile divergente ale părților interesate. Întâmplător, eu nu aparțin părților interesate; (pentru că nu consider că simplul fapt de a fi englez pe de o parte și pe de alta, liberal, în favoarea libertății și a autoguvernării, mă face direct răspunzător fie pentru integritatea Imperiului Britanic, fie pentru eliberarea poporului indian); îmi e ușor să mă abțin să judec până la apariția dovezilor. Dar dacă aș fi fost membru al I.C.S.[63], sau dacă aș avea acțiuni într-o fabrică de iută din Calcutta (bine-ar fi), aș crede cu toată convingerea că stăpânirea britanică a fost o binecuvântare absolută pentru India și că indienii erau de-a dreptul incapabili să se guverneze singuri. Iar dacă aș fi fost indian educat, cu siguranță aș fi mers la închisoare pentru vina de a-mi fi pus în aplicare convingerile contrare acestor afirmații. Mai mult decât atât, chiar dacă în calitatea mea de indian aș fi împărtășit credința englezului, chiar dacă s-ar

putea cumva dovedi că *swaraj* ar aduce, drept consecințe imediate, discordie generală, războaie religioase și politice, asuprirea claselor de jos de către cele de sus, ineficiență și corupție, într-un cuvânt, anarhie generală – chiar dacă toate acestea ar putea fi dovedite –, cred că tot aș continua să încerc să realizez *swaraj*. Există anumite lucruri asupra cărora este imposibil, este greșit să adopți perspectiva rezonabilă, utilitară.

CAWNPORE

După opt ore și jumătate petrecute pe podeaua cortului Congresului, încep să mă întreb dacă nu cumva toată această discuție politică, ba chiar toată această acțiune politică, este o totală pierdere de timp. Puterea politică este perechea invariabilă a puterii economice. Fii bogat, controlează finanțele și industria țării tale și vei descoperi că și conducerea politică ți se oferă ca un câștig întâmplător.

Industriile indiene au fost în mod deliberat descurajate de către Compania Engleză a Indiilor de Est, care s-a trezit capabilă să producă și mai mulți bani din vânzarea către indieni a bunurilor fabricate în Anglia decât din vânzarea către englezi a produselor fabricate în India. Atunci când, după o perioadă considerabilă de timp, industrializarea modernă a fost introdusă în India, a fost introdusă sub auspicii străine și încă este, alături de sistemul bancar indian, în mare parte deținută de străini. Străinii stăpânesc totul; este inevitabil. Dar Congresul Național Indian continuă să

vorbească și să acționeze în termeni politici. E ca și când ai încerca să vindeci durerile de cap aplicând plasturi împotriva bătăturilor pe degetele de la picioare.

CAWNPORE

Întâmplător, prejudecățile mele sunt în favoarea democrației, a autodeterminării și a celorlalte valori de acest fel. Dar convingerile politice sunt în general rodul întâmplării, mai degrabă decât al alegerii deliberate. Dacă aș fi fost crescut puțin mai altfel, presupun că aș fi putut fi un fascist și un apostol al celui mai viguros imperialism. Dar atunci când sunt sincer cu mine însumi, trebuie să recunosc că nu dau nici doi bani pe principiile politice. Cu condiția să mi se garanteze siguranța și să fiu lăsat în pace să-mi văd de munca mea, aș trăi la fel de fericit și sub un despotism străin și sub constituția britanică. Dacă în trecut oamenii au luptat pentru democrație și au făcut revoluții pentru obținerea autoguvernării, asta s-a întâmplat în general pentru că sperau ca aceste lucruri să conducă la o mai bună administrare care să poată fi menținută și sub despotism și sub dominație străină. Odată ce s-a obținut o mai bună guvernare, democrație și autodeterminare – ca atare și prin ele însele –, acestea încetează să-i mai intereseze pe cei care cu puțin timp înainte luptaseră cu pasiune pentru ele.

CAWNPORE

Iobagi, târgoveți, nobili – citim despre ei în cărțile noastre de istorie; dar ne este greu să ne imaginăm cum a fost cu adevărat societatea medievală. Ca să înțelegem Evul Mediu european, ar trebui să mergem în India. Aristocrațiile ereditare încă mai există în vest – există, dar *pour rire*[64]; nu sunt decât o glumă. Doar în India afli cu adevărat ceea ce a însemnat, acum șase sute de ani, să fii șerb, negustător, nobil. Acolo aristocrația există și ca atare, și cu numele. Nașterea contează. Vii pe lume predestinat la superioritate sau la mizerie; este un fel de calvinism social. Unii se nasc cu Har; aceștia sunt brahmanii sau kșatrya. Restul sunt condamnați de la bun început. Proscriși, țărani, cămătari, negustori – iadul indian are sfere mai joase și mai înalte; dar până și sferele superioare sunt doar mansardele abisului social.

Aproape fără excepție, politicienii indieni susțin principii democratice. Ei au în vedere o colonie britanică guvernată de popor, în cele din urmă chiar o republică. Guvernare a poporului pentru popor și așa mai departe. Dar majoritatea celor influenți sunt membri ai castelor superioare, cărturari și luptători prin naștere. Poate că principiile le sunt democratice, dar instinctele le rămân profund aristocrate. Transplantează peste secole câțiva cardinali și duci medievali în Europa modernă. I-ai putea convinge că democrația a fost un lucru bun, dar nu te prea poți aștepta să-și uite de la o zi la alta prejudecățile față de iobagi și breslași, convingerea propriei lor nobleți înnăscute. Am văzut indieni educați, aparținând castei superioare, care-și tratau inferiorii într-un fel care, unui burghez cum sunt eu, născut într-o societate chiar și moderat

democratică precum cea a Angliei, i-ar părea inimaginal de crud. Le-am invidiat simțul superiorității sigure și inalienabile care le permitea să joace atât de firesc rolul unui nobil medieval.

Pare un fapt aproape cert că la o revenire a autonomiei indiene, castele inferioare ar suferi, în orice caz, la început. Acolo unde superioritatea claselor de sus în fața celor de jos este o chestiune de dogmă religioasă, cu greu te poți aștepta ca cei câțiva de la guvernare să fie deosebit de atenți la drepturile celor mulți. Este oarecum o erezie să presupui că aceștia au drepturi. Orice guvernare indigenă, sub swaraj, ar avea neapărat aspectul unei oligarhii despotice – până când educația s-ar răspândi într-atât de mult, încât o altă formă mai democratică de guvernământ să devină practicabilă. Poți doar să speri cu pioșenie că despotismul va fi părintesc și că educația se va răspândi repede.

CAWNPORE

Multe se pot învăța din reclamele unei națiuni despre natura și felul acesteia de a gândi. Următoarea scurtă antologie de reclame indiene este alcătuită din compilații de ziare, reviste, cataloage medicale și altele de felul acesta. Câteva dintre exemplele cele mai elocvente sunt luate din *Ghidul Congresului de la Cawnpore*, o publicație oficială elaborată pentru uzul delegaților și vizitatorilor interesați. Încep tocmai cu unul dintre aceste apeluri adresate publicului celui mai luminat al Indiei.

Zămislește un fiu și Fii Fericit folosind „PILULA PENTRU NAȘTEREA FIULUI“, preparatul meu secret Hindu Shastrick, respectând prospectul. Doamnele care au născut doar fiice, VOR AVEA CU SIGURANȚĂ FII DATA VIITOARE, iar cele care au fii TREBUIE SĂ SE MAI ÎNTÂLNEASCĂ CU SOȚII LOR ÎNCĂ O DATĂ prin Bunăvoința Domnului. Persoanelor norocoase care vor să aducă pe lume fii le oferim acest Ceva minunat ca să le însenineze căminele întunecate și să le facă viețile să merite a fi din nou trăite. Este foarte eficient și nu dă greș. Lauda de sine nu este o recomandare. Încercați și convingeți-vă. Dar dacă faceți comandă, menționând această publicație, cu întreaga istorie a cazului dumneavoastră alături de o notă de plată pentru consultație de 10 rupii (pentru Străini, o guinee) doar dându-vă „Cuvântul de Onoare“ că-mi veți oferi o RECOMPENSĂ PE MĂSURĂ (specificând suma) în funcție de posibilitățile dumneavoastră și de poziția socială, doar pentru îndeplinirea dorinței la vremea potrivită, îl puteți avea GRATIS, ABSOLUT GRATIS. Comandați imediat, pentru că această OERTĂ GRATUITĂ ar putea să nu rămână valabilă pe termen nelimitat.

Iată câteva reclame drăguțe la uleiul de păr culese din diferite surse.

Uleiul parfumat de migdale al doctorului ..... Cel mai bun preparat ce poate fi folosit ca ulei de păr pentru bărbații care exercită o muncă intelectuală. Efectele

uleiului de migdale asupra creierului sunt cunoscute de toată lumea.
Jabukusum este un ulei sută la sută vegetal, căruia i s-au adăugat ingrediente medicale și parfum care să împiedice toate afectările (*sic*) asupra părului și creierului.

Există câteva panacee pe piața indiană. Există, de exemplu, Sidda Kalpa Makaradhwaja[65], care este „un tratament sigur și infailibil împotriva tuturor Bolilor și nu întârzie niciodată să ofere pacientului un remediu satisfăcător, oricare ar fi afecțiunea acestuia. Printre variatele boli asupra cărora administrarea acestui produs are efect, ca să menționăm doar câteva, se numără următoarele: – Slăbiciune, generală sau nervoasă, care include Prăbușirea Nervoasă din oricare cauză, Pierderea Memoriei, Amețeala și Nebunia… Astmul și Tuberculoza, toate problemele la stomac… holera… toate Problemele la Rinichi și Vezică… toate Bolile Venerice Acute și Cronice… toate felurile de Lepră, Albă, Neagră, Roșie etc.… Reumatismul, Paralizia, Epilepsia… Isteria, Sterilitatea… și toate tipurile de Febră, inclusiv Malaria, Pneumonia, Gripa și altele la fel de grave“.

Nu-i un medicament rău, dar eu prefer „Remediul Infailibil pentru Boli Incurabile, Deprinderi și Defecte“, cărora li se face reclamă în *Ghidul Cawnpore*. Anunțul spune următoarele:

Am descoperit sistemul natural de tratare a tuturor bolilor, deprinderilor, defectelor, slăbiciunilor etc. fără a se folosi droguri sau medicamente dăunătoare și periculoase. Fiind Științific, este absolut sigur, simplu, nu provoacă durere, este plăcut, rapid și infailibil. Boli precum isteria, epilepsia,

reumatismul, pierderea memoriei, paralizia, nebunia și mania: dependența de tutun, opiu, băutură etc.; impotența, sterilitatea, adulterul și altele asemenea pot fi imediat și radical vindecate prin Sistemul Meu. Veniți la mine când toate celelalte remedii au dat greș, nereușind să vă facă bine. Vă garantez un tratament pentru toate cazurile menționate. Fiecare caz necesită să fie tratat conform particularităților sale, așa că doritorii trebuie să-mi pună la dispoziție istoricul complet al stării de sănătate a pacientului și ocupația generală a acestuia din momentul nașterii, înălțimea, măsurătorile peste piept sau bust, talie și șolduri și o fotografie în care să apară cu cât mai puține haine posibil, împreună cu taxa de consultație de Cinci Rupii, fără de care nu se va emite nici un răspuns.

Dacă procurarea unui ordin poștal n-ar fi o pacoste absolută, aș fi trimis cinci rupii ca să obțin detalii asupra tratamentului împotriva adulterului. E atât de ieftin față de divorț.

Următoarele exemple sunt caracteristice unei serii largi de reclame indiene:

EFECT EXCEPȚIONAL!!!
Face minuni asupra plăcerii pământești.
MARAD MITRA LAPE
Te face bărbat într-o singură zi.
MARAD MITRA YAKUTI
Redă vigoarea pierdută și îți permite să te lași în voia plăcerii cu o bucurie sporită.
Încearcă o dată. 1 sticlă 10 rupii. ½ sticlă 5 rupii.

GRATIS! GRATIS!!
Vreți „Secretul Fericirii prin Întâlnire Conjugală“ și „Noroc“?
Dacă da, comandați textele ilustrate la…

Numărul enorm de astfel de reclame este dovada efectului dezastruos asupra bărbăției indiene a sistemului de căsătorii între și cu copii. Efectele, așa cum arăta Gandhi în biografia sa, ar fi probabil încă și mai rele dacă soțiile copile hinduse n-ar petrece cel puțin o jumătate de an cu proprii lor părinți, departe de soții lor școlari.

Mărturiile suferinzilor indieni vindecați prin medicamente patentate au, în general, un caracter dintre cele mai lirice, iar ciudățenia limbii engleze în care sunt scrise le aduce un farmec în plus. Iată una care vine din partea unui indian creștin:

> Pot spune că medicamentul ……. este cu adevărat trimis de Domnul Isus Cristos lumii păcătoase pentru salvarea sărmanelor victime ale bolilor cumplite. De-a lungul experienței mele de 8 ani în domeniul medical, am dat peste multe preparate medicinale, dar nu am mai văzut un medicament atât de minunat precum……. Mai trimiteți-mi, vă rog, încă 10 fiole.

Un alt domn pios scrie:

> Trăiesc să văd că sunt așa cum sunt datorită efectului tămăduitor pe care aceste pastile l-au avut asupra mea prin Harul Domnului care cred că a așezat

> înțelepciunea de a prepara aceste pastile în capul Venerabilului nostru Pandit .....

Un altul „nu are nici cea mai mică ezitare în a-l recomanda umanității în suferință“.

Încă un altul scrie cele ce urmează:

> Mai mulți prieteni de-ai mei și eu însumi am folosit acest ..... de mai bine de patru luni ca leac pentru Gripă, Lumbago, Dispepsie, Sifilis, Reumatism și Labilitate Psihică, cu mare succes. Nu a existat nici un caz în care să dea greș. Eu îl voi numi Ambrozia.

Aluzia clasică este elegantă și subtilă. Nu ești surprins să descoperi că autorul mărturiei este licențiat în științe umaniste.

CAWNPORE

Unul dintre rezultatele nefaste ale supunerii politice a unui popor de către altul este faptul că acesta încearcă să facă națiunea supusă conștientă de trecutul său, în mod inutil și excesiv. Realizările acesteia din apusele zile mărețe ale libertății sunt evocate, numărate și exagerate de către o generație de sclavi, nerăbdători să convingă lumea și pe ei înșiși că sunt la fel de buni ca stăpânitorii lor. Sclavii nu pot vorbi despre măreția lor actuală, pentru că aceasta nu există; iar viziunile profetice ale viitorului sunt bineînțeles vagi și

nesatisfăcătoare. Le mai rămâne trecutul. Dintre faptele disparate și izolate ale istoriei este posibil să construim Utopii și Lumi de Basm la fel de fantastice precum îndelung profețitul Nou Ierusalim. Doar spre trecut – spre acel minunat trecut închipuit al celor cărora prezentul le este lipsit de glorie, sordid și umilitor –, doar spre romanțurile încântătoare bazate pe fapte istorice se întorc în mod invariabil toate aceste popoare subjugate. Astfel, căpeteniile sălbatice și pletoase ale clanurilor irlandeze au devenit la momentul potrivit „Regii Măreți din Leinster“, „Atotputernicii Împărați din Meath“. De-a lungul secolelor de sclavie, sârbii și-au amintit și au idealizat eroii de la Kosovo. Iar pentru polonezii cei asupriți, imperiul medieval polonez a fost mult mai puternic, splendid și civilizat decât cel roman. Englezii n-au fost niciodată o nație asuprită; ca urmare, sunt ignoranți în ceea ce privește propria lor istorie într-un fel foarte sănătos. Ei trăiesc cu totul în lumile mult mai interesante ale prezentului – în lumile politicii și ale științei, ale afacerilor și industriei. Într-atât de deplin, ce-i drept, trăiesc în prezent, încât i-au obligat pe indieni, ca și pe irlandezi la capătul celălalt al lumii, să se-ndrepte spre trecut. În decursul ultimilor treizeci sau patruzeci de ani, în India a apărut un volum imens de literatură pseudoistorică, produsul melancolic al complexului de inferioritate al unui popor asuprit. Oameni harnici și inteligenți și-au irosit timpul și priceperea încercând să dovedească faptul că hindușii antici au fost superiori oricărui alt popor în toate domeniile de activitate umană. Astfel, de fiecare dată când Occidentul a anunțat vreo nouă descoperire științifică, induși în eroare, cărturarii au răscolit literatura sanscrită în căutarea vreunei fraze care să poată fi

interpretată ca o anticipare hindusă a acesteia. Câte o frază de vreo douăsprezece cuvinte, obscură până și pentru cei mai învățați cărturari sanscriți, este citată cu mândrie ca dovadă că vechii hinduși erau familiarizați cu compoziția chimică a apei. O alta, la fel de lungă, este adusă ca mărturie a faptului că îl anticipaseră pe Pasteur în descoperirea originii microbiene a bolilor. Un pasaj scos din poemul mitologic *Mahabharata* dovedește că inventaseră Zeppelinul. Remarcabili oameni hindușii aceștia de demult! Ei știau tot ce știm noi sau, în orice caz, suntem pe cale să descoperim, înainte ca India să fie o țară liberă; dar, din nefericire, au fost prea modești să declare lucrul acesta cu îndrăzneală și în atât de multe cuvinte. Cu un pic mai multă limpezime de cuget din partea lor, cu mai puțină reticență, India ar fi acum cu secole înaintea rivalilor ei occidentali. Dar ei au preferat să fie profetici și telegrafic de concișI. Abia după ce Occidentul cel parvenit le-a repetat descoperirile, comentatorul indian modern al operelor lor le poate interpreta zicerile sumbre drept anticipări. Pentru învățații indieni contemporani, joaca de-a descoperirea și crearea acestor anticipări pare să nu-și piardă niciodată farmecul. Acestea sunt preocupările melancolice și inutile ale oamenilor inteligenți care au nesansa de a aparține unei rase asuprite. Oamenilor liberi nu le-ar trece niciodată prin minte să-și irosească timpul și inteligența pe astfel de deșertăciuni. De la cel ce n-are se va lua chiar și ce are.

BENARES

Un falnic arbore banian se înalță la marginea drumului către Jaunpur, acolo unde acesta se desparte de zona rezidențială. Sub frunzișul cel des se adăpostește un soi de întuneric ecleziastic, iar vlăstarii înrădăcinați și deja masivi, iviți din ramurile părintești, sunt pilaștri de catedrală. Dar vlăstarii care nu au atins încă pământul, ci atârnă în aerul pâclos precum capetele libere ale unor cabluri care șerpuiesc la întâmplare, au un aspect ciudat de sinistru și păgân. Atârnă nemișcate; iar catedrala crângului de banian se transformă într-o temniță piranesiană[66].

Banianul este ca familia hindusă. Vlăstarii rămân chiar și la maturitate atașați de copacul mamă. Arborele național al Angliei este stejarul, iar familiile englezești – odinioară, fără îndoială, la fel de strâns unite ca banianul indian – încep să semene cu niște ghinde împrăștiate care cresc la distanță de copacul de origine. Cei care au avut în India sau pe continentul Europei orice fel de experiență legată de familia de tip banian, cu adevărat unită, nu pot decât să se simtă recunoscători pentru întorsătura pe care o ia botanica noastră socială.

BENARES, 14 ianuarie, 1926

S-a spus că eclipsa de soare avea să fie vizibilă de la Benares. Dar aveai nevoie de mai mult decât de un geam

afumat ca s-o vezi; ochiul credinței era și el indispensabil. Pe acesta, vai, noi nu-l aveam. Parțială, până la a fi nonexistentă, eclipsa a rămas, cel puțin pentru noi, nevăzută. Nu că asta ne-ar fi deranjat. Pentru că în acea dimineață nu ca să privim silueta lunii am pornit-o vâslind pe Gange, ci ca să-i privim pe hinduși privind eclipsa. Spectacolul acesta era cu mult mai extraordinar.

La o estimare sumară, erau cel puțin un milion de hinduși pe pontoane în acea dimineață. Un milion. Pe tot parcursul nopții și zilei precedente roiseră către oraș. Îi întâlnisem pe fiecare drum, înaintând greoi prin praf, cu picioarele goale, o procesiune nesfârșită și tăcută. În boccele legănate pe creștet își cărau provizii și ustensile de bucătărie și bălegar uscat drept combustibil, îmbrăcați cu hainele cele noi pe care hindușii pioși se simt datori să le poarte, după baia făcută în cinstea soarelui la eclipsă. Mulți veniseră de departe. Bătrânii se sprijineau obosiți în toiegele lor de bambus. Cu copiii în spate, cu poverile echilibrate pe creștet în mod automat, femeile mergeau ostenite, ca în transă. Ici și colo vedeam câte o trupă mică ce se așezase să se odihnească – la întâmplare, așa cum obișnuiesc indienii, în praful de pe drum și aproape sub roțile mașinilor care treceau pe acolo.

Iar acum sosiseră ziua și ora. Șarpele avea să înghită soarele. (Era gata să-l înghită în Sumatra, în orice caz. În Benares, n-ar face altceva decât să rontăie imperceptibil din marginea discului lui. Șarpele, ar trebui spus, urma să încerce să înghită soarele.) Un milion de bărbați și femei veniseră împreună în Benares ca să asiste la lupta Luminii Raiului împotriva inamicului ei.

Debarcaderele coboară în șiruri de trepte late de 200 de picioare către râul care se întinde ca o arenă la baza enormelor rânduri de scaune. Astăzi acestea erau înțesate de lume. Plutind pe Gange, priveam mulțimile de oameni așezate de-a lungul milelor de faleză în pantă.

La debarcaderele mai mici și, prin comparație, mai puțin sacre, mulțimea nu era atât de densă ca pe treptele cele mai sacre. La unul dintre aceste debarcadere mai puțin aglomerate am asistat la îmbarcarea pe râul sacru a unei prințese. O lectică acoperită și împrejmuită cu perdele din țesături lucrate în aur scânteietor și-a făcut apariția coborând legănându-se prin mulțime, purtată pe umeri de șase slujitori în livrea roșie. O barjă mare, ca Arca lui Noe, cu ferestrele acoperite de perdele stacojii, plutea la marginea apei. Majordomul a strigat, a împins și a lovit cu bastonul; cât de cât, calea i s-a mai eliberat. Încet și cu zdruncinături temătoare, lectica a coborât. A fost așezată și, cât ai clipi, un tunel din pânză groasă a fost înălțat de la lectică până la ușa barjei. Țesătura aurie s-a învolburat, pânza s-a ondulat; doamna – doamnele, pentru că erau mai multe în lectică, urcaseră în barjă neobservate de nici un ochi vulgar. Ceea ce nu le-a împiedicat, câteva minute mai târziu, când barja fusese împinsă până spre mijlocul râului, să ridice perdelușele stacojii și să privească, cu fețele descoperite și o curiozitate de nestăpânit, bărcile în mișcare și aparatul nostru de fotografiat indiscret. Bietele prințese! Nu se puteau scălda în Gange laolaltă cu surorile lor plebee și neîntemnițate. Scalda lor urma să fie în apa din cala barjei. Râul cel sacru de sub cerul liber e și așa destul de murdar. Cum trebuie să fie după ce stagnează în beznă pe fundul unei barje vechi?

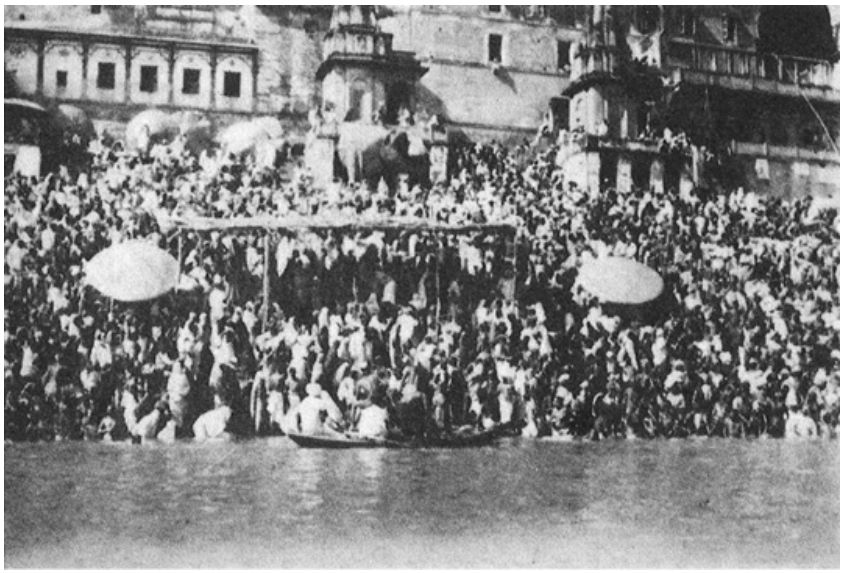

Benares: Mulțimea

Am vâslit înspre altarele în flăcări. Întinse pe rugurile lor mici și dreptunghiulare, două sau trei leșuri ardeau mocnit. Erau așezate pe tăciuni aprinși, erau acoperite cu ei. Sumbru și grotesc, picioarele goale le ieșeau la iveală, precum picioarele celor care dorm incomod pe un pat prea scurt și sub pături prea mici.

Puțin mai departe am zărit un șir de oameni cu har, așezați ca niște cormorani pe o margine îngustă de zid chiar deasupra apei. Cu picioarele încrucișate, cu mâinile atârnându-le inerte pe lângă corp, cu palmele în sus, odihnindu-se pe pământul de lângă ei, aceștia își contemplau vârful cel cafeniu și transpirat al nasului. Însuși Lord Krishna, în *Bhagavad Gita*, a prescris această mistică uitătură piezișă. Lord Krishna, evident, știa tot ceea ce e de știut despre arta autohipnotizării. Metoda lui simplă nu a fost niciodată îmbunătățită; ea așază extazul mistic *à la portée de tous*[67]. Zgomotul unui milion de oameni

adunați laolaltă umplea aerul; dar nici un sunet nu putea destrăma somnul meditativ al acestor contemplatori de nasuri.

La un moment dat, ochiul credinței trebuie să fi observat ciuguleala șarpelui demonic. Pentru că brusc și simultan, toți cei aflați pe treptele de jos ale debarcaderelor s-au aruncat în apă și au început să se spele și să facă gargară, să-și rostească rugăciunile și să-și sufle nasurile, să scuipe și să bea. Un lanț mare de polițiști le scurta devoțiunile și baia, în interesul mulțimilor din spate. Partea din față a rândului care aștepta era lată de o mie de yarzi, cam un milion de oameni așteptau. Scalda trebuie să fi durat, neîntreruptă, întreaga zi.

Timpul trecea. Șarpele continua să ciugulească din soare, în mod imperceptibil. Hindușii își numărau mătăniile și se rugau, făceau gesturi ritualice, se scufundau în mâzga sacră, beau și erau împinși de către polițiști pentru a face loc unui alt grup de oameni din milionul cel răbdător. Noi vâsleam în sus și-n jos, făcând fotografii. Occidentul tot Occident rămâne.

În ciuda șarpelui, simțeam căldura soarelui neobișnuit de fierbinte pe spinare. După câteva ore pe râu, am hotărât că ne ajunsese și am acostat. Aleile înguste care duceau dinspre debarcadere înspre străzile din centrul orașului erau pline de cerșetori, mai mult sau mai puțin înduhovniciți. Erau așezați pe pământ, cu castronașele pentru pomană în fața lor; cei milostivi, în trecere, le aruncau câteva boabe de orez în fiecare dintre castronașe. Până la finalul zilei, cerșetorii ar fi putut strânge, cu puțin noroc, o masă copioasă. Ne-am croit drum încet pe aleile înțesate de lume. De sub o arcadă din fața noastră a ieșit un bou sacru. Cerșetorul cel mai apropiat moțăia la locul lui – cei ce mănâncă puțin dorm mult. Boul și-a

coborât botul înspre blidul cerșetorului adormit, a făcut o mișcare circulară cu limba lui neagră și toată pomana strânsă în cursul unei dimineți a dispărut. Cerșetorul încă mai moțăia. Mestecând gânditor, totemul hindus s-a întors spre locul din care venise și a dispărut.

Benares: Înotători

Fiind proaste și lipsite de imaginație, animalele se comportă adesea mult mai rațional decât oamenii. În mod eficient și din instinct, ele fac ceea ce trebuie, ce este indicat la momentul potrivit – mănâncă atunci când le este foame, caută apa atunci când le este sete, fac dragoste în sezonul de împerechere, se odihnesc sau se joacă atunci când au un moment de răgaz. Oamenii sunt inteligenți și plini de imaginație; ei privesc și în urmă și înainte; ei inventează explicații ingenioase pentru fenomenele observate; concep mijloace elaborate și lăturalnice pentru îndeplinirea scopurilor îndepărtate. Inteligența lor, care i-a făcut stăpânii lumii, îi împinge adesea să acționeze ca niște imbecili. Nici un

animal, de pildă, nu este suficient de deștept și creativ încât să presupună că o eclipsă este provocată de un șarpe care devorează soarele. Acesta este genul de explicație care ar putea fi născocită doar de o minte omenească. Și doar o ființă omenească ar visa să facă gesturi ritualice în speranța că va influența lumea exterioară spre propriul beneficiu. În vreme ce animalul, ascultându-și instinctul, își vede liniștit de treburi, omul, dotat cu rațiune și imaginație, își consumă jumătate din timp și energie făcând lucruri care sunt complet idioate. Cu timpul, e drept, experiența îl învață că formulele magice și gesturile ceremoniale nu-i oferă ceea ce vrea el. Dar până să învețe din experiență – și-i trebuie surprinzător de mult timp ca să învețe – comportamentul omului este, în multe privințe, cu mult mai prostesc decât cel al animalului.

Așa mă gândeam în vreme ce urmăream cum boul acela sacru linge orezul din blidul cerșetorului adormit. În timp ce un milion de oameni fac călătorii lungi, suferă de oboseală, foame și disconfort pentru a executa într-o întindere de apă foarte murdară anumite gesturi prostești în beneficiul unei stele fixe aflate la nouăzeci de milioane de mile depărtare, boul își caută de mâncare și-și umple burta cu ce găsește. În acest caz, evident, prostia îl face pe bou să acționeze mult mai rațional decât stăpânii lui.

Ca să salveze soarele (care ar putea, bănuim noi, în deplină siguranță, să fie lăsat să-și poarte singur de grijă), un milion de hinduși se adună pe malurile Gangelui. Câți oare, mă întreb eu, s-ar strânge ca să salveze India? O energie imensă, care dacă ar putea fi canalizată politic ar putea elibera și transforma țara, este risipită în numele unor superstiții imbecile. Religia este un lux pe care India, în condiția actuală,

nu și-l permite sub nici o formă. India nu va fi niciodată liberă până când hindușilor și musulmanilor nu li se va ofili entuziasmul pentru religie așa cum s-a întâmplat cu entuziasmul nostru pentru Biserica Anglicană. Dacă aș fi un milionar indian, mi-aș da toți banii pentru dotarea unui Centru de Misiune Ateistă.

LUCKNOW

La sfârșitul celei de-a doua zile a Conferinței Naționale Indiene de Muzică, am declarat grevă. Obișnuit cu cele trei ore pe zi ale iubitorului european de concerte, m-am simțit epuizat de cele șapte sau opt ore de audiție zilnică pe care mi-o impuseseră realizatorii programului din Lucknow. Era câte un concert lung în fiecare dimineață, un altul după-amiaza, un al treilea seara. Era prea mult. După a doua zi, n-aș mai fi mers la nici unul. Totuși, până să clachez, ascultasem șaisprezece ore de muzică indiană – suficient dacă aș fi fost acasă cât să ascult toate simfoniile lui Beethoven, asezonate cu multe piese bine cunoscute din Mozart și Bach pe ici, pe colo. Șaisprezece ore de audiție ar trebui să fie destule ca să te ajute să înțelegi cât de cât o muzică cu care nu ești familiarizat.

Muzicieni profesioniști, majoritatea atașați ai curților prinților domnitori, veniseră la Lucknow din toate părțile Indiei. Erau cântăreți desăvârșiți și instrumentiști faimoși care cântau la orice fel de instrument indian – inclusiv la armoniu, care, spre marea mea uimire și încă și mai marele dezgust, avea permisiunea să sforăie și să se vaiete în locul despre care

am fost asigurat că este însuși sanctuarul muzicii indiene. Am ascultat toată virtuozitatea Indiei. Faptul că m-a emoționat mai puțin decât interpretarea mai modestă a bătrânului muzician din Lahore se datorează, bănuiesc, unor cauze pur fizice. Vina[68] și sitarul[69] trebuie ascultate de aproape. Toată expresivitatea și sentimentele pe care muzicianul le pune în interpretarea lui se evaporă când asculți de la distanță și nu se mai aude nimic în afară de zdrăngănitul corzilor ciupite. În Lahore fusesem uimit de bogăția și varietatea tonurilor care ieșeau din sitarul bătrânului cântăreț. În Lucknow, acolo unde concertele se țineau într-un cort mare, m-a obosit monotonia lui zornăitoare. Spațiul înghițise sufletul muzicii; până la mine răzbătea seacă și moartă.

Se vorbește cu mult entuziasm despre folosirea microintervalelor de ton în muzica indiană. La Lucknow am ascultat cu atenție în speranța că voi auzi vreun fel nou și extraordinar de melodie bazată pe aceste faimoase diviziuni. Dar am ascultat degeaba. Gamele în care este scrisă muzica indiană sunt din cele destul de cunoscute. Gama pentatonică sau gama clapelor negre, de exemplu, pare să fie una preferată; și oricine este cunoscător al muzicii vechi europene n-ar avea probabil nici o dificultate în a identifica variatele melodii ale Indiei după denumirile lor modale. Sfertul de ton își face apariția doar în trecerea în legato de la o notă dintr-o gamă fundamentală la alta. Sentimentalul violonist țigan și instrumentistul unei formații de jazz folosesc sferturile de ton la fel de liber ca indienii și în exact același fel.

LUCKNOW

La Lucknow a avut loc o Expoziție de Artă Națională Indiană și o Conferință Națională Indiană de Muzică. Unele dintre picturi erau vechi, altele contemporane. Cele vechi nu erau niște lucrări deosebit de interesante, cele moderne, regret s-o spun, erau incredibil de proaste. Nu exagerez când spun că nu exista nici un artist expozant în Lucknow care să arate până și cea mai mică urmă de înclinație artistică. Pot doar să presupun că, dintr-un motiv sau altul, acei indieni care au talent nu devin artiști. Cei mai mulți dintre cei care expuneau la Lucknow, am observat eu, erau profesori la Școlile Guvernamentale de Artă și, ca atare, ultimii oameni de pe lume de la care te-ai fi așteptat să fie artiști. Ceilalți erau cu precădere amatori patrioți care credeau că India modernă ar trebui să aibă o artă națională și se apucaseră s-o creeze. Intenția era lăudabilă. Dar în artă, din păcate, intenția și țelul moral înalt contează prea puțin. Talentul este cel care contează și talentul era exact ceea ce le lipsea tuturor.

LUCKNOW

La hotelul din Lucknow, cafeaua, în loc să fie de nebăut, după bunul obicei britanic, era făcută din cicoare. Am gustat și, instantaneu, toată Franța mi-a trecut prin fața ochilor – absolut toată, în același timp și pe parcursul a douăzeci de ani de istorie. Reims, anul trecut, cu un Chamonix din 1907,

Grenoble înainte de război, Fontainebleau în 1925, Parisul la orice dată de la începutul erei edwardiene încoace. În rotunjimea ei galică, acea picătură de cicoare lichidă era la fel de miraculos de eficientă ca ultima trâmbiță a apocalipsei. Morții reveneau la viață, se mișcau și vorbeau – în franceză. A avut loc o reînviere a peisajelor franceze și a monumentelor franceze. Mi-au revenit în minte incidente uitate, proiectate pe un fundal sumbru: plăceri și nefericiri uitate, rușini și euforii apuse, trăite între granițele Franței, ivite în mintea mea, precum Michiduță-n cutiuță, de sub niște pietre funerare brusc ridicate. Mi-am terminat micul dejun din Franța și din trecut și am ieșit. La capătul bulevardelor fantomatice din amintire pândeau relicvele Revoltei Indiene[70] și palatele înzorzonate ale regilor din Oudh. Cu față oacheșă și turban, un polițist indian a trecut, pășind de-a dreptul prin stafiile imateriale ale prietenilor și iubitelor. Treptat, cei înviați au răposat la loc; pietrele funerare s-au coborât peste mormintele care erau odinioară mai populate. Prezentul cucerise trecutul; la impactul cu lumea din afară, cea dinăuntru se făcuse bucăți. M-am lăsat în voia plăcerilor de moment. Dar așteptam cu nerăbdare micul dejun de a doua zi; cicoarea, eram sigur de asta, avea să-și repete miracolul. Mă puteam baza pe acești resuscitatori ai trecutului, aceste Trâmbițe ale Judecății de Apoi, în caz că nu exageram, să producă un efect constant și invariabil. E o melodie (de Sousa, cred) pe care nu pot s-o ascult niciodată fără să-mi aduc aminte perioada mea de convalescență din timpul școlii, după oreion. Îmi amintesc cum mă uitam pe fereastră și fredonam melodia, la nesfârșit, ore întregi, simțindu-mă, în timp ce făceam asta, nefericit într-un fel atât de profund însă atât de plăcut – Dumnezeu știe de

ce. Și apoi, mișcându-se încă și mai misterios, se simte un miros anume, uneori amestecat cu fumul focurilor de toamnă; un miros care e dat de arderea unor rămășițe exotice, însă rareori combinate cu bălegarul folosit de obicei și a cărui identitate nu am reușit niciodată să o identific; un miros ciudat, dulceag, precum caricatura nesănătoasă a unei miresme; un miros pe care de câte ori îl adulmec îmi amintește imediat și într-un fel agonizant de ceva din viața mea trecută, un incident major, o criză oarecare, o răscruce, despre care știu că este profund semnificativă, dar pe care mă aflu în incapacitate cronică de a mi-o reaminti. Ce e mai enervant decât să îți faci un semn ca să ți se amintească că există ceva extrem de important și să te trezești incapabil să-ți amintești ce era? Am senzația că dacă aș putea să-mi amintesc de ce anume îmi amintește acel miros de foc, aș fi considerabil mai aproape de a rezolva problema universului. Dar cele mai mari eforturi ale mele s-au dovedit întotdeauna inutile. Mi-e teamă că nu-mi voi aminti niciodată.

DELHI

Discursul viceregelui de la deschiderea Adunării Legislative a fost cu precădere oficial și explicativ. Dar a inclus câteva fragmente mai emoționante de tipul câteva-cuvinte-bine-alese. Cu vocea tremurândă – puțin afectat –, cu emoție reprimată, Excelența Sa s-a declarat „mâhnit“ că răspunsul indian la „gestul generos“ (cred că acestea au fost cuvintele) al

lordului Birkenhead[71] fusese atât de nepotrivit. Am uitat dacă de fapt a continuat să vorbească despre sarcina pe care și-o asuma Anglia de a pregăti India pentru autoguvernare. Lucrul de care pot fi sigur este că inflexiunile discusului său erau marcate de Povara Omului Alb.

A fost o vreme când aș fi preferat în locul acestei înșiruiri sforăitoare de speranțe pioase și idealuri înalte o izbucnire mai brutal „realistă“ în maniera lui Mussolini. Dar asta a fost demult. Am depășit faza de admirație băiețească în fața cinismului politic, iar acum sunt un adept înfocat al ipocriziei. Ipocritul politic recunoaște existența unor valori mai înalte decât acelea ale interesului imediat național, de partid sau economic. Odată ce a recunoscut lucrul acesta, nu-și mai poate permite ca acțiunile sale să fie în contradicție prea bătătoare la ochi cu principiile pe care le proclamă. În cazul lui, există întotdeauna „sentimente mai bune“ la care să faci apel. Dar omul politic realist, cinic nu are „sentimente mai bune“. Un vicerege mussolinian ar spune pur și simplu: „Ne aflăm aici în primul rând în interesul nostru, nu în cel al locuitorilor acestei țări. Avem o forță imensă la dispoziție și ne propunem să o folosim fără milă ca să păstrăm ceea ce am câștigat. Nu vom renunța la putere pentru nimic în lume“. Unui astfel de om este evident că nu are rost să-i vorbești despre democrație, autodeterminare, fraternitate. Nu pare să simtă nici un fel de respect pentru nici una dintre aceste idei; de ce s-ar purta ca și când ar simți? Unui politician care-și afirmă credința în umanitarism i se pot întotdeauna reaminti principiile. Poate că nu crede sincer și cu convingere în ele – deși nici un om nu afirmă principii în care să nu aibă vreun pic de credință –, dar

odată ce și-a afirmat credința, îi este frică să acționeze prea nesăbuit de inconsecvent față de aceasta.

Cu cât există mai multă demagogie în politică, cu atât mai bine. Demagogia nu înseamnă nimic prin ea însăși; dar legată până și de cea mai neînsemnată cantitate de sinceritate, acționează ca un zero după un numeral, ca să multiplice orice urmă de bunăvoință care ar putea exista. Politicienii care bat câmpii despre principii umanitare se trezesc obligați, mai devreme sau mai târziu, să-și pună în practică acele principii – și încă cu mult mai temeinic decât au avut vreodată de gând s-o facă. Fără ipocrizie politică nu ar exista democrație. Pecksniff[72], oricât de respingător ar fi ca individ, este paznicul moralității private. Și dacă nu ar fi snobii intelectuali care plătesc – cu bani peșin – tributul pe care filistinismul îl datorează culturii, artele ar pieri odată cu practicienii ei muritori de foame. Să mulțumim cerului pentru ipocrizie.

DELHI

Recitind paragraful precedent, mă întreb de ce l-am scris. Nici ipocrizie, nici democrație: așadar, hai să fie ipocrizie. Implicația, bineînțeles, este aceea că democrația e ceva nemaipomenit, un ideal pe care să-l dorești cu ardoare. Dar în definitiv este oare democrația ceva cu adevărat de dorit? Pentru moment, cu siguranță, națiunile europene nu par să fie de părerea aceasta. Și nici măcar autodeterminarea nu mai este atât de populară cum era. Există multe locuri în ceea ce

odinioară era Imperiul Austriac, unde anii tiraniei habsburgice sunt evocați ca o epocă de aur, iar vechea birocrație este regretată sincer. Și ce este totuși democrația? Se poate spune că guvernarea populară există pe undeva, cu excepția poate a Elveției? În mod sigur, sistemul parlamentar englez nu poate fi descris drept un guvern al poporului. Este un guvern al oligarhilor pentru popor și cu sfatul ocazional al poporului. Mă refer la ceva anume când spun că democrația este un lucru bun? Exprim oare un punct de vedere întemeiat? Sau doar repet o formulă fără noimă, din obișnuință și pentru că mi-a fost băgată în cap la o vârstă fragedă? Mă întreb. Și faptul că mă pot întreba cu detașare totală se datorează, bineînțeles, nașterii mele în pătura mijlocie a clasei de sus conducătoare, a unei națiuni independente, bogate și mult prea puternice. Născut indian sau crescut în mahalalele Londrei, cu greu aș reuși să ajung la o suprimare atât de filosofică a judecății.

DELHI

Adunarea Legislativă adoptă foarte multe rezoluții. Guvernul respectă cam una dintr-o sută. Indienii nu sunt prea entuziasmați de tânărul lor parlament. Probabil nu este de mirare. Presupun că politicienilor indieni li se pare folositor pentru că în interiorul Camerei pot vorbi mai vehement decât în afara ei. Discursurile violente sunt relatate în presă. Totul e propagandă curată, fără îndoială. Dar nimic mai mult. Membrii Guvernului sunt, bineînțeles, foarte conștienți că nu

este nimic mai mult. Unii nici măcar nu se mai sinchisesc să-și ascundă convingerea, ci adoptă pe toată durata ședințelor Adunării o atitudine constant frivolă de superioritate amuzată și sigură pe ea.

DELHI

Războaiele troiene au avut Homerul lor. Dar alte evenimente mai însemnate, alte cetăți cu mult mai mari au rămas necomemorate, în bezna totală care zace dincolo de frontierele micului univers luminos al artei. Oamenii, locurile și întâmplările nu-și primesc întotdeauna și neapărat cronicarii pe care-i merită. Lui Shakespeare îi lipsesc un Boswell[73] și Holbein[74]. Războiul european nu a produs, cel puțin până acum, un Tolstoi sau un Goya. Nici un Swift nu a reacționat în fața Americii moderne. Într-un târziu, nici Delhiul contemporan, nici noua Indie, a cărei capitală și centru este, nu a născut vreun Marcel Proust.

În vremea cât m-am aflat la Delhi, cât de des m-am gândit la Proust și cât mi-am dorit ca el să fi putut cunoaște locul acesta și locuitorii lui. Pentru că orașul imperial nu este mai puțin bogat în comedie socială decât Parisul; sufletul îi este la fel de fertil în snobisme, disimulări, prejudecăți, uri, invidii. Într-adevăr, ar trebui să spun că în anumite privințe comedia Delhiului este net superioară celei pe care Proust a descoperit-o în Faubourg Saint Germain și pe care a analizat-o atât de atent. Cea mai bună comedie (pentru moment vorbesc

exclusiv în calitate de om de litere) este cea mai serioasă, cea mai strâns înrudită cu tragedia. Comedia din Delhi și din noua Indie, oricât de rafinat de amuzantă ar fi, e plină de implicații tragice. Disputa raselor, ura reciprocă din pricina culorii pielii, supunerea unui popor de către altul – lucrurile acestea zac în spatele snobismelor, al convențiilor și înșelătoriilor, sunt ascunse în oricare giumbușluc amuzant al comedianților. Uneori, când se apropie vreo furtună, vedem câte o casă, câte un copac verde, un grup de oameni luminați de o rază a soarelui la apus și ieșind în evidență cu un soi de strălucire nepământeană, profilată pe negrul și violetul norilor. Relicvele în descompunere ale feudalismului, afacerea Dreyfus, tragediile trândăviei excesive – acestea formează fundalul furtunos al comediei proustiene. Norii, pe fundalul cărora Delhiul imperial se proiectează atât de strălucitor de comic, sunt mult mai negri, mult mai uriași și amenințători.

În India am fost spectatorul multor incidente care ar fi putut ieși direct din *În căutarea timpului pierdut*; întâmplări mărunte, dar pline de pasiuni și emoții secrete pe care Proust reușea întotdeauna să le găsească, atunci când existau, în spatele gesturilor celor mai banale, a cuvintelor celor mai obișnuite și inofensive. Îmi amintesc, de pildă, comportamentul unui oaspete indian într-un anumit hotel, acolo unde directorul european avea obiceiul de a se plimba prin salon în timpul meselor, supraveghind servirea, sporovăind cu mesenii și, atunci când aceștia se ridicau să plece, deschizându-le ușa ca să le permită să treacă. Indianul, am observat, nu-i dădea niciodată directorului șansa de a-i deschide ușa. Când voia să plece din restaurant, aștepta până când directorul se întorcea cu spatele și apoi o lua de-a

dreptul la fugă către ușă, apăsa pe clanță și se strecura afară, ca și când dracul ar fi fost pe urmele lui.

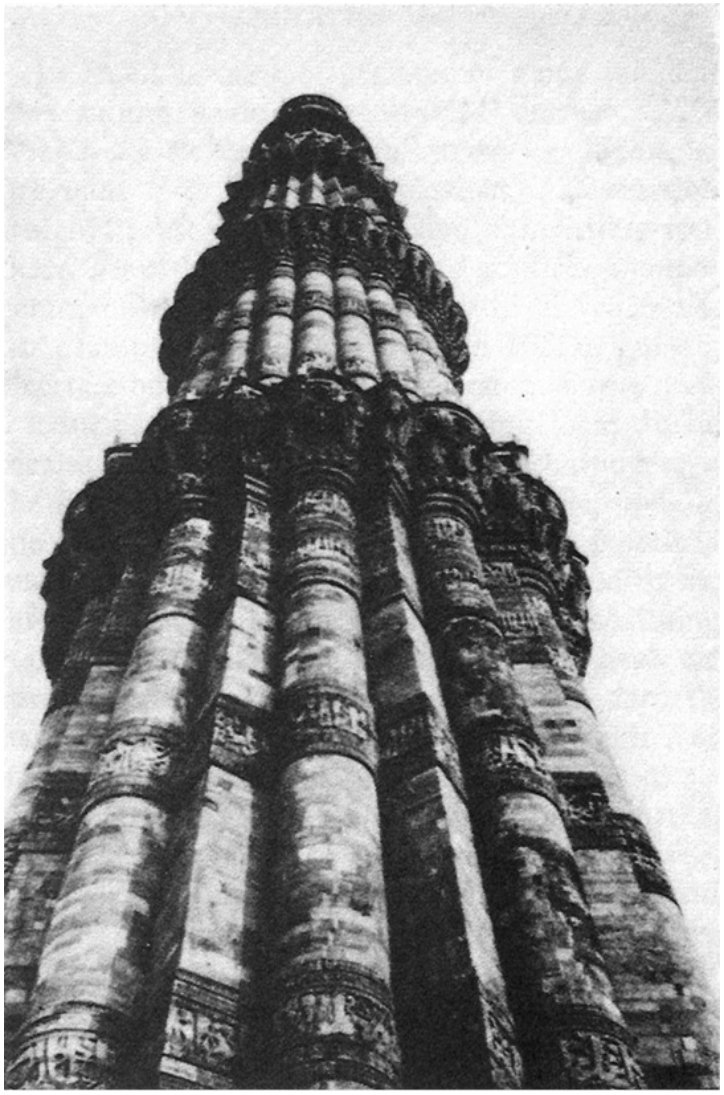

Delhi: Kubb Minar

Și într-adevăr, dracul chiar *era* pe urmele lui – dracul sub forma unei bănuieli dureroase cum că, dacă i-ar fi dat directorului șansa de a-i deschide ușa, omul ar fi putut face

vreo excepție umilitoare de la regula curtoaziei și i-ar fi lăsat-o ostentativ închisă.

Îmi amintesc o serată în Delhi la care stânjeneala a fost cu totul de cealaltă parte. Un politician indian era gazda; oaspeții, doi alți politicieni, un înalt demnitar englez și noi. Era o seară voioasă. Odată cu friptura, indienii au început să vorbească despre perioada petrecută de ei în temniță în timpul mișcării de noncooperare. Pentru ei fusese o experiență deloc neplăcută și chiar destul de comică. Erau oameni de seamă; era firesc să fie foarte bine tratați. „În plus“, a explicat politicianul cel mai în vârstă și mai de vază, parodiind cuvintele unui mare mogul, „râuri de șampanie au curs între mine și Sir ....., care era guvernatorul provinciei“. Bănuiai că astfel de râulețe continuau să mai curgă până și în temniță. Conversația era întru totul plăcută și era însoțită de râsete. Dar demnitarul englez asculta cu o anumită stinghereală. Era, la urma urmei, un membru al executivului care poruncise ca acești oameni să fie aruncați în închisoare. Și faptul că odată ajunși acolo, în final, se distraseră de minune, nu-i diminua responsabilitatea indirectă de a-i fi trimis acolo. Nici comentariile indienilor asupra guvernului părintesc și punitiv nu erau mai puțin usturătoare pentru faptul că erau rostite printre râsete de ironie binevoitoare. Nu-l invidiam pe demnitar; situația lui era groaznic de neplăcută. Era gazdă, pentru început; în plus, postul pe care-l ocupase de la introducerea Reformelor Montford[75] îi impusese, în mod oficial, un comportament mai reverențios față de politicienii indieni decât obișnuita curtoazie și cordialitate. Exista, în mod oficial, cu scopul de a face Adunarea Legislativă să funcționeze; se afla acolo ca să ungă mașinăria prost gândită

și scârțâitoare a guvernului parlamentar indian. Îi era imposibil și ca persoană publică, și ca persoană privată să protesteze împotriva remarcilor politicienilor indieni. În același timp, îi era la fel de imposibil, ca membru al executivului britanic, să accepte sau să fie de acord cu ei. A adoptat singura poziție posibilă, aceea de a se detașa complet de conversație, ca și când nu s-ar fi aflat acolo. A reușit s-o facă, trebuie s-o spun, minunat de bine; atât de bine, într-adevăr, încât a existat un anumit moment (discuția despre guvern îl făcea să se simtă foarte stânjenit) când a fost pe punctul de a deveni invizibil, de a dispărea cu totul, precum pisica de Cheshire. I-am admirat tactul și am mulțumit lui Dumnezeu că nu eram nevoit să mi-l exercit și eu. Soarta demnitarului din Serviciul Civil Indian modern nu este chiar de invidiat.

Și apoi mai erau și maharajahii. Camera Prinților – acea adunare deosebită, la care participau an de an, într-un număr tot mai mic, domnitorii indieni – și-a susținut întrunirile pe perioada cât noi ne-am aflat în Delhi. Timp de o săptămână, Rolls-Royce-urile au fost cu mult mai numeroase pe străzi decât Fordurile. Hotelurile erau pline de despoți și vizirii lor. La seratele viceregelui, diamantele erau atât de mari, încât arătau ca niște accesorii de scenă; era imposibil să crezi că perlele din colierele de milioane de lire sterline erau de fapt excrementele stridiilor. Cât de mult l-ar fi distrat pe Proust maharajahii! Oameni cu o mândrie a nașterii nobile mult mai deșartă decât cea a lui Charlus; fabulos de bogați și având de facto întreaga putere despotică, față de care numele de Guermantes este doar un palid simbol ereditar; având toate ciudățeniile și excentricitățile eroilor lui Proust și nimic din

frica lor pentru opinia publică; excesivi și dezordonați așa cum nici un alt aristocrat din Occidentul cel modern n-ar spera să fie; purtându-și înspre o realitate napoleonică și neroniană palidele veleități potențiale, orientate către măreție activă sau viciu, care sunt doar latente în oamenii care trăiesc în și nu deasupra societății. I-ar fi studiat cu un interes plin de pasiune, mai ales din perspectiva relațiilor lor – a relațiilor umilitoare și foarte caraghioase – cu englezii. L-ar fi încântat să cerceteze felul în care vreun descendent rajputan al Soarelui se străduiește peste fire să se facă plăcut slujbașului oficial care, deși sărac, neînsemnat, fără naștere aleasă, îi este de fapt stăpân; și spectacolul oferit de vreo matroană engleză virtuoasă care-și face datoria conversând politicos cu vreun Eliogabal[76] oacheș și plin de bijuterii, faimos pentru numărul de concubine și *catamitus*, l-ar fi încântat în egală măsură. Cât de exact le-ar fi consemnat vorbele, cât de complet și cu ce minunată intuiție ar fi ghicit tâlcul ascuns al gândurilor lor! Ar mai fi fost profund interesat și de acea curioasă lege nescrisă care decretează că europencele nu au voie să danseze în public cu un indian de rang mai mic de Raja. Și l-ar fi amuzat, sunt sigur, efectele extraordinar de emoliente până și asupra sentimentelor celor mai antiasiatice, ale posesiei de averi și ale unui titlu regal. Cordialitatea cu care oamenii i se adresează scumpului maharaj Sahib – și chiar, ocazional, vorbesc despre el – este încântătoare. Chiar și ocaziile mele de a admira de la distanță și grăbit spectacolul comediilor regale din India m-au făcut să-mi doresc să privesc mai pe-ndelete, mai atent și cu un ochi de psiholog mai ager decât cel cu care m-a înzestrat Natura cu zgârcenie.

Îmi amintesc atât de multe alte nimicuri grăitoare. Recunoștința patetică arătată într-un fel cu totul exagerat a unui tânăr față de care fusesem politicoși în mod obișnuit și împotrivirea acestuia de a lua masa cu noi de teamă să nu mănânce cumva într-un fel neeuropean și să se facă de râs pentru totdeauna în ochii noștri. Comportamentul extraordinar de vesel și cordial al anumitor indieni educați care încă nu au învățat să trateze egalitatea cu europenii de la conducere ca pe un fapt de la sine înțeles și sunt mereu nerăbdători s-o afirme sus și tare. Plecăciunile umile, înfiorător de stânjenitoare ale altora. Ferocitatea mușcătoare a comentariilor pe care le auzim întâmplător în galeria Adunării Legislative, în legătură cu vorbitorii indieni, făcute de soțiile anumitor membri ai guvernului. Ascultând, mi-am amintit de lucrurile pe care le rosteau oamenii clasei de mijloc din Anglia despre muncitori, în vremea grevei minerilor. Oamenii a căror superioritate este precară îi detestă cu înfocare pe toți cei care le-o amenință de pe o poziție inferioară.

Nu trebuie să uit nici de nobila convenție anglo-indiană a codului vestimentar pentru cină – pentru că Proust ar fi dedicat vreo douăzeci de pagini subiectului. De la vicerege până la tânărul funcționar care, la el acasă, ia cina la apusul soarelui, fiecare englez se îmbracă „solemn“ în India. Este ca și cum integritatea Imperiului Britanic ar depinde într-un fel absolut magic de arborarea sacourilor negre și a cămășilor bine scrobite. Bărbații singuratici de prin Bungalourile Dak, de pe vapoarele cu aburi de lângă țărmuri, din colibele mici răspândite prin pădurile pline de tigri, cu toții ascultă imperativul mistic și în fiecare seară își îmbracă uniforma

funerară a prestigiului englezesc. Femeile, învești mântate în creații franțuzești de ultimă modă de la Strattford-atte-Bowe[77], se joacă cu peștele la conservă din farfurii în timp ce țânțarii își iau cina din brațele și gâturile lor goale. Este minunat.

Aproape și mai uimitoare este cealaltă convenție importantă pentru păstrarea prestigiului european – convenția de a mânca prea mult. Cinci mese pe zi – două mic dejunuri, prânz, ceaiul de după-amiază și cina – este numărul standard în India. O a șasea este adesea adăugată în marile orașe, acolo unde există teatre și baluri care să justifice cina târzie. Indianul care mănâncă cel mult două mese pe zi, câteodată numai una – cel mai adesea nici una –, este obligat să-și recunoască inferioritatea. În autobiografia sa, Gandhi își amintește momentele căderilor din tinerețe – după câte bătălii înfricoșătoare cu conștiința! – în ispita consumului de carne. Un coleg de școală l-a dus în păcat. Carnea, i-a argumentat pe larg ispititorul, a fost secretul supremației engleze. Englezii au fost puternici pentru că au mâncat atât de mult. Dacă indienii s-ar îmbuiba la fel de imperial, ar fi capabili să-i ia la goană pe englezi din India. Gandhi a fost uimit; a ascultat, și-a îngăduit să se lase convins. A mâncat – de trei sau de patru ori, cel puțin. Poate aceasta este cauza pentru care a fost atât de aproape să-i izgonească pe englezi din India. În orice caz, povestea dovedește cât de profund impresionați sunt indienii de bravura noastră gastronomică. Prestigiul nostru este legat de îmbuibare. De dragul Imperiului, turistul cu adevărat patriot își va sacrifica ficatul și colonul, își va așterne drumul către viitoare apoplexii și cancere de intestin. Am făcut tot ce mi-a stat în putință pe tot parcursul ședерii mele în India. Dar

cu riscul de a ne submina prestigiul, de a face să se prăbușească întreaga mașinărie imperială în jurul meu, din când în când mai săream neobservat peste câte o masă. Spiritul vrea, dar trupul, bietul de el, este slab.

CALCUTTA

Muncitorii din industria indiană sunt recrutați de la sate. La sat tradiția este puternică, iar regulile de conduită sunt impuse cu religiozitate și, ca atare, cu forța. Când presiunea din afară slăbește, iar oamenii se trezesc în mahalalele marilor orașe bucurându-se de o libertate cu care nu sunt obișnuiți, acești țărani industrializați tind să se prăbușească moral.

Contactul cu străinii care se joacă de-a viața după reguli necunoscute tinde să slăbească forța compulsivă a poruncilor, care, la sat, sunt ascultate fără crâcnire. Pentru că moralitățile, oricât de minunate și eficiente ar fi atunci când există separat, sunt reciproc distrugătoare când apar laolaltă. Sunt ca păianjenii – canibali cu cei din aceeași specie. Puse laolaltă în mintea unui om simplu, se vor devora una pe cealaltă și-l vor lăsa fără nici un fel de moralitate. Și în vreme ce-i slăbește țăranului puterile de a rezista tentațiilor criminale, viața de oraș îi înmulțește în același timp ocaziile de a comite nelegiuiri profitabile. La sat, unde acțiunile fiecărui individ sunt cunoscute de către toți ceilalți, cinstea, castitatea și cumpătarea sunt cea mai bună strategie. În mahalalele unui oraș mare, acolo unde fiecare om este, ca să zicem așa,

anonim și solitar în mulțime, pot înceta foarte ușor să mai fie utile. Țăranul cel cinstit, gospodar și cumpătat este prea adesea transformat, la întâlnirea cu orașul, într-un bețivan hoț și curvar.

Efectele supărătoare ale unei schimbări bruște de mediu chiar și asupra unui om destul de bine educat sunt întotdeauna și pretutindeni vizibile. La prima lor sosire la Paris, tinerii englezi și americani se vor purta așa cum nu ar visa niciodată să se poarte acasă. La fel și tinerele, suntem nevoiți să adăugăm. Întotdeauna a fost așa. Sf. Bonifaciu scriindu-i Arhiepiscopului, pe atunci, de Caterbury, se plângea cum că: „perpaucae enim sunt civitates in Longobardia vel in Francia aut in Gallia, in qua non sit adultea vel meretrix generis Anglorum, quod scandalum est et turpitudo totius ecclesiae vostrae“[78]. Asta se întâmpla în 745 d.C.; dar Sfântul ar fi putut descrie într-un mod profetic starea de lucruri din 1926. Italienii de azi au o anecdotă despre un străin care a întrebat o cunoștință florentină de ce existau atât de puține doamne vesele și de moravuri ușoare în orașul lui, altminteri întru totul admirabil. Florentinul a strâns din umeri: „Abiamo le americane“[79], i-a explicat el. Povestea este fără îndoială neadevărată; dar până și faptul că a fost inventată este semnificativ.

În India, pentru fiecare individ importanța comunității căreia îi aparține, cu religia ei tradițională, cu codul ei de reguli tradiționale, este infinit mai mare decât în Vest. Lipsit de acest sprijin, indianului îi este greu să stea pe propriile-i picioare. De aceea efectul schimbării mediului de la sat la orașul îndepărtat este în general mult mai serios asupra lui decât ar fi asupra unui occidental.

Creșterea industrializării în India a fost însoțită de o destrămare a vieții comunitare rurale. Până în prezent, industrializarea a progresat totuși prea puțin în India, iar viața la țară este, în mare, aproape intactă. Dar începutul a fost făcut și putem ghici, judecând după Calcutta, Bombay și Cawnpore, ce țară puternic industrializată ar putea deveni India. Această viziune profetică nu este prea atrăgătoare. Dar condițiile materiale pot fi îmbunătățite și-mi place să cred că emanciparea unui sector al populației din robia vieții comunitare s-ar putea dovedi, într-un târziu, sănătoasă din punct de vedere spiritual. Până acum, așa cum orice om care cunoaște mahalalele orașelor industriale indiene v-ar spune, emanciparea a fost doar dăunătoare. Dar în timp, poate, țăranul orășenit va învăța să se obișnuiască cu libertatea. Eliberat de restricțiile comunității, ar putea învăța să-și dezvolte propriile resurse într-o manieră până acum necunoscută în India rurală, acolo unde unitatea umană a fost întotdeauna comunitatea, nu bărbatul sau femeia ca indivizi.

Aceasta este o speranță plăcută, pe care eu, ca iubitor de libertate și schimbare, ca opozant al rigidității și al regulilor gata făcute, încrezător în puterea indivizilor și lipsit de credință când vine vorba de grupuri, comunități și gloate, o prețuiesc cu o duioșie deosebită. Hinduismul și sistemul rural indian au fost lăudate pe motiv că au păstrat firea poporului indian și temperamentul indian, le-au păstrat neschimbate și aceleași de-a lungul secolelor de asalturi fizice și de agresiuni spirituale. Realizarea aceasta îmi pare mai degrabă demnă de hulă decât de laudă. Încastrarea este înspăimântătoare. Mi se pare că este mai bine să fii dărâmat, să devii ceva diferit și de

nerecunoscut, decât să rămâi pentru totdeauna neatins și același, în ciuda circumstanțelor schimbătoare.

Însă acestea sunt, fără îndoială, prejudecăți naive și romantice, născute din false noțiuni legate de ținta și scopul existenței umane – lucru care este poate prima noțiune fundamental falsă cum că existența umană are vreun scop sau vreo țintă oarecare, dincolo de propria-i perpetuare și reproducere. Unuia care crede că omul se află aici, pe pământ, ca să experimenteze, să cunoască, să încerce toate lucrurile, să progreseze (chiar și numai de dragul progresului, ca să nu stea pe loc) înspre vreun ideal de perfecțiune de neatins, schema existenței la indieni îi va părea întru totul nesatisfăcătoare. Dar dacă omul (lucru care se poate întâmpla în realitate) se naște doar ca să poată trăi un pic, să zămislească urmași și să moară ca să facă loc celor pe care i-a zămislit, atunci comunitatea rurală indiană pare forma aproape perfectă de organizare socială. Într-un sat indian oamenii pot să-și încropească un trai, să se-nmulțească și să moară fără să-și irosească nici o particulă de energie pe experiențe fără rost, în căutarea unor idealuri iluzorii, a unui progres contrazis de natură și de propria distrugere a omului, care nu duce nicăieri. Singurul cusur adevărat pe care-l pot găsi vieții satului indian este faptul că e profund plictisitoare. Schimbarea, experimentarea permanentă, vânătoarea de cunoaștere sunt importante. Aceasta este cea mai bună, poate chiar singura, justificare a acestor lucruri.

Pare îndoielnic faptul că ființele omenești vor reuși vreodată să se rupă cu totul de satul indian sau de echivalentul lui. Omul are nevoie de ceva din afara lui însuși de care să se agațe – o societate stabilă, un sistem de convenții,

o casă, o palmă de pământ, avut, o familie. În colțurile cele mai puternic urbanizate și industrializate ale lumii putem deja găsi populații întregi imigrante de bărbați și femei, care nu trăiesc destul de mult timp într-un singur loc cât să se atașeze de el ori să fie influențați de spiritul lui, care nu dețin pământuri, nici vreo altă avere tangibilă – doar simbolul convenabil al banilor –, care au prea puțini copii sau nici unul, care nu cred în nici o religie organizată. Acești oameni sunt obligați, prin modul lor de viață, să pună o mare presiune pe propriile lor resurse de minte și voință, pe relațiile personale cu semenii – pe dragoste, căsătorie, prietenie, legături de familie. Nu au nimic solid, în afară de ei înșiși, pe care să se sprijine. Presiunea pe care o pun asupra lor este adesea mai mare decât pot să suporte resursele lor spirituale și relațiile personale. De aici izvorăsc o nemulțumire, o viață pustie, o nesiguranță profundă legată de viitor.

Întotdeauna am avut o pasiune pentru libertatea personală. Este o pasiune pe care profesiunea scrisului mi-a permis s-o cultiv. Un scriitor își este propriul stăpân, muncește când și unde vrea și este plătit de o entitate destul de impersonală, publicul, cu care nu este necesar să trateze în mod direct.

Liber din punct de vedere profesional, am avut grijă să nu mă împovărez cu lanțurile care leagă un om de o bucată anume de pământ; nu am nimic, nimic în afară de câteva cărți și de mașina care-mi permite să mă mișc dintr-un loc în altul.

E plăcut să fii liber atunci când ai destule de făcut și multe la care să te gândești ca să eviți să te plictisești vreodată, când munca ți-e plăcută și pare (ce iluzie încântătoare!) să merite efortul, când ai o idee clară asupra a ceea ce vrei să realizezi și

suficientă putere de cuget să rămâi consecvent, mai mult sau mai puțin dincolo de compromis, pe cărarea care duce către acest țel. E plăcut să fii liber. Dar uneori, trebuie să recunosc, regret lanțurile cu care nu m-am legat. În starea asta de spirit îmi doresc o casă plină, o bucată de pământ cu lucruri care să crească pe ea; simt că mi-ar plăcea să cunosc bine un locșor și oamenii care-l locuiesc, că mi-ar fi plăcut să-i cunosc de ani de zile, de când mă știu. Dar nu poți fi două lucruri incompatibile în același timp. Dacă-ți dorești libertate, trebuie să sacrifici avantajele faptului de-a fi legat. Asta este, din păcate, mult prea evident.

CALCUTTA

Fiecare notă a unei melodii, luată ca atare, este perfect lipsită de sens. O melodie este un organism desfășurat în timp, și întregul, sau cel puțin o porțiune considerabilă din întreg, trebuie ascultat, într-o perioadă de timp corespunzătoare, înainte ca natura melodiei să poată fi descoperită. Poate tot așa este și în viață. La un anumit moment, viața este complet lipsită de sens. Dar privită pe o durată mai lungă de timp, pare să se dezvăluie ca un organism care există în timp, are un scop, se îndreaptă într-o direcție anume. Că viața nu are sens poate fi o minciună atunci când este luată în considerare întreaga viață. Dar lucrul acesta este adevărat în orice clipă. Nota La becar este nesemnificativă dacă e luată ca atare. Însă nota La becar, atunci când e combinată într-un fel aparte cu un anumit număr de alte note, devine o parte esențială a

„Odei bucuriei“ din *Simfonia nr. 9* a lui Beethoven. Ne putem gândi că momentul existenței lumii, de care suntem cu toții conștienți poate fi o parte esențială a întregului muzical în plină desfășurare. Și oare notele pe care le-am descifrat deja în cronicile istoriei și geologiei ne justifică în a presupune că trăim o melodie – o melodie prelungită aproape la infinit? Este o chestiune de opinie.

CALCUTTA

Talentul experimentatorului este unul straniu și special. Înarmat cu o cutie de ceai și niște sârmă, cu mătase, puțină ceară de sigiliu și două sau trei borcane de gem, Faraday a pornit împotriva puterilor misterioase ale electricității. S-a întors triumfător cu prada secretelor ei. Era doar o chestiune legată de juxtapunerea corectă a cerii, a borcanelor de sticlă, a sârmelor. Puterilor misterioase nu le-a rămas decât să se predea. Atât de simplu – dacă se-ntâmpla să te cheme Faraday.

Și dacă se-ntâmpla să fii Sir J. C. Bose[80], ar fi fost atât de simplu, cu o mașinărie mică de ceas, niște ace și filamente, să inventezi mașini care să facă vizibilă creșterea plantelor, pulsul „inimilor“ lor vegetale, zvâcnetul nervilor lor, procesele digestiei lor. Ar fi fost atât de simplu – deși până și lui Bose i-a trebuit ani buni de muncă pentru a-și perfecționa instrumentele.

La Institutul Bose din Calcutta, marele inventator în persoană ne-a fost ghid. O după-amiază întreagă l-am urmat

de la o minune la alta. Plin de ardoare și cu un entuziasm, cu o abundență de idei care aproape că îi depășeau puterea de exprimare și îl lăsau să se bâlbâie nerăbdător în efortul de a elucida metode, de a evalua rezultate, a oferi explicații, a le clarifica una după alta. Am urmărit creșterea unei plante trasată în mod automat de un ac pe un panou de sticlă afumată; i-am văzut reacția bruscă, cutremurată la un șoc electric. Am urmărit cum se hrănește o plantă; în timpul acestui proces, elibera cantități infime de oxigen. De fiecare dată când acumularea de oxigen eliberat ajungea la un anumit nivel, un clopoțel, asemeni clopoțelului care te avertizează când ajungi aproape de capătul rândului la o mașină de scris, suna automat. Atunci când soarele strălucea pe plantă, clopoțelul suna des și regulat. La umbră, planta înceta să se mai hrănească; clopoțelul suna doar la intervale lungi sau deloc. O picătură de stimulent adăugată în apa în care se afla planta făcea clopoțelul să slobozească clinchete nebune, ca și când vreo dactilografă, spărgătoare de recorduri, ar fi bătut la o mașină de scris. Lângă ea – pentru că planta se hrănea afară – se afla un copac mare. Sir J. C. Bose ne-a spus că fusese adus în grădină de la mare distanță. Să strămuți un copac mare este în general fatal; acesta moare din cauza șocului. Așa li s-ar întâmpla multor oameni dacă brațele și picioarele le-ar fi amputate fără anestezie. Bose a administrat cloroform. Operațiunea a fost un succes total. La trezire, copacul anesteziat a prins imediat rădăcini în locul cel nou și a înflorit.

Dar o supradoză de cloroform este în egală măsură fatală unei plante ca și unui om. Într-unul din laboratoare ni s-a arătat instrumentul care înregistrează bătăile „inimii“ unei

plante. Printr-un sistem de pârghii, asemănător ca principiu aceluia cu care barometrul cu autoînregistrare ne-a obișnuit, dar infinit mai delicat și sensibil, pulsațiile imperceptibile care apar în stratul de țesut aflat imediat sub coaja exterioară a tulpinii sunt amplificate – de milioane de ori de-a dreptul – și înregistrate automat într-un grafic punctat pe un panou în mișcare din sticlă afumată. Instrumentele lui Bose au făcut vizibile lucruri care până acum au fost imposibil de văzut, chiar și cu ajutorul celui mai puternic microscop. „Bătaia inimii“ vegetale normale, așa cum am văzut-o înregistrându-se de la sine, punct cu punct, pe panoul mișcător, este foarte lentă. Probabil că țesutului care pulsează îi ia aproape un minut întreg să treacă de la starea de contractare maximă la cea de expansiune maximă. Dar un grăunte de cafeină sau de camfor afectează „inima“ plantei în exact același fel cum afectează și inima unui animal. Stimulentul a fost adăugat în apa plantei și, aproape imediat, ondulațiile graficului s-au alungit sub ochii noștri și, în același timp, s-au apropiat unele de altele: pulsul „inimii“ plantei devenise mai violent și mai rapid. După stimulent am administrat otravă. O doză mortală de cloroform a fost picurată în apă. Graficul a devenit imaginea unei agonii a morții. Pe măsură ce otrava paraliza „inima“, liniile ascendente și descendente ale graficului s-au aplatizat într-o linie orizontală aflată la jumătatea extremelor ondulațiilor. Dar atâta vreme cât în plantă mai rămânea o urmă de viață, această linie mediană nu curgea drept, ci era frântă cu suișuri și coborâșuri ascuțite și neregulate care reprezentau, printr-un simbol vizibil, spasmele unei creaturi ucise care se luptă cu disperare pentru viață. După scurtă

vreme, nu au mai fost suișuri și coborâșuri. Linia punctată era dreaptă. Planta era moartă.

Spectacolul unui animal pe moarte ne afectează în mod dureros; îi vedem zbaterile și, prin simpatie, simțim o parte din durerea lui. Agonia nevăzută a unei plante ne lasă indiferenți. Pentru o ființă înzestrată cu ochi de milioane de ori mai sensibili decât ai noștri, zbaterile unei plante pe moarte ar fi vizibile și, prin urmare, chinuitoare. Instrumentul lui Bose ne oferă această acuitate a vederii mai bună decât cea furnizată de microscop. Floarea otrăvită se ofilește vizibil în fața noastră. Ultimele momente sunt atât de trist asemănătoare cu cele ale unui om, încât suntem șocați de spectacolul lor nou descoperit și resimțim o simpatie până atunci neîncercată.

Sufletele sensibile, pe care o vizită la abator le-a convertit la vegetarianism, vor fi avertizate să stea departe de Institutul Bose, dacă nu vor să-și vadă dieta redusă și mai mult. După ce ar fi martori ai uciderii unei plante, vor vrea probabil să se limiteze la o dietă strict minerală. Dar noua negare de sine ar fi la fel de deșartă ca și cea dinainte. Struțul, înghițitorul de săbii, fachirul mâncător de sticlă sunt la fel de canibali precum cei ce frecventează *steak house*-urile, iau viața la fel de fatalist ca vegetarienii. Cercetările mai timpurii ale lui Bose asupra metalelor – cercetări care arată că metalele răspund la stimuli, sunt supuse degradării și reacționează la otrăvuri într-un fel foarte asemănător cu cel al plantele vii și al organismelor animale – le-au furat conștiincioșilor practicanți de *ahimsa*[81] ultima speranță. Sunt nevoiți să fie canibali, pentru simplul motiv că totul, inclusiv sfera „inanimatelor“, este viață.

Această ultimă afirmație poate părea – într-atât este de puternică prejudecata înveterată – absurdă și imposibilă. Dar puțină cugetare e de ajuns pentru a arăta că, din contră, este o afirmație despre ceea ce e *a priori* probabil. Viața există. Până și fizicienii cei mai stricți și puritani sunt nevoiți să recunoască, deși fără voia lor, acest fapt cumplit de neliniștitor. Viața există, la propriu, într-o mică parte a lumii pe care o cunoaștem. Cum a ajuns acolo? Există două răspunsuri posibile. Fie, la un moment dat, a fost brusc introdusă din afară și printr-un fel de miracol într-o lume până atunci complet inanimată. Fie, altminteri, a existat în mod inerent, alături de conștiință, în particulele infime ale materiei și de la stadiul latent s-a exteriorizat treptat în forme din ce în ce mai complicate și perfecte. În stadiul actual al cunoașterii – sau al ignoranței, ziceți-i cum vreți – cel de-al doilea răspuns are șanse mai mari de a fi corect. Dacă este corect, atunci te-ai aștepta ca materia neînsufletită să se poarte în același fel ca materia recunoscută drept însufletită. Bose a demostrat că așa este. Reacționează la stimuli, resimte oboseala, poate fi ucisă. Nu există nimic care să ne uimească în toate astea. Dacă concluzia ne zguduie sentimentul că suntem cei mai puternici, acest lucru se datorează doar faptului că, de-a lungul generațiilor, am căpătat obiceiul de a privi materia ca pe ceva mort; un bolovan ce poate fi mișcat și al cărui singur atribut adevărat este expansiunea. Mișcarea și expansiunea sunt ușor măsurate și pot fi supuse unui tratament matematic. Viața, mai cu seamă în formele ei elevate, conștiente, nu poate. A nega viața materiei și a ne concentra doar asupra calităților ei măsurabile a fost o politică sănătoasă care a funcționat după împrejurări. Nu-i de

mirare că ne-am făcut din asta un obicei. Obiceiurile devin ușor o parte din noi. Le luăm ca atare, așa cum ne luăm mâinile și picioarele ca pe ceva de la sine înțeles, soarele, căderea în jos pe scări și nu în sus, culorile și sunetele. Ca să te dezbari de un obicei fizic poate fi ceva la fel de dureros ca amputarea; să pui la îndoială utilitatea unui model de gândire de mult încetățenit este un lucru resimțit ca o ticăloșie, o indecență, un sacrilegiu oribil.

> *Crains dans le mur aveugle un regard qui t'épie*[82].

Din partea unui poet era foarte bine. Am putea zâmbi indulgent ca în fața unei fantezii plăcute și copilărești. Dar atunci când vine vorba despre experimente de laborator și grafice, simți că lucrurile devin mai serioase. E timpul să protestezi.

Personal, eu nu protestez. Fiind doar un om de litere și nu unul dintre fizicienii al căror interes profesional este acela de a ține materia la locul ei, recunoscându-i doar calitățile care o fac compatibilă cu matematica, eu sunt încântat. Îmi place materia, mi se pare miraculoasă și-mi face plăcere când un om serios, precum Bose, apare și îi oferă o nouă diplomă de merit.

În cărțile de filosofie, materia e tratată în general cu dispreț, ca ceva greoi și frust. Pe de altă parte, metafizicienii nu pot niciodată să plătească un tribut suficient de înălțător subtilității minților proprii. Dar în realitate – iertată să-mi fie expresia prostească din punct de vedere filosofic – materiei, și nu minții, îi aparțin atribute precum subtilitatea, finețea,

complexitatea. Imaginea noastră mentală asupra lumii și a părților ei componente este o chestiune pur simbolică, având cam tot atâta legătură cu originalul precum un idol din Noua Guinee cu corpul omenesc. Tocmai pentru că este atât de frustă și simplă, această imagine mentală este valoroasă pentru noi. Realitatea – iarăși îmi cer scuze – este infinit prea complicată pentru înțelegerea noastră. Trebuie s-o simplificăm. Dar simplificând-o nu ar trebui să spunem că acele imagini papuașe ale lumii, care sunt sistemele noastre filosofice și religioase, ipotezele noastre științifice, sunt subtile; nu sunt. Sunt fruste, în comparație cu originalul, și tocmai această frustețe este cea care le dă valoare în ochii noștri. An de an, imaginea noastră despre lume devine tot mai complexă. Sunt observate tot mai multe detalii la original și sunt încorporate în mod simbolic în imagine. Dacă mintea omului se dezvoltă și devine mai subtilă, acest lucru se datorează faptului că fiecărei generații care vine la rând îi este inculcată o imagine mentală tot mai completă și elaborată asupra lumii și asupra tuturor detaliilor ei. Credem, simțim totodată, mai subtil și variat decât o făceau strămoșii noștri. Peste o mie de ani, fără îndoială, posteritatea va considera subtilitățile noastre barbar de fruste. Perfecțiunea va fi atinsă atunci când mintea va fi înțeles materia întru totul și va fi ca atare la fel de delicată, de complexă, de variat de bogată ca și ea. Cu alte cuvinte, perfecțiunea nu va fi atinsă niciodată.

PE HOOGLY

Vaporul alunecă în jos pe Hoogley, printre malurile noroioase și palmieri. Din când în când trecem pe lângă vreun sat, pe lângă vreo fabrică albă și uriașă de iută. Deasupra câmpiei plate a deltei, cerul este enorm și împânzit de nori maiestuoși. După lunile acestea trăite sub un albastru veșnic fără pată, spectacolul norilor este o încântare și o împrospătare. Acum înțeleg de unde vine inspirația acelor picturi mogule care reprezintă prințese și mari domnitori care privesc norii. În India, un anotimp secetos te face să tânjești după o breșă în monotonia unei vremi prea perfecte. Privitul norilor, atunci când într-un final ploaia care se apropie face posibil lucrul acesta, trebuie să fie un mod foarte încântător de a-ți petrece timpul liber, mai ales atunci când se îmbină (așa cum îl îmbină mogulii din picturi) cu galanteria, sorbitul șerbetului și fumatul agale dintr-o narghilea enormă.

Norii aceștia sunt mesageri din lumea care se află dincolo de granițele Indiei; plăcerea mea de a-i privi este simbolică. Pentru că, să fiu sincer, sunt bucuros că plec din India. Am întâlnit vechi prieteni aici și mi-am făcut alții noi; am văzut multe lucruri minunate și interesante, multă frumusețe, multă ciudățenie, multe lucruri grotești și comice. Cu toate astea, sunt bucuros că plec. Motivele sunt pur egoiste. Inima nu suferă după ceea ce ochiul nu vede. Tocmai pentru că nu doresc să sufăr, sunt bucuros că plec. Pentru că India este deprimantă ca nici o altă țară pe care am văzut-o vreodată. Aici respiri nu aer, ci praf și deznădejde. Prezentul este dezamăgitor, viitorul, nesigur și amenințător. Forțele Occidentului au stăpânit mai bine de un secol și jumătate. Și

totuși cinci generații de pace și de guvernare statornicită nu au reușit să facă țara, în ansamblu, mai prosperă decât era în zilele de anarhie; potrivit unor autorități, precum Digby, au făcut-o mult mai săracă. În orice caz, milioane de oameni încă nu au destulă mâncare pe tot parcursul vieții lor. Obiceiurile și vechile superstiții sunt încă aproape la fel de puternice ca întotdeauna și, după un secol și jumătate de guvernare occidentală, nouă indieni din zece nu știu să citească sau să scrie, iar al zecelea, care știe, îi detestă pe europenii care l-au învățat toate astea. Cei educați și inițiați în politică își afirmă principiile democratice; dar instinctele lor sunt profund și aproape întru totul aristocratice. Își doresc, în mod teoretic, să vadă țara „progresând“ în sensul occidental al termenului; dar ambiția practică a multora dintre ei este aceea de a-și face rost de o slujbă liniștită, fără responsabilități sau riscuri.

Între timp, munții de muncă în zadar, de greutăți evitabile și suferință inutilă se înalță, răbdători, din ce în ce mai sus. Milioane și milioane de oameni se nasc și trăiesc amarnic – cu ce scop? Dumnezeu știe, este destul de greu de găsit un motiv oriunde, în Occident sau în Orient. Dar în India nu există nici un răspuns posibil la această întrebare, cel puțin în termenii existenței actuale. A trebuit să fie inventată metempsihoza și doctrina karmei[83] să fie elaborată cu o logică înspăimântătoare, înainte ca desele, nenumăratele nenorociri ale Indiei să fie explicate în mod satisfăcător.

Vaporul plutește în josul râului. Norii par să ne facă cu mâna și să ne conducă tot mai departe. Mâine vom fi pe mare.

RANGOON

Incinta pagodei Shwe Dagon conține cele mai frumoase exemplare din lume ale ceea ce aș putea numi stilul arhitectură și decorațiune de tip carusel. Turla uriașă în formă de clopot, aurită de sus până jos și strălucitoare, cu reflexii de nesuportat în partea dinspre soare tronează în mijloc; și de jur împrejurul ei sunt grupate sutele de altare secundare, elaborat sculptate, scânteind precum peștera lui Aladin într-un spectacol de pantomimă, cu un mozaic țipător de sticlă colorată, aurite și vopsite, sau negre, iar culoarea naturală a vârfurilor de turlă și a frontoanelor din lemn de tec, profilându-se pe auriul strălucitor al pagodei.

Pare să fie un parc de distracții sacru, un soi de Luna Park dedicat gloriei măreție a lui Gautama[84] – dar mai fantastic, mai trăsnit și amuzant decât orice invenție Bank Holiday[85]. Amintirile noastre, după o primă vizită, evocau ceva atât de curios de ireal, atât de fantastic și comic de oniric, încât ne-am simțit obligați să ne întoarcem în ziua următoare ca să ne asigurăm că am văzut-o cu adevărat.

PE IRRAWADDY

Geografii antici au imaginat un fluviu care curge de jur împrejurul pământului. Călătorind în sus pe Irrawaddy, pornind de la Mandalay, îmi doream ca fantezia lor să fi fost adevărată. Cât de încântător ar fi fost să călătorești la nesfârșit

pe acea navă cu zbaturi, relaxantă și confortabilă, plutind calm prin orice temperatură și pe lângă orice națiune, pe lângă fiecare oraș al pământului și orice fenomen natural! Malurile rămân în urmă, țara se deschide și se închide ca un evantai, se joacă de-a păunul cu câmpiile, bulevardele și digurile care rămân în urmă. Întorcându-se intenționat, munții ne arată când un chip, când altul, când un veșmânt colorat în trandafiriul apusului de soare, când unul negru presărat cu stele, când unul verde, când indigo și violet palid îndepărtat. Din când în când, orașele și satele ne dau binețe în multe feluri. Pe promontoriile înalte, rămășițele turnurilor și templelor antice privesc în jos și contemplă imaginea splendorii lor iremediabil pierdute. Și în tot acest timp fluviul curge în mod simbolic, corăbiile, locurile, micile canoe se apropie, trec mai departe, se micșorează și dispar ca tot atâtea vieți și iubiri. Aceasta este o călătorie pe fluviu, în tot ce are ea mai bun, așa cum ar trebui să fie – așa cum ar fi, cu siguranță, dacă geografii antici ar fi avut dreptate, iar pământul ar fi într-adevăr înconjurat de un fluviu cosmic.

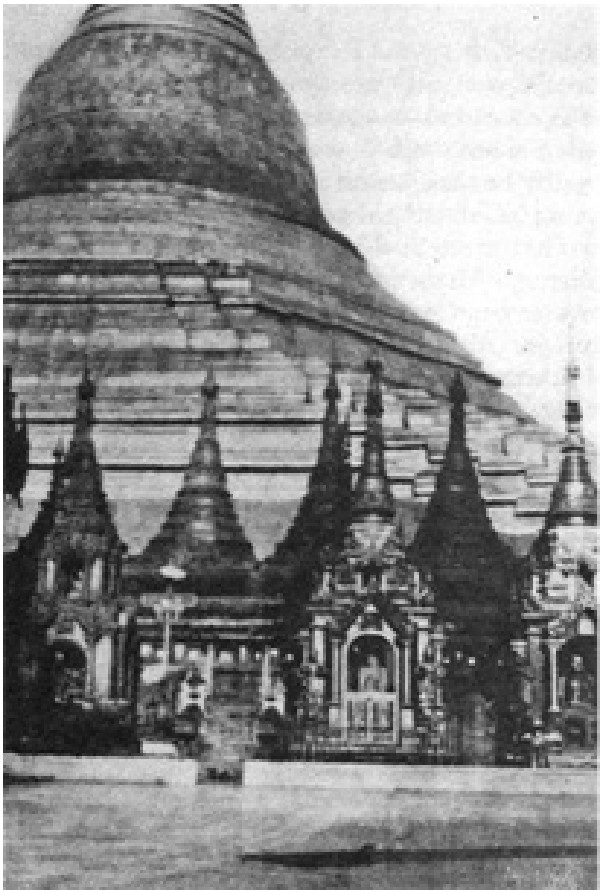

Rangoon: Pagoda Shwe Dagon

Zonele din aval ale fluviului Irrawaddy ar forma cu siguranță o porțiune a acestui mare curs de apă imaginar. Sunt perfecte în felul lor. Între Mandalay și Bhamo mi-au tot venit în minte acele stranii și frumoase pagini în care Edgar Allan Poe descrie „Domeniul Arnheim“. Au trecut mulți ani de când am citit povestirea; dar îmi amintesc clar râul de cleștar care permitea accesul pe domeniu, îmi amintesc plajele albe, pajiștile verzi și pieptișe, pomii înfloriți, pădurile – toate frumusețile naturii atât de măiestrit așezate. Pentru că domeniul de la Arnheim este o capodoperă a artei peisagistice; există natură, dar aranjată; există haosul nonuman al lumii modelat de spiritul omului. Dealurile și junglele Birmaniei

Superioare sunt sălbatice și inocente în privința a ceea ce înseamnă aranjament uman; dar întâmplarea a făcut adesea ca acestea să fie grupate în mod semnificativ și cu măiestrie în jurul râului lor central. Aici, într-o seară calmă oarecare, apa și câmpia, munții îndepărtați, cerul cel limpede și verzui se adunau toate dintr-odată într-un Claude Lorrain[86] de-a gata; și pagoda cea albă din prim plan, de pe malul apei, era un fragment din Roma antică, o ruină a Cartaginei. Senzația că ne aflam într-un tablou de Claude a persistat mile întregi; și, ca un făcut, în timp ce navigam, o mireasmă proaspătă și plăcută, ca parfumul unor flori de tutun îndepărtate, plutea în aer. Părea că spiritul artei lui își găsea expresia în termenii unui alt simț decât cel al văzului.

În alt loc dealurile se apropiau; fâșia îngustă de câmpie dintre fluviu și poalele lor era acoperită cu arbori de tec de un verde intens și întunecat. Era după-amiaza târziu; copacii străluceau în lumina caldă și uniformă, dealurile din spatele lor erau aprinse și, la un moment dat, imaginea încadrată în fereastra astfel deschisă era un Constable[87] puternic și luminos. Și prin defileuri, acolo unde fluviul își croiește drum printr-un șir de dealuri, iar desișurile pline și felurite coboară învolburate până la marginea apei, fiecare cot scotea la iveală o compoziție bogată extraordinară – compoziția unui artist nenăscut încă, dar destinat, cu siguranță, să devină un maestru.

Însă nu orice peisaj este o operă de artă, iar călătoria pe fluviu nu este întotdeauna încântătoare. Asta este ceea ce, vai, am descoperit în timp ce călătoream în josul fluviului, de la Mandalay către Rangoon. Pe măsură ce înaintam, vremea devenea aproape de la o oră la alta mai apăsătoare; vitele și

pieile cu care vaporul nostru era încărcat puteau înfiorător; peisajul era aproape la fel de sărăcăcios ca și mâncarea. De-o parte și de alta a fluviului lat de o milă, ținutul era în mare parte plat și lipsit de copaci. Timp de o zi am navigat printre dealurile palide și aride ale terenurilor petroliere din Birmania. Un imens nor de fum negru, vizibil pe toată durata traseului parcurs în dimineața aceea, se întindea pe jumătate de cer. Se punea la cale o grevă; birmanezii care protestau, în mod justificat din toate punctele de vedere, împotriva metodelor Vestului Sălbatic și a comportamentului demn de cinema al sondorilor americani, comiseseră o crimă și dăduseră foc la opt sute de mii de galoane de petrol. O rasă aprigă birmanezii – poate un pic prea aprigă. Dar oricare ar fi fost dreptatea și nedreptatea, în aceste împrejurări, de crimă și incendiere, acea flamură de fum negru în mod sigur făcuse ceva ce aprinsese spiritele. Am regretat lucrul acesta când într-un final a dispărut, lăsat în urmă.

Dar monotonia nu era cu totul lipsită de întreruperi. La Pakkoku, de exemplu (Pakokku, pe care franțuzoaica de pe vapor insista să-l numească „Pas Cocu“[88] – asta pentru că, presupun, soțul ei părea a fi în mod sigur unul), un acrobat făcea niște lucruri extraordinare pe o sârmă. În alt oraș, al cărui nume mai puțin însemnat l-am uitat, am poposit câteva ore ca să încărcăm la bord niște zeci de tone de alune de pământ. Aveau ca destinație Rangoon și de acolo, am aflat, mergeau mai departe, spre Marsilia, unde, la vremea potrivită, aveau să fie transformate în Ulei de Măsline Provensal Extravirgin și Extrafin. Într-un sat mai jos pe râu, am transportat o bună parte dintr-o mie de timpane lăcuite – pentru uz casnic, bănuiesc. Erau niște instrumente

fermecătoare, de forma unor enorme suporturi pentru ouă – cu picior, tulpină, un vas cu un pergament bine întins peste gură. Ce încărcătură de potențială fericire birmaneză duceam sub acele membrane atent întinse! Dar nici un strop de fericire nu s-a prelins pe vapor. A fost o călătorie groaznică și când într-un sfârșit am ajuns la Prome, de unde începe calea ferată spre Rangoon, am coborât de pe vapor cu un sentiment de profundă ușurare. Aproape de cheiul de debarcare se zăreau doi copaci înalți, cu frunze răzlețe, profilați pe înaltul cerului și încărcați cu nenumărați ciorchini respingători de lilieci adormiți. Soarele apunea. Odată cu lumina care pălea, liliecii începeau să freamăte. Ceea ce păruse a fi o legumă s-a desfăcut și și-a întins încet o aripă ca din piele. A urmat o fluturare bruscă, o agitație de crenguțe, și două din acele fructe negre și pendulânde s-au apropiat și au început să facă dragoste, cu capul în jos.

BHAMO

Între strada principală din Bhamo și malul fluviului sau cel care va mai fi malul în urma ploilor – pentru că în acest anotimp secetos apa se află la o distanță de o sută de yarzi sau mai mult dincolo de o plajă cu nisip – se întinde o mică câmpie de vreo doi sau trei acri. E o bucată de teren foarte bătătorit și prăfuit și, în afara unui arbore enorm care crește în mijloc, aproape pustie. E un arbore frumos, fără să aibă deloc aspect tropical, dar care arată ca un stejar, cu ramuri lungi întinzându-se aproape orizontal de la trunchi la vreo

cincisprezece sau douăzeci de picioare deasupra pământului. Copia fidelă a acelor copaci măreți din gravurile lui Callot[89] care oferă adăpost șatrei de țigani, îi protejează de razele soarelui pe arcașii, care fac exerciții de tras la țintă pe Sfântul Sebastian, sau servesc drept spânzurători la îndemână pentru victimele de război. Dar arborele acela nu a fost singurul care mi-a amintit de Callot; a mai fost și decorul, întreaga scenă. Fluviul, în albia lată de o milă, cu șesurile întinse dincolo de malurile lui, oferea arborelui solitar acel fundal de o întindere nesfârșită și monotonă, care îi era atât de drag lui Callot. Agitația de la poalele și dimprejurul arborelui era la fel de caracteristică precum monotonia din spatele lui. Caii și iepele mici stăteau priponiți lângă desagii încărcați, prinși de șei. Oamenii veneau și plecau împovărați sau stăteau adunați în grupuri în jurul vreunuia dintre animalele răbdătoare. În prim-plan se pregătea mâncarea la foc și, ghemuiți, alți oameni mâncau. Sub arborele uriaș și profilat pe fundalul monoton al întinderilor ce se pierdeau în depărtare și al cerului gol, o viață plină și frământată, ca a furnicilor, își desfășura agitată cursul. Ar fi putut fi strângerea unei șatre țigănești sau spartul unui târg din Impruneta[90], sau vreun bivuac militar ieșit din *Necazurile Războiului*[91]. Ar fi putut să fie – dar de fapt era punerea în mișcare a uneia dintre caravanele care mărșăluiesc, încărcate cu bumbac și mătase birmaneză, jad și rubine, peste dealuri, către China.

Prome: Dragonul uriaș

BHAMO

Așezat la mai puțin de treizeci de mile de frontiera chineză, așa cum este, Bhamo este mai mult de jumătate, oraș chinez. La extremitatea nordică se află un templu chinez destul de mare. Chinezii merg acolo ca să se roage, ca să aprindă lumânări și tămâie, să-și rostească dorințele și să descopere prin echivalentul religios al datului cu banul – capete sau pajuri – dacă zeii consimt la îndeplinirea lor. Mai merg acolo și

ca să bea ceai și să joace jocuri de noroc, chiar și să fumeze în liniște o pipă de opiu. În orice caz, asta făcea o creatură spectrală atunci când am străbătut templul. Lângă el, un grup de tovarăși dădeau preocupați cu zarul; cu ochii goi, cu fața galbenă, acesta stătea deoparte, la distanță, ca și când ar fi locuit, și chiar așa și era, într-o altă lume.

Curțile interioare, altarul adevărat al templului erau extravagante prin chinezăria lor. Acoperișurile acelea sculptate, streșinile acelea mari întoarse-n sus la colțuri ca niște coarne, stâlpii înalți și subțiri, nuanțele de auriu și stacojiu, apusurile acelea animate de imagini aurite, senine sau grotești – simțeai că toate lucrurile acestea aproape că ar fi putut fi proiectate de Lady Orford, aproape că păreau a fi parodia *Dix-huitième*[92] a artei chinezești. Erau fantastice, copios de amuzante, chiar bune, în felul lor; doar că felul acela se-ntâmpla să fie destul de obositor. Însă, dacă pe dinăuntru templul era de o extravaganță în stil manciurian, pe dinafară atingea frumusețea simplă și foarte elegantă a unei epoci timpurii. Ghereta de la intrarea în templu era o clădire mică, albă, cu stucaturi, destul de banală, cu excepția panourilor proeminente din cărămidă care accentuau unghiurile fațadei și, asemenea pilaștrilor ornamentali ai arhitecturii noastre clasice, subliniau verticalitatea mișcării ansamblului. Era protejată de un acoperiș scund, cu țigle, discret întors la colțuri, astfel încât linia orizontală seacă să poată părea mai suplă și vie. La bază, în centru, una dintre acele porți circulare, atât de îndrăgite de chinezi, permitea accesul înspre curțile interioare ale templului. Deasupra și de-o parte și de alta a acestuia, o pereche de ferestre pătrate luminau etajul superior. Și asta era tot. Dar proporțiile erau

într-atât de perfecte, poarta și ferestrele atât de bine amplasate, acoperișul ușor curbat într-atât de grațios, încât micuța clădire părea o capodoperă. Eleganța ei simplă și demnă mă făcea să mă gândesc la Italia – la micile pavilioane cu stucaturi de pe Brenta, la vilele toscane și romane, la toate acele case cu adevărat nobile, lipsite de pretenții și totuși frumoase, care împodobesc ținutul rural italian. Această gheretă chinezească era clasică, produsul unei arte antice și tradiționale, perfecționată lent în timp. Aici, în Birmania, unde arhitectura națională este arhitectura circului ambulant și a parcului de distracții, aceasta părea de două ori mai frumoasă. Iar atunci când am ieșit pe stradă, am descoperit că aceeași frumusețe perfectă și clasică se găsea de vânzare la fiecare magazin chinezesc cu doi sau trei anna bucata. Micile ceșcuțe chinezești de ceai, din lut, smălțuite cu alb pe dinăuntru, de culoarea verde a oului de rață pe dinafară, sunt cele mai ieftine obiecte de ceramică și printre cele mai frumoase din lume. Negustorii chinezi aproape că le ofereau pe degeaba. Și castroanele, ca niște flori cu opt petale, împodobite cu cocoși și trandafiri, galbene și cinabru pal și verde pe un fond smălțuit ușor în alb – cât ni se cerea pe acestea? Am uitat; dar cu siguranță mult sub șase bănuți bucata. Frumusețea lor valora o mică avere.

Am cheltuit un șiling și ne-am întors pe jos la vapor, încărcați cu rodul încântător al unor secole întregi de răbdare, îndemânare și geniu omenesc. În cabină am despachetat bucata noastră de civilizație chinezească în valoare de un șiling și am examinat-o pe-ndelete: era copleșitor de impresionantă.

PE IRAWADDY

Lectura mea pe Irrawaddy a fost *Cronica Palatului de Sticlă a Regilor Birmanezi*[93]. Această lucrare ciudată a fost pregătită în 1826, la porunca regelui Bagyidaw, care a numit un comitet format din cei mai renumiți învățați care să compileze din scrierile existente o cronică definitivă și autorizată. Rezultatul este probabil cea mai erudită ediție a unei povești cu zâne care a fost publicată vreodată.

Imaginația birmaneză are o savoare deosebită. De pildă, în timpul domniilor regilor buni au existat ploi repetate de pietre prețioase, un fenomen despre care nu-mi amintesc să fi citit în istoria fabuloasă a nici unui alt popor. Și ce lucruri extraordinare se întâmplau ori de câte ori murea vreun rege! Uneori era doar fumul care ieșea din palat. Dar rareori se întâmpla ca țara să scape atât de ușor; o moarte regală producea de obicei efecte de o natură mult mai tulburătoare. Planetele, până și Pleiadele, treceau peste discul lunii sau rămâneau nemișcate timp de până la șapte luni neîntrerupte. Uneori râul curgea invers și din pământ izvora lumină. Uneori – un mister pe care traducătorul n-a catadicsit să-l lămurească – *deinnatthè* coincidea cu *thingyan*. Dar poate că cel mai neplăcut incident dintre toate s-a întâmplat la moartea regelui Hkanlat. „Cam pe la vremea morții sale un căpcăun a cutreierat toată țara râzând, timp de șapte zile la rând; iar oamenii care au auzit râsul căpcăunului nu au mai îndrăznit să doarmă.“ Trăiască Regele; probabil că birmanezii au repetat urarea loială cu o fervoare specială și mică.

Această selecție întâmplătoare de incidente din istoria birmaneză este suficientă, cred eu, pentru a dezvălui

caracterul cronicii în ansamblu. Este o colecție de anecdote fabuloase. Însă farmecul fabulosului pălește repede și ți-ar fi imposibil să citești mai mult de câteva pagini din *Cronica Palatului de Sticlă*, de n-ar fi absurdițățile solemne introduse de către erudiții compilatori. Acești oameni învățați au comparat cele câteva surse ale cronicii lor cu o hărnicie întru totul lăudabilă; au cântărit credibilitatea unor texte diverse; au aplicat principiile Criticii Înalte asupra manuscriselor antice și au îndrăznit să respingă până și ceea ce era vechi, dacă se ridica împotriva rațiunii și a tradiției autorizate. Cu câtă măiestrie și cu cât simț critic sobru au acționat, de exemplu, în povestea unei prințese Naga[94], care a avut o aventură cu Prințul Soare și, ca urmare, a depus un anumit număr de ouă, care au incubat, din unele ieșind vlăstare umane și din altele, în mod surprinzător, fier și rubine! Comentariile învățaților sunt prea lungi și prea complicat de savante ca să fie redate în întregime. Dar iată cum se abordează problema ouălor prințesei Naga:

> „În ceea ce privește afirmația că o ființă umană s-a născut din împreunarea Prințului Soare cu o femelă Naga, acestea sunt singurele pasaje paralele găsite în cărți: în *Bhuridatta Jataka*, avem nașterea unei ființe omenești cu înfățișarea neamului tatălui său din împreunarea unui prinț om cu o femelă Naga și nașterea unui Naga cu înfățișarea neamului tatălui său din împreunarea unui Dhattharattha, Regele Naga, cu Prințesa Samuddaja; iar în *Mahavamsa*, găsim astfel de povești precum nașterea Prințului Sihabahu luând chipul neamului mamei sale, din împreunarea prințesei om, fiica Regelui Vangaraja cu un leu. Chiar dacă

a existat o împreunare reală între Prințul Soare și femela Naga, ar fi trebuit să ia naștere fie un spirit, fie o Naga, sub înfățișarea fie a neamului tatălui, fie a neamului mamei. De aceea, faptul că s-a născut un fiu om, și nu un spirit sau un Naga, este contrar rațiunii, iar acesta este un punct de contradicție între cărți.

Bhamo: Chinezoaică

Cât despre afirmația că un ou de aur s-a spart pe pământul lui Mogok Kyappyin și a devenit piatră, fier și rubin, acest pământ al lui Mogok Kyappyin fiind astfel ales dintre cele cincizeci și șase de locuri cu pietre prețioase de pe

suprafața teritoriului Jambadapa, merită a se cerceta dacă, și în alte locuri, tipuri diferite de pietre prețioase, minerale, fier, rubine, aur și argint și perle au fost tot rezultatul spargerii unui ou Naga. Nici o urmă, nici un indiciu, concluzionează vehement învățații, nu apare în aceste cărți, cum că în vreunul din toate cele cincizeci și șase de locuri vreun ou Naga s-a spart și a devenit piatră, fier sau rubin.“

Este zdrobitor, este copleșitor de concludent. Femela Naga și toate ouăle ei trebuie respinse. Rațiunea și autoritatea cer ca noi să acceptăm o relatare mai credibilă a originii tânărului Pyusawhti, prințul care a ucis cu un arc fermecat Marele Mistreț, Marea Pasăre, Marele Tigru și Monstruoasa Veveriță Zburătoare.

E ca și cum un comitet format din Scaligeri[95] și Bentleyi[96] s-ar fi adunat să editeze povești de adormit copiii. Cronica *Scufiței Roșii* a lui Perrault este comparată cu cea a fraților Grimm, se consemnează variantele, se discută credibilitatea celor două versiuni. Și când acea chestiune măruntă a fost în mod satisfăcător dezbătută, urmează o discuție lungă și incredibil de academică asupra problemelor obscure, complexe și dificile ridicate de *Motanul Încălțat*. În ce limbă vorbea pisoiul? Și era negru sau cu pete negre și galbene, galben-roșcat sau tărcat? Scaliger înclină spre latină și negre și galbene. Bentley, bazându-se pe dovezi mai temeinice, preferă negrul și ebraica. O închipuire plăcută. Dar când trecem de la *Scufița Roșie* și *Motanul Încălțat* la parabolele Vechiului Testament, închipuirea devine fapt. S-ar părea că în America încă mai există oameni care pot discuta prima carte a Facerii,

poveștile lui Noe și Iosua cu toată seriozitatea sinceră a învățaților birmanezi care discută problema Prințului Soare și a ouălor femelei Naga.

1. Unitate de măsură egală cu aproximativ 0,3 m.
2. „O, Give Me Stout Brown Ale“, melodie englezească pe versurile poetului Frederik Atkinson, scrisă în 1790 și inclusă în antologia *The banquet of Thalia, or the Fashionable songsters pocket memorial*.
3. Una dintre comunitățile religioase din India aparținând Zoroastrismului originar din Persia (numele de *parsi* înseamnă de fapt *persan* în limba persană); deși au migrat în India, parsi și-au păstrat obiceiurile și tradițiile.
4. Centre administrative ale fostei guvernări britanice pe teritoriul subcontinentului sud-asiatic, ce cuprind „orașe președințiale“ (Bomaby, Calcutta, Madras) sau chiar provincii întregi, datând încă din secolul XVII.
5. *Swaraj* (hindi, provenind din sanscrită), termen politic consacrat de Gandhi – în cartea intitulată *Hind Swaraj* (1909) –, care definește ideea de autoguvernare și, implicit, de independență a Indiei. Principiile pe care acest concept le promovează sunt recăpătarea demnității naționale și întoarcerea la valorile morale tradiționale indiene, crearea unor noi structuri politice care să corespundă realităților naționale și să servească interesului poporului indian. *Swaraj* este și numele primului partid politic din India Britanică, ce militează pentru Independență.
6. Naidu Sarojini (1879-1949), poetă și om politic, prima femeie din istoria Indiei care a devenit Președinte al Congresului Național Indian (1925) și guvernator al Provinciilor Unite

(Agra și Ough, actualul Uttar Pradesh), participând alături de Gandhi la mișcările de noncooperare și nonviolență. Ziua ei de naștere, 2 martie, este sărbătorită ca Ziua Femeii în India.

7. Congresul Național Indian (The All-India Congress) a fost fondat în Bombay, în 1885, de către un ofițer britanic, Allan Octavian Hume, ca un club de discuții pentru domni. Deși inițial nu a avut caracter revoluționar, urmărind doar încurajarea participării indienilor la viața politică, ulterior, sub conducerea noilor președinți, începând cu Bal Gangadhar Tilak, Congresul capătă și accente extremiste. Direcția naționalistă are la bază noțiunea de *swaraj* și militează pentru independență, autonomie, autoguvernare prin opoziția față de politica britanică și boicotarea produselor și a școlilor engleze.
8. Muhammad Iqbal (1877-1938), poet, filosof și politician indian, unul dintre promotorii mișcării de independență a Pakistanului și unul dintre membrii Ligii Musulmane. Pentru meritele sale, a fost numit poet național al Pakistanului, iar ziua sa de naștere a fost declarată sărbătoare națională.
9. Sardar Vallabhbhai Patel (1875-1950), avocat indian provenit dintr-o familie simplă de agricultori, cunoscut ca „Omul de Fier al Indiei“ care după întâlnirea cu Gandhi intră în politică, îmbrățișează vederile acestuia, devine lider al Congresului Național Indian și prim-ministru interimar.
10. John Ruskin (1819-1900), critic de artă victorian și profesor de artă la Universitatea din Oxford; devine cunoscut datorită primului său volum de critică de artă *Modern*

Painters, urmat de multe alte studii de arhitectură și de istoria artei, readucând în atenția publicului stilul gotic și accentuând valoarea artei medievale.

11. Imperiul Mogul (termenul „mogul“ vine din arabo-persanul *mughal*, care înseamnă „mongol“) începe să se definească o dată cu urcarea pe tron a padișahului Babur, descendent al lui Timus Leule și Gingis Han. Nemulțumit de principatul moștenit, Babur încearcă să se extindă înspre Afganistan și India. Reușește să câștige bătălia de la Panipat (lângă Delhi), urmând ca la mulți ani după acest eveniment fiul său, Humayun, să reia cucerirea Indiei. Reușește în 1555. Imperiul devine puternic o dată cu domnia lui Akbar, desăvârșit administrator al teritoriilor, cuceritor și mistic. Reușește să unifice și să pacifice minoritățile etnice, religioase și clanurile Asiei Centrale. Apogeul Imperiului Mogul a fost atins în anii de domnie ai lui Shah Jahan, împăratul care a construit la Agra, în memoria frumoasei sale soții Mumtaz Mahal, mausoleul Taj Mahal (1643). După lupta pentru succesiune la tron, învingătorul, Aurangzeb, a fost numit împărat. El a instaurat și generalizat legea islamică, întărind astfel religia islamică, și a continuat politica de cucerire a tatălui său. Declinul imperiului a fost determinat de amenințarea Persiei și de revoltele sikhșilor și rajputanilor. Jefuirea Delhiului de către Nadir Shah, regele Persiei, dar și ascensiunea nababilor (guvernatori de provincie) marchează definitiv prăbușirea Imperiului Mogul.

12. Învățat indian hindus, specializat în cunoașterea scripturilor vedice, a filosofiei hinduse și a preceptelor morale ale hinduismului.

13. Thomas Gray (1716-1771), poet preromantic englez, cunoscut pentru poemul „Elegie scrisă într-un cimitir de țară“ („Elegy Written in a Country Churchyard“).
14. Poet și ziarist englez cunoscut pentru lucrarea *The Light of Asia*, care încearcă să popularizeze credințele continentului asiatic, și pentru traducerea unor poeme indiene.
15. Titlul unei poezii de Oliver Goldsmith incluse în romanul *Vicarul din Wakefield*, „When lovely woman stoops to folly“.
16. Willim Shakespeare, *Negustătorul din Veneția* în *Opere complete*, vol. 3, traducere de Petre Solomon, Editura Univers, București, 1984, act. IV, scena 1, p. 493.
17. „God's in His heaven, all's right with the world“, Robert Browning, *Pippa passes*.
18. Aluzie la un vers din Willim Shakespeare, *Negustătorul din Veneția*.
19. Robert Browning (1812-1889), poet și dramaturg englez victorian. Ideea de „Dumnezeu personal“ apare în poemul *Saul* și reprezintă concepția lui Browning despre un Dumnezeu al iubirii, al revelației, adus mai aproape de înțelegerea umană prin întruparea lui Isus Cristos.
20. Revistă apărută în anul 1902, al cărei subtitlu explică cel mai bine orientarea publicației: „Religie, teologie și filosofie“.
21. „Lacrimi mai sunt la dureri“, Vergiliu, *Eneida*, traducere de Dumitru Murărașu, ESPLA, 1956, Cartea I, V. 462.
22. Versuri din poemul „To Lucasta, Going to the Wars“ (1649) de Robert Lovelace.
23. Versuri din poemul „Lines Written a Few Miles Above Tintern Abbey“ (1798), William Wordsworth.

24. Marcă de pastă de carne ce se poate consuma ca atare sau se poate amesteca cu apă fierbinte, obținându-se o băutură hrănitoare.
25. Templu budist („locul sfinților“, în urdu) provenind din secolul II, care împreună cu mănăstirea Mohra Muradu formează complexul arheologic al ruinelor de la Taxila, actualmente aflat sub patronaj UNESCO.
26. Filosofia lui Voltaire, care critică bigotismul, fanatismul religios, prejudecățile și intoleranța.
27. Cea mai veche editură muzicală din lume, fondată în 1719 în Leipzig.
28. Credincioșii sikh (în limba sanscrită, „discipol“, „elev“) reprezintă una dintre grupările religioase și etnice importante ale Indiei, care urmează învățăturile lui Guru Nanak (1469-1538). Credința sikh propovăduiește existența unui Dumnezeu unic, impersonal, inexprimabil și imanent.
29. Akali („nemuritorii“) reprezintă un ordin războinic sikh renumit pentru curajul, dârzenia și agresivitatea lor, ca și pentru costumul caracteristic de un albastru intens, cu turban conic înalt, pumnalul tradițional, *kirpan*, și cele două săbii, una curbă și alta dreaptă.
30. Supranumit „măcelarul de la Amristar“, generalul Reginald Dyer este cel care a ordonat măcelul din grădina Jallianwala Bagh, din Amristar, regiunea Punjab, pe 13 aprilie 1919. Sub comanda lui un număr de 50 de soldați britanici au deschis focul asupra unei mulțimi estimate la aproape 20 000 de civili neînarmați, participanți la o sărbătoare tradițională în Punjab. Numărul victimelor nu este stabilit exact, el fiind de 379 de morți conform

anchetei britanice și de peste 1500, conform celei efectuate de Congresul Național Indian.

31. Aurangzeb a fost ultimul împărat al dinastiei mogulilor, fiul lui Shah Jahan. Moartea lui marchează destrămarea dinastiei. În timpul domniei sale a continuat politica de cucerire de noi teritorii a tatălui său; a încercat să întărească religia islamică, interzicând alte credințe și pornind persecuții sângeroase împotriva mișcării naționaliste și religioase Hindu Maratha și împotriva credincioșilor sikh (pe al căror lider spiritual, Tegh Bahadur, l-a arestat și executat pentru refuzul de a-și fi abandonat religia și de a trece la Islam).
32. Vers din poezia „A Prayer“ de Alfred Lord Tennyson.
33. Jalaluddin Muhammad Akbar (1542-1605), împărat al Imperiului Mogul și mistic, bun administrator pentru că reușește să centralizeze puterea de stat unificând sau învingând comunitățile etnice și clanurile rivale. Ca mistic, încearcă să folosească religia pentru întărirea puterii de stat, încurajează traducerile textelor sacre din sanscrită și promovează toleranța.
34. William Gladstone, fost prim-ministru al Marii Britanii pe durata a patru mandate.
35. Lege votată în Parlamentul Englez în timpul domniei lui Carol al II-lea al Angliei, care le permite celor întemnițați să denunțe o întemnițare ilegală.
36. Arborele de *peepul* (sau *peepal*), considerat sacru în India și pentru proprietățile tămăduitoare și pentru legendele și miturile din jurul lui. Este obiect de venerație pentru hinduși.

37. Maharajahul Sawai Jai Singh (1688-1743), suveran al regatului Amber, dar și vestit astronom și matematician, care întemeiază orașul Jaipur, numindu-l noua capitală a regatului.
38. Rao Jodha, suveran indian al statului Mandor, întemeietor al orașului Jodhpur și al impresionantului fort de apărare a orașului, prevăzut cu șapte porți de intrare.
39. Cupeu pe patru roți, cu acoperiș rabatabil și o banchetă în față, pentru vizitiu, tipic secolului XIX.
40. *In a glass, darkly* (eng.), titlu al unui volum de povestiri gotice apărut în 1872 al scriitorului irlandez Sheridan Le Fanu, binecunoscut pentru poveștile sale cu fantome.
41. Obicei tradițional indian al comunităților hinduse prin care soțiile se aruncau de bunăvoie sau, în unele cazuri, obligate de familii, în flăcările în care ardea trupul răposatului soț. Obiceiul a fost în mod oficial interzis prin lege de către britanici în anul 1829, lege urmată în 1861 de un edict special al Reginei Victoria și în 1988 de Actul de Interzicere legiferat de Guvernul Indian.
42. *Ahimsa* este una dintre cele mai importante virtuți în hinduism, budism și jainism. Ea implică în primul rând interdicția de a ucide, care se întinde asupra oricăror ființe vii, și respectul arătat oricărei forme de viață. Gandhi lărgește înțelesul conceptului făcându-l să includă și rezistența pasivă și nonviolența.
43. În 1498 portughezii ajung pentru prima dată în India, sub conducerea lui Vasco da Gama, a cărui expediție era finanțată de regele Manuel I și era o parte din proiectul acestuia de a căuta aliați în Orient împotriva musulmanilor. În 1624 se fondează Compania Indiilor

Portugheze, care rivaliza cu puterea maritimă olandeză ce domina sudul Indiei, iar profiturile acesteia au stârnit invidia negustorilor englezi. În 1600 și englezii pun bazele Companiei Indiilor de Est care primește și sprijinul unor state și oficialități indiene. În 1664, Franța creează și ea o Companie Generală a cărei politică expansionistă intră în conflict cu interesele companiei engleze care deținea domenii și forturi în câteva regiuni indiene. Dominația engleză intră cu adevărat în vigoare în 1757, după lupta de la Plassey – în care este înfrânt și ucis nababul de Bengal, Siraj al-Dawla – când englezii pun stăpânire pe Bengal și încep să perceapă taxe și impozite. Compania devine tot mai puternică și începe să guverneze peste regiuni întinse, astfel că în 1784 se emite *India Act* prin care se creează un organism de control în India dependent de coroană. Din 1813, după mai multe conflicte cu diverse state și comunități indiene, Compania nu mai deține monopolul comercial, dar își păstrează forța armată și politică. Răscoala șipailor împotriva englezilor din 1857 marchează începutul decăderii Companiei. După repetatele înfrângeri suferite de armata britanică, după represiunile sângeroase asupra populației indiene, nemulțumirile indienilor determină Coroana Britanică să-și asume în mod direct administrarea politică a Indiei. Compania se dizolvă în anul 1874.

44. Lanț de pensiuni din India, Bangladesh și Pakistan; foste clădiri ale poștei (*dak*), transformate în clădiri guvernamentale și folosite ca loc de popas pentru diferiți oficiali englezi în călătoriile lor prin India.

45. Replică din volumul de caricaturi *Punch Pictures* (1922), al celebrului ilustrator Frank Reynolds. Caricatura asociată acestei replici are ca titlu *Excluderea unui inamic din mijlocul nostru*.
46. Polițiști indieni sau soldați în serviciu guvernului britanic.
47. Termen colocvial în punjabi ce denumește un „domn adevărat“.
48. Sociolog englez (1858-1916), considerat a fi părintele sociologiei, care susține că evoluția societății a fost determinată de evoluția concepțiilor religioase.
49. Aluzie la ediția de povestiri antice a lui Charles D. Shaw (1903), *Stories of the Ancient Greeks*.
50. Preparat pe bază de canabis.
51. Gustave Doré (1832-1883), artist ilustrator și sculptor francez, faimos pentru ilustrațiile deosebite realizate de el pentru operele unor autori faimoși precum Dante, Milton, Coleridge, Byron, Tennyson etc.
52. Annie Besant (1847-1933), scriitoare, traducătoare britanică, totodată sociologă și activistă pentru drepturile femeilor și pentru independența Irlandei și a Indiei.
53. Claudius Salmasius, pseudonim al învățatului francez Claude de Saumaise (1588-1653), faimos pentru erudiția sa. Intră în conflict cu poetul englez John Milton atunci când publică *Defensio Regia pro Carolo I* în apărarea regelui Carol I și a monarhiei împotriva guvernului parlamentar, la care Milton răspunde foarte dur prin *Defensio Pro Populo Anglicano*, conceput ca o replică în apărarea poporului englez și a noilor sale instituții.
54. Americanii Wilbur și Orville Wright, inventatori și pionieri ai aviației, considerați a fi primii care au construit și pilotat

un avion.

55. „Mic de statură, cu înfățișare jalnică, dar ochiul îi era ager și pătrunzător, și vorba îi era frumos curgătoare, izbutind mereu să convingă“ (lat.).

56. Avocat și politician indian, de două ori președinte ales al Congresului Național Indian, inițial adept al lui Mahatma Gandhi, ulterior critic sever și opozant, ceea ce l-a făcut să se alăture Partidului Swaraj. Este cunoscut ca fondator al dinastiei politice Nehru, care va da Indiei trei prim-miniștri, și ca autor al *Raportului Nehru*, prima constituție elaborată integral de indieni, prin care India își recunoștea statutul de colonie a Imperiului.

57. Costum tradițional indian bărbătesc ce constă într-o bucată de material prinsă în brâu, care acoperă picioarele.

58. Cămașă aspră, din păr de animale, purtată de asceți și penitenți.

59. Benjamin Disraeli (1804-1881), politician și scriitor britanic care a îndeplinit de două ori funcția de Prim-ministru al Regatului Unit.

60. Poet, artist, ilustrator și muzician victorian englez, cunoscut pentru preferința sa pentru absurd și nonsens, ca și pentru poezioarele sale absurde pentru copii (limericks).

61. Stradă comercială din Londra.

62. *Mock duck* (engl.), specialitate vegetariană chinezească, realizată pe bază de gluten, sos de soia, ulei și sare, care seamănă foarte bine la gust și la aspect cu carnea de rață.

63. Serviciul Civil Indian (*Indian Civil Service*).

64. Ca să râdem, ca o glumă (fr.).

65. Preparat ayurvedic pe bază de mercur, cu efect revigorant.

66. Giovanni Battista Piranesi (1720-1778), artist italian faimos pentru gravurile sale reprezentând ruine romane și temnițe în stil neoclasic; *Le Carceri d'Invenzione* este o serie de gravuri înfățișând structuri arhitecturale imaginare labirintice, claustrofobice și sumbre.
67. La îndemâna tuturor (fr.).
68. Vina este un instrument cu corzi specific subcontinentului indian.
69. Sitarul este un instrument cu corzi tipic nordului Indiei, Pakistanului și Bangladeshului.
70. Revoltă în nordul Indiei (1857) a soldaților indieni și musulmani înrolați în Armata Indiană Britanică împotriva englezilor. Principala lor nemulțumire era politica Companiei Indiei Răsăritene Britanice de anexare a regatelor mogule fără un succesor direct pe linie bărbătească.
71. Politician conservator britanic, care a avut printre altele și funcția de Secretar de Stat în India între anii 1924-1928; „gestul generos" se referă la inaugurarea unei monument funerar dedicat soldaților armatei indiene căzuți pe frontul Primului Război Mondial.
72. Seth Pecksniff, personaj dickensian din romanul *Martin Chuzzlewit*, arhitect slugarnic și fățarnic, al cărui nume a devenit sinonim cu ipocrizia.
73. James Boswell (1740-1795), scriitor scoțian, autor al biografiei scriitorului englez Samuel Johnson – biografie considerată încă una dintre cele mai bune scrise vreodată în literatura engleză.
74. Hans Holbein cel Tânăr (1497-1543), pictor german, reputat portretist al secolului XVI. Printre portretele

faimoase pe care le realizează unui număr mare de personalități ale vremii, se numără și cele ale lui Henric al VIII-lea și ale familiei regale.

75. Reformele Montagu-Chelmsford (de la numele inițiatorilor lor Samuel Montagu, Secretar de Stat în India și Lord Chelmsford, Vicerege al Indiei), cunoscute ca Reformele Montford (1918), au reprezentat setul de măsuri introduse în India de guvernul britanic vizând înființarea instituțiilor autonome indiene.

76. Împărat roman, preot al zeiului Eliogabal (nume care i se atribuie și lui după moarte), a cărui domnie scurtă s-a caracterizat prin scandaluri religioase și depravare.

77. Referință la orașelul situate în apropiere de Londra, pe care Geoffrey Chaucer îl introduce în *Povestirile din Canterbury* ca oraș al călugăriței, unul dintre personajele principale ale povestirilor sale.

78. „Prea puține sunt cetățile din Longobardia sau din Francia ori din Gallia în care să nu se afle adultera sau prostituata din neamul anglilor, acestea fiind scandal și rușine a întregii voastre Biserici“ (lat.; trad. de Adrian Muraru).

79. Le avem pe americance.

80. Jagdish Chandra Bose (1858-1937), om de știință, fizician, biolog și arheolog bengalez, inovator de marcă în domeniile undelor radio, al microundelor și al studiului plantelor.

81. Respect profund manifestat pentru toate ființele vii și evitarea violenței.

82. „Teme-te, prin zidul orb, de privirea ce te spionează“, vers din poezia „Les Chimères“ (Himerele), din volumul *Vers dorés* de Gérard de Nerval.

83. Principiul spiritual al cauzei și efectului conform căruia orice faptă sau acțiune are repercusiuni asupra viitorului.
84. Siddharta Gautama, cunoscut drept Buddha, este înțeleptul ascet ale cărui învățături dau naștere budismului.
85. Sărbătoare oficială când băncile și cele mai multe firme sunt închise.
86. Pictor și gravor francez din perioada barocă, renumit pentru peisajele sale idilice și idealiste.
87. John Constable (1776-1837), pictor englez din perioada romantică.
88. Neîncornorat (fr.).
89. Jacques Callot (1592-1635), gravor francez, autor al unor serii de reprezentări ale războiului, imagini religioase și peisaje impresionante, populate de țigani, țărani sau saltimbanci.
90. La *Foire de l'Impruneta*, una dintre gravurile celebre ale lui Jacques Callot, remarcabilă pentru bogăția de detalii, multitudinea de personaje și impresia de mișcare și tumult pe care o creează.
91. Seria de gravuri *Les Grandes Misères de la Guerre*, aparținând aceluiași artist francez, este una dintre realizările sale cele mai impresionante, prin măiestria tehnică, simbolismul subiectelor și denunțul subtil al caracterului absurd al războiului. E considerată a fi prima declarație antirăzboi din arta europeană.
92. De secol XVIII (fr.).
93. *The Glass Palace of the Kings of Burma.*
94. Zeitate hindusă care ia forma unei cobre (în totalitate sau parțial).

95. Joseph Justus Scaliger (1540-1609), învățat francez, teoretician al noțiunii de istorie clasică.
96. Arthur Fisher Bentley (1870-1957), om de știință și filosof american, interesat de lingvistică, logică și epistemologie.

PARTEA A II-A

MALAYA

PENANG

Orașul Penang are un oarecare aer sicilian. Este un fel de Palermo, lipsit ce-i drept de arhitectura și dumbrăvile portocalii, acel farmec mediteranean caracteristic, însă bogat prin abundența tropicală de colibe de răchită și copii despuiați, de cocotieri și desișuri. Plimbându-ne pe Peak, ne-am trezit într-un loc de unde priveam în josul unei pante aproape prăpăstioase spre o pădure. Ne aflam în curba unor dealuri, apărați de briza mării. Era foarte cald și din desișul verde de sub noi ieșea un abur gros și greu respirabil, care mirosea ca acea primă pală de aer fierbinte și dulceag care-ți umple nările și ți se condensează într-un abur orbitor pe ochelari, atunci când deschizi ușa clădirii Great Palm House din Kew Gardens[1]. Nu putea să fie nici o greșeală de data aceasta; ne aflam cu adevărat la tropice.

PENANG

Ne aflam în Penang în ultima zi a sărbătorilor Anului Nou chinezesc. Templele erau înțesate de o mulțime de femei, mai

ales, și fete tinere. Acestea purtau veșminte elegante și bogate. În părul negru, lucios, aveau înfipte ace de păr din aur și flori. Cerceii și brățările erau făcute din jad transparent care are printre chinezi un preț care nouă ni se pare extraordinar.

Și ce frumusețe, ce farmec au! De pe chipurile netede de fildeș, ochii strălucitori și, pentru noi cel puțin, ciudat de lipsiți de expresie păreau uimitor de negri pe chipul palid. Creaturile drăgălașe și perverse care plutesc prin picturile lui Marie Laurencin[2] au aceeași albeață netedă a obrazului și a frunții, aceeași privire întunecată, strălucitoare, ca de pasăre. Și gâturile chinezești lungi și zvelte – până și acestea erau laurenciene. Și mâinile cele fine și frumoase. Dar frumusețile lui Marie Laurencin au un picior lung și o grație a mișcării pe care aceste ființe încântătoare, chinezii, din păcate nu o aveau. Mâinile chinezoaicelor sunt frumoase în general, iar gesturile lor au un rafinament minunat, o eleganță tradițională și artistică. Dar mersul unor chinezoaice este în chip straniu lipsit de grație. Este un mers cu pași mici, fermecător și atrăgător în absurditatea lui, dar întru totul lipsit de demnitate. Mâinile și le mișcă în mod clasic și în stil înalt[3]; dar mersul lor este de un rococo trivial. Sunt, ca să spunem așa, Renaștere Târzie de la brâu în sus și bibelou Ludovic-Filip de la brâu în jos. Ținuta imperială a femeilor indiene pare să fie necunoscută printre chinezoaice. Dar apoi, indiencele, ca și țărăncile italiene, care pășesc ca niște regine, sunt obișnuite să care poveri pe cap. Chinezoaicele, din câte știu eu, nu. Nimic nu îmbunătățește ținuta mai eficient decât echilibrarea unui vas de șase galoane pe creștetul capului. Asemenea chinezoaicelor sunt multe doamne europene, a căror înfățișare ar fi infinit îmbunătățită prin executarea

zilnică a acestui exercițiu. Ar corecta în mod eficient cocoașa apuseană și mersul târșâit precum și pașii mărunței ai Extremului Orient.

ÎNTRE PENANG ȘI SINGAPORE

Călătoria noastră de la Penang la Singapore a început noaptea. Am fost purtați prin întuneric printr-o pădure invizibilă. Zgomotul insectelor printre copaci era ca un șuier de aburi. Străpungea vuietul trenului așa cum un ac ar putea străpunge untul. Crezusem că omul are întâietate cel puțin în arta producerii zgomotului. Dar o mie de cicade ecuatoriale ar putea acoperi cu zgomotul lor o uzină siderurgică; și cu ceva întăriri și-ar găsi rivalul într-o mitralieră.

Dimineața a scos la iveală pădurea, amuțită acum în lumină. Linia de cale ferată era un mic șanț, săpat printre straturile de verdeață până la roșul pământului. La cincizeci de yarzi de fiecare parte a trenului se ridicau zidurile arbuștilor tăiați. Privindu-i, mă întrebam unde anume, în acest frunziș solid, își găseau loc zgomotoasele insecte.

Fiecare turist este bântuit de dorința de a „păși dincolo de Cărarea Bătătorită“. Fiecare vrea, în primul rând, să facă ceva ce alți oameni nu au mai făcut. Dorința de a fi unic, într-un fel sau altul, crește odată cu fiecare pas făcut spre standardizare. Americanii din domeniul publicității, cărora le dă mâna să fie psihologi, au înțeles această jalnică trăsătură a caracterului contemporanilor lor. În ceea ce sunt considerate a fi, dintr-un motiv sau altul, „revistele mai bune“ veți vedea reclame

demne la mașini, impermeabile, aparate de radio, hârtie pentru notițe, bomboane de ciocolată, al căror merit nemaipomenit este anunțat a fi caracterul lor „unic“. Cuvântul atrage milioane de cumpărători care își prețuiesc comoara produsă-n masă ca și cum ar fi o capodoperă și care se simt mândri – în orice caz până când întâlnesc alți câțiva tovarăși cumpărători – să se afle în posesia „exclusivă“ a ceva unic. Turistul este asemeni cititorului de reclame. Vrea în schimbul banilor lui ceva ce nimeni altcineva nu mai are. Toată lumea a fost la Roma; însă doar câțiva au vizitat Nepi. Java este bine cunoscută; dar cine a ajuns la Ternate sau la Lombok? Este încântător să poți să te ridici într-un salon occidental și să spui: „Ultima oară când am fost în Papua…“

Dar nu numai dorința de a ajunge la unicitate este cea care-l face pe turist atât de nerăbdător să iasă de pe Cărarea Bătătorită. Nu este doar plăcerea anticipată de a se lăuda cu realizările sale. Romanticul incorigibil ascuns în fiecare dintre noi crede, cu o convingere mai puternică decât orice dezamăgire, că întotdeauna există ceva mai grozav dincolo de Poteca Bătătorită decât pe traseul ei, că lucrurile greu și primejdios de văzut trebuie să fie demne de a fi văzute tocmai din acest motiv. Cei ce călătoresc urmăresc o fantomă care le scapă întotdeauna; ei speră mereu să descopere un mod de viață care să fie oarecum fundamental diferit de oricare altul cu care sunt obișnuiți; și își imaginează că vor fi în stare, ca prin farmec, imediat ce îl vor descoperi, să intre în legătură cu această existență minunată, s-o înțeleagă și să și-o însușească. În locurile cunoscute și pe Cărarea Bătătorită, nu găsesc niciodată ceea ce caută. Pe Cărarea Bătătorită, indiferent spre ce colț al lumii ar conduce, bărbații și femeile trăiesc mereu

cam în același fel și nu există nici un „Sesam, Deschide-te!“ al intimității lor. Dar poate că dincolo de Cărarea Bătătorită, în locuri mici și mai retrase, acolo unde hotelurile sunt proaste și în baie găsești broaște râioase – poate acolo unde nu sunt hoteluri, ci doar camere de oaspeți cu miriapozi –, în locurile unde trebuie să-ți aduci propriile corturi și hamali, cu provizii și muniție pentru o campanie întinsă pe săptămâni, poate acolo unde nu este nimic în afară de junglă și lipitori, șerpi și prăpăstii și vampiri și vreun pigmeu rătăcit, cu o țepușă scobită pe dinăuntru și cu săgeți otrăvite… Poate. Dar chiar și printre crocodili și canibali, secretul tot îți scapă. Viața este în mod fundamental aceeași. Bărbații și femeile sunt la fel de greu de cunoscut ca întotdeauna – poate chiar mai greu, la urma urmei; pentru că ceea ce știi despre pigmei este rudimentar, iar omuleților le este teamă.

Cu astfel de cugetări în minte mi-am domolit dorința de a părăsi Cărarea Bătătorită, pe care spectrul junglei mi-o evocase. Să fiu devorat de lipitori în căutarea a ceva la fel de absolut imposibil de atins ca și capătul curcubeului – merita oare? Cu siguranță nu. Și am mulțumit cerului și Imperiului Britanic pentru Sistemul de Căi Ferate al Statelor Federale Malaya. Totuși, am continuat să tânjesc să trec dincolo de zidul de verdeață; am continuat să cred, în ciuda propriilor mele negări, că în partea cealaltă exista ceva miraculos și extraordinar. În acest timp, trenul își continua duduind drumul către Singapore; un angajat de la vagonul restaurant a intrat să ne spună că micul dejun e gata.

Puțin mai târziu m-am lecuit de dorințe, cel puțin pentru o vreme, prin dispariția a ceea ce le stârnise. Jungla a dispărut brusc și locul i-a fost luat de plantații interminabile de arbori

de cauciuc. Chiar și la maturitate, o plantație de arbori de cauciuc este o priveliște jalnică. În perioada de creștere este ca un spin în ochi. Niște arbori groaznic de piperniciți, plantați ordonat în rânduri care flancau calea ferată și au continuat s-o flancheze pe aproape tot parcursul zilei. Am circulat pe lângă sute de mile de potențiale cauciucuri Dunlop, mingi de golf în devenire și viitoare buiote. Nu dețin acțiuni în industria cauciucului și nu sunt consumator de pneuri și tălpi de cauciuc. În timp ce admiram energia celor care au distrus-o, regretam jungla. Din loc în loc, trenul trecea prin ținuturi care încetaseră a mai fi junglă și nu deveniseră încă plantație. Pădurea fusese arsă. O fâșie întinsă de pustiu cafeniu se întinde dincolo de calea ferată. Cioturile moarte ale copacilor mai sunt încă în picioare, trunchiurile carbonizate zac pe pământ – cadavrele și scheletele unei păduri. În curând vor fi scoase din rădăcini și luate târâș. Se vor planta puieți brazilieni și, prin 1932, sau pe-aproape, un alt milion de galoși și irigatoare malthusiene va fi distribuit dintr-un colț al unei lumi recunoscătoare în altul.

SINGAPORE

Despuiat de păduri, îmblânzit și transformat în parcuri și grădini, acest pământ tropical pare o bucată din Europa temperată, sub cerul ei etern înnorat. De la ferestrele noastre priveam peluzele în pantă, presărate ici și colo cu arbori uriași și umbroși care semănau cu niște ulmi și stejari. Norii pluteau leneș pe deasupra capetelor noastre. O ceață ușoară

păta depărtările și le făcea să pară ușor tulburi. Am fi putut la fel de bine admira un parc pe valea Tamisei, dar o vale a Tamisei așa cum o percepi la o a doua privire, visând șăgalnic la palmieri și orhidee, și unde aerul era la fel de cald precum sângele. Tocmai pășisem într-o Anglie ecuatorială.

BATAVIA, JAVA

Aproape de poarta orașului Penang zace un vechi tun de alamă, pe jumătate îngropat în noroi. Nu are istorie, este de-a dreptul neornamental. Un obiect mai banal de artilerie decât acesta n-a fost niciodată produs în arsenalul secolului XVIII. Lumea este plină de astfel de tunuri vechi din alamă. După toate aparențele, ar fi trebuit să fie topit de mult sau înfipt cu gura în jos în pământ ca să servească drept stâlp sau să fie cocoțat pe un mic postament de lemn și lăsat la cheremul vremii, în fața ușii vreunui muzeu. Dar destinul a vrut altfel. În loc să sufere vreuna din umilințele rezervate de obicei acestor lucruri, acest pușcoci de mult expirat a fost transformat în zeu. Zace acolo în noroi, încununat cu gardenii și orhidee și o întreagă seră de flori de hârtie. Terenul de jur împrejurul lui este plantat cu lampioane de hârtie cu tulpini lungi, iar la gura lui tămâia arde neîncetat. Doi sau trei vânzători ambulanți sunt campați toată ziua lângă el, sub pomi, precum vânzătorii de cărți și sfinți din ghips și lumânări din umbra vreunei catedrale. Adoratorii zeului soare sunt numeroși; fac un negoț zgomotos în ofrande și suveniruri. Măreț este Tunul Batavienilor.

Javanezii au fost odinioară hinduși, așa cum sunt și vecinii lor din Bali până în ziua de azi. Dar acum, împreună cu alte popoare malaieze din Sumatra și din peninsulă, sunt musulmani. Mahomedani cu numele, în orice caz; pentru că monoteismul lor nu este nimic mai mult decât o spoială care acoperă credințe cu mult mai vechi și, în contextul acesta tropical, cu mult mai potrivite. Monoteismul pur este probabil ultima religie care le-ar surâde oamenilor care trăiesc lângă ecuator. Într-o junglă tropicală, doar un surdo-mut orb ar putea fi monoteist. Pădurile sunt oribile; forfotesc de nenumărate mistere mici și felurite – priveliști ciudate ascunse-n penumbră, sunete inexplicabile care rup tăcerea. Nici un om înzestrat cu urechi și ochi n-ar reuși să se abțină, într-o junglă, să creadă în spirite, fantome și diavoli. Malaiezii se pot numi musulmani; dar, în inimă și din fire, sunt încă niște animiști.

Dar ei nu se închină doar spiritelor. Nu există alt Dumnezeu decât Dumnezeu, iar Mahomed este profetul Lui. Fără îndoială. Dar un tun este cilindric și, cu mult timp înainte de a deveni musulmani, javanezii erau adoratorii principiului reproducător din natură. Un falism imemorial s-a cristalizat în jurul vechii arme, transformând-o dintr-un simplu tub de alamă într-o zeitate puternică, care poate fi îmbunată cu flori și mici lampioane, căreia i se cer favoruri cu tămâie aprinsă. Bărbații vin și, stând în fața simbolului sacru, îi imploră în tăcere ajutorul. Femeile doritoare de moștenitori se așază pe zeul tolănit, se freacă de marginile lui coclite și-l roagă să rămână grele. Se spune că până și doamnele albe pot fi văzute seara coborând discret din mașinile lor la poarta Penang. Traversează grăbite iarba către locul unde zace Zeul. Aruncă

câteva gardenii și o rugăciune, ating gura zeului indiferent apoi se întorc grăbite în amurg, temătoare c-ar putea fi recunoscute, c-ar putea fi prinse în flagrant, închinându-se la altarul unui zeu care a fost adorat de o mie de generații înainte ca cineva să se fi gândit la Adam și pe lângă care zeii zoroastrismului și ai vedelor, ai lui Moise și Cristos și Mohamed sunt niște bieți îngâmfați și parveniți.

BATAVIA

„În materie de comerț“, se afirma odată,

> „În materie de comerț, greșeala olandezilor de demult
> Este aceea de a da prea puțin și a cere prea mult“.

Însă fie lucrurile s-au schimbat de când au fost scrise acele rânduri, fie olandezii nu consideră vânzarea mâncării drept comerț. Pentru că există restaurante în Olanda unde, pentru un preț absolut rezonabil, poți mânca, nu doar mult mai mult, dar și mult mai bine decât oriunde altundeva în lume. Prânzul de cinci șilingi de la Restaurantul Royal din Haga este în același timp și gargantuesc și gustos. Pentru un străin, încă nedeprins cu standardele olandeze, chiar și numai aperitivele sunt îndeajuns de sățioase. Până ca felul al șaselea sau al șaptelea să-și facă apariția, acesta aruncă furculița și se retrage, lăsându-i pe atleții olimpieni ai fălcilor și stomacului,

deprinși cu sportul acesta, ca stăpâni de necontestat ai restaurantului. Pentru cel mai destoinic dintre acești eroi – și eroine – proprietarii de la Royal oferă un prânz de zece șilingi; probabil că atunci când termină de mâncat, e aproape timpul să meargă și să se îmbrace pentru cină.

Experiențele mele gastronomice din Olanda m-au făcut să mă aștept la o abundență deloc mai prejos în Java Colonială. Dar am fost dezamăgit, sau poate ușurat, să descopăr că hotelurile nu ofereau mâncare pentru giganți, ci pentru bărbați și femei doar de două ori cât mărimea naturală. Singura trăsătură cu adevărat rabelaisiană a dietei javaneze este masa cu orez[4]. Ca să crezi în masa cu orez, trebuie s-o vezi și s-o mănânci. Fără cooperarea gâtlejului, credința nu o poate înghiți. Nici măcar nu mă aștept ca cei care nu au mâncat niciodată o masă de orez să creadă descrierea mea. La întoarcerea de la curtea Marelui Han, plin de povești adevărate și statistici corecte Marco Polo a fost numit în batjocoră de către compatrioții lui „Marco Milione“. De dragul adevărului despre mesele cu orez, sunt pregătit, alături de bătrânul Marcu Milion, să fiu considerat mincinos; iată așadar adevărul gol-goluț, dar de necrezut.

Este ora prânzului. Intri în restaurantul hotelului. Un chelner micuț și galben, care arată mai puțin ca un om și mai degrabă ca un urangutan amabil, bărbierit și cu o batistă colorată legată în jurul capului, te conduce la locul tău, te întreabă ce vrei să mănânci. Tu dai la o parte meniul prânzului european obișnuit.

„Ane Rice Tafel for mich“, spui tu, combinând germana cu scoțiana din sud și obținând ceea ce tu crezi, în chip cu totul eronat, că este limba olandezilor. Maimuțica cea drăguță

pleacă tropăind zâmbitoare; se pare că-i face plăcere când clienții se hotărăsc să ceară masa cu orez. Aștepți. În scurt timp, rolul de ambasador al omului-maimuță pe lângă bucătărie își face efectul. Lângă cotul tău apare un chelner cu un ceaun imens de orez; tu îți umpli farfuria cu vârf. Pleacă. Imediat, un alt chelner îi ia locul, oferindu-ți supă de pește. Îți torni puțin peste orez; omul cu supa pleacă. O farfurie plină de cotlete înlocuiește imediat supiera. Uitându-te în jur, observi că purtătorul de cotlete stă la capătul unei lungi procesiuni de chelneri javanezi, care se întinde într-un șir neîntrerupt de la masa ta până în celălalt capăt al restaurantului, lângă ușa bucătăriei. De fiecare dată când îți pui în farfurie, procesiunea avansează un pas și îți este oferit un fel de mâncare nou. Într-o zi m-am străduit să număr felurile de mâncare oferite. Douăzeci și șase mi s-au perindat prin fața ochilor; dar a fost o zi aglomerată pentru chelneri și nu cred că am primit toate felurile care mi se cuveneau. Acestea includeau după cotlete două alte feluri de preparate din carne, două feluri de carne de pasăre, o specie de cârnați; pește, și proaspăt, și uscat; banane prăjite; mai multe feluri de legume, proaspete sau marinate; două varietăți de salate; nuci prăjite; multe murături; gem; un fel ciudat de pâine nedospită și multe alte lucruri variate pe care nu mi le amintesc acum. Toate aceste sortimente sunt bine amestecate cu orezul din farfurie – o copaie ar fi recipientul cel mai potrivit – șervetul este bine înfipt la locul lui sub bărbie și, aplecându-te, azvârli în jos pe gâtlej imensul morman de mâncare aburindă.

Dar masa cu orez este într-adevăr singurul aspect excesiv al dietei olandeze din India Răsăriteană. Masa de la micul dejun poate fi garnisită cu delicatețuri care nu-și au rostul la

acea oră precum brânza Edam, turta dulce sau cârnatul din ficat, dar lipsesc terciul de ovăz, produsele din carne, ouăle și peștele, pâinea prăjită, fursecurile și marmelada micului dejun anglo-saxon. Ceaiul de după-amiază este doar ceai; bei, dar nu mănânci. Cina este perfect normală, iar noțiunea de cină târzie este necunoscută. Poate că hotelurile de pe teritoriul Imperiului Britanic nu au habar de masa cu orez; dar cantitatea totală de hrană pe care acestea o oferă pe parcursul fiecărei zile, și care este consumată de clienți, este în mod clar mai mare decât cantitatea zilnică de bază a Marii Olande[5]. Cu posibila excepție a americanilor, mă tem că englezii sunt cei mai mari mâncăcioși ai lumii. În Italia ni se spune „il popolo dei cinque pasti“ – poporul cu cinci mese.

Francezii și italienii mănâncă în mod normal puțin mai mult de jumătate din cantitatea de mâncare consumată de englezii prosperi. Arabii și indienii cam o treime sau un sfert. Văzând că eficiența mentală și fizică poate fi atinsă și păstrată cu aceste cantități mai mici, rezultă că cel puțin jumătate din ceea ce mâncăm vine nu de foame sau necesitate, ci din pură lăcomie, din simpla îmbuibare necontrolată.

Lăcomia se numără printre cele șapte păcate capitale; dar dintr-un motiv sau altul – poate pentru că acum este atât de universal practicată în societatea respectabilă – păcatul acesta este rareori denunțat. De lascivitate se plânge toată lumea; de mânie și violențele care o deservesc, o largă majoritate, cel puțin din țările apusene și democratice. Dar lăcomia, viciul major al epocii noastre – pentru că niciodată în istoria omenirii atâția bărbați și femei nu au mâncat într-atât de necumpătat precum o fac acum –, lăcomia e tolerată aproape fără nici un reproș. Pe de altă parte, în Evul Mediu, când

mâncarea era puțină și mâncatul peste măsură era rar și bătător la ochi, lăcomia era înfierată în mod liber. Pacea, prosperitatea, colonizarea noilor teritorii, frigiderele, transportul lejer și agricultura modernă au făcut ca mâncarea să se găsească din belșug, cel puțin în Occident. Fiind universală, lăcomia trece neobservată și toată furia moraliștilor se dezlănțuie asupra altor păcate, în special asupra desfrâului.

Gravitatea unui păcat se măsoară după mai multe criterii, pe care le folosim atunci când ne formulăm judecățile, fie separat, fie împreună. Putem judeca un păcat, în primul rând, după gradul de vătămare a societății în care trăiește păcătosul. Astfel, păcatul mâniei, atunci când duce la crime prin violență, este dăunător societății în care trăiește omul cel furios și este prin urmare grav. Avariția este puternic detestată pentru că duce la furt și practici necinstite, care dăunează semenilor omului cel avar. Și așa mai departe. Criteriile aplicabile fiecărui păcat în parte sunt ușor de găsit.

Dar păcatul nu este exclusiv o chestiune socială; gravitatea lui mai este măsurată și după răul spiritual sau fizic (iar răul fizic este până la urmă tot o răutate mentală) pe care păcătosul și-l face lui însuși. Prima datorie axiomatică a unui om este, presupun, să folosească cât mai bine însușirile pe care le are, să scoată la lumină forțele sale latente și să-și păstreze la cotele cele mai înalte potențialul. Prima datorie, într-un cuvânt, este aceea de a fi el însuși. Majoritatea ființelor umane trăiesc în condiții în care le este imposibil să fie ele însele. O mahala este, ca să spunem așa, un păcat originar comun tuturor locuitorilor ei și pentru care aceștia nu sunt răspunzători în mod individual. Dar o minoritate

considerabilă de bărbați și femei nu pot invoca păcatul originar al condițiilor proaste de trai pentru a-și motiva neputința de a fi întru totul ei înșiși. Aceștia sunt personal răspunzători. Pentru că a-ți îngropa talentele, a împiedica dezvoltarea propriilor puteri, a-ți compromite potențialul minții sau a trupului sunt păcate. Tocmai din acest motiv, mai degrabă decât pentru că fac rău altora în afara păcătosului, diversele forme de trândăvie, desfrâu, necumpătare și mândrie nesăbuită sunt păcătoase.

Împrejurările istorice pot determina schimbarea gravității păcatelor în diverse epoci. Astfel, într-o societate războinică, a cărei existență depinde de curajul și ferocitatea indivizilor care o compun, păcatul mâniei nu va fi unul grav; nici crimele prin violență care o însoțesc nu vor fi demne de pedepse aspre. Strămoșii noștri saxoni puteau ucide un om pentru câțiva șilingi; pedeapsa era pe măsura crimei și proporțională păcatului, la acea perioadă. Mai târziu, în istoria Europei apusene a existat un moment anume în care desfrâul a devenit un păcat mult mai grav decât fusese până atunci. Înainte de apariția bolilor venerice, un libertinaj moderat putea provoca un anumit rău societății, însă nu unul foarte serios; dar libertinului îi provoca foarte puțin rău, fie spiritual, fie fizic. Necunoscând boala, un grec ușor desfrânat era aproape în afara păcatului. Creștinii, la început la fel de necunoscători ai bolii, au investit în mod artificial acest instinct cu o aură de păcătoșenie personală și socială. Mai târziu, când cruciații s-au întors cu jalnicele lor suvenire din călătoriile prin Orient, plăcerea a devenit într-adevăr și pe bună dreptate o crimă. O singură cădere în păcat, și nu un șir de excese, putea să reducă un om la desfigurare

respingătoare, la nebunie, paralizie și moarte. Și nici nu suferea singur; își ucidea soția la fel ca pe sine, și-și condamna copiii la orbire, surzenie și diformitate. Mercurul și arsenicul au contribuit mult la diminuarea stării personale de păcat a desfrâului moderat. Păcatul social pălește în fața divorțului și a contracepției, se diminuează odată cu scăderea treptată a lipsei de toleranță creștine. Progresul medicinei și al bunului-simț pot sfârși prin a ne face la fel de inocenți ca și grecii antici.

Așa cum am arătat până acum, tocmai această combinație de împrejurări istorice – o combinație a prosperității industriale cu colonizarea și imperialismul, agricultură științifică și transport cu aburi – a fost cea care a făcut posibilă lăcomia modernă. Aceasta trece nepedepsită, cel puțin în țările noastre vorbitoare de limbă engleză, pentru că este universală în cercurile respectabile, pentru că efectele ei nefaste asupra societății nu sunt vizibile imediat, precum cele provocate de avariție sau mânie, și pentru că nu-și manifestă consecințele atât de repede asupra individului precum desfrâul excesiv sau folosirea abuzivă a drogurilor. Dar deși nu se manifestă imediat, efectele lăcomiei sunt totuși deplorabile. O mare parte din energia fiecărui om, mentală sau fizică (e același lucru), se epuizează în procesul unei digestii interminabile și inutile. O constipație mai mult sau mai puțin cronică reduce vitalitatea trimițând un șuvoi de otravă și putrefacție în sânge. Sângele este saturat de venin, mintea este întunecată de deprimarea și lipsa de compasiune care sunt roadele spirituale ale constipației. Prin suferința lui, lacomul îi face și pe semeni să sufere. Și după patruzeci sau cincizeci de ani de gurmanderie, cancerul își face apariția, iar

victima lăcomiei își ia un rămas bun lung și agonizant de la scenele viciului ei. Sifilisul a fost cel care a transformat în păcat până și libertinajul cumpătat și ocazional. Cancerul, care nu-l afectează câtuși de puțin pe orientalul cel sălbatic și frugal, dar îl pândește cu o furie tot mai aprigă pe occidentalul ghiftuit, este ultimul preț plătit, darul de despărțire al unei vieți de îmbuibare.

Multe lucruri din viața unui om, la care acum adăugăm valori „spirituale“ și transcendentale, ar putea, și probabil ar trebui, să fie reevaluate în termeni de igienă. Pornind de la axioma că prima datorie a omului este cea de a-și folosi toate puterile în scopul cel mai bun, de a fi el însuși într-o măsură cât mai mare cu putință, putem reinterpreta o mare parte din moralitate și religie drept reguli de sănătate în vederea atingerii și menținerii potențialului ideal. Este evident faptul că multe păcate îmbolnăvesc fizic un om și ca atare îl fac incapabil să realizeze, sau să fie, tot ce-i stă în putere – o povară pentru el și o pacoste pentru semenii lui. Nu e cazul să dezvolt subiectul. Însă viciul compromite alte tipuri de existență sănătoasă în afară de cel fizic. Păcatul este urmat de pedepse mai subtile decât constipația, bolile venerice și toate corelativele lor spirituale neplăcute. De pildă, sunt anumite trăsături umane potențiale care pot fi activate în mod real doar când mintea se află într-o stare de liniște. Pentru cei care trăiesc în stare de agitație, anumite feluri de fericire senină și îndelungată, anumite procese intelectuale și creative sunt imposibile. Așadar tocmai îngăduința excesivă față de acele aplecări naturale numite „păcate“ tinde să țină mintea într-o stare de agitație și să împiedice omul să perfecționeze ceea ce probabil este cel mai important potențial de gândire și fericire

pe care-l poartă în sine. Trândăvia, zgârcenia, desfrâul și mânia sunt nesănătoase din punct de vedere al igienei; ele tocesc mintea și o tulbură, ridică noroiul, ca să spunem așa, tulbură apele. Un anumit fel de activitate chibzuită despre care am putea să credem că merită efortul, o fire cumpătată, o castitate nu într-atât de excesivă cât să fie dăunătoare, o smerenie netulburată de fricile mărunte, dorințele și speranțele care umplu viața celor vanitoși și mândri – aceste lucruri sunt sănătoase din punct de vedere igienic, pentru că dau omului care le practică posibilitatea de a activa potențialități care, atunci când mintea îi este ținută de viciu într-o stare de împrăștiere și agitație, ar rămâne prin forța împrejurărilor latente și veșnic neexploatate.

Misticismul, care este o cultivare sistematică a liniștii mentale, căutarea deliberată și conștientă a fericirii celei mai senine, poate fi considerat în modul mai potrivit o regulă de sănătate. Misticii își atribuie fericirea și puterile creative unei contopiri cu Dumnezeu. Ipoteza este inutilă, ca să nu zicem mai mult. Ateii și epilepticii au avut revelații ce n-au fost niciodată puse pe seama Sfântului Duh. Fiecare simptom al transei – de la „simțul prezenței“ la inconștiența totală pot fi induse în mod artificial în laborator. Consumatorul de droguri, epilepticul, matematicianul sau artistul brusc „inspirat“, psihologul experimental sunt diferiți de misticul religios doar prin atitudinea lor față de experiențele mistice pe care le împărtășesc cu toții în mod egal. Crezându-le de natură divină, misticul religios își cultivă experiențele, le folosește ca să-i aducă fericire și seninătate. Ceilalți le acceptă doar ca pe niște senzații curioase, precum amețeala sau sughițurile, și nu încearcă așadar să-și folosească experiențele în mod

sistematic prin felul în care-și duc viața. În privința asta greșesc.

Suntem, cred eu, destul de îndreptățiți să presupunem că misticii religioși nu se contopesc de fapt cu acea ființă imposibilă, un Dumnezeu în același timp atotputernic și personal, limitat și nelimitat. Dar acest lucru nu micșorează în nici un fel valoarea misticismului ca o cale către sănătatea perfectă. Nici un om nu presupune că intră în comuniune directă cu divinitatea atunci când face gimnastică suedeză sau își curăță dinții. Dacă ne facem un obicei din Müller și Pepsodent, e pentru că ne menținem în formă. Tot din același motiv ar trebui să ne facem un obicei din practicarea misticismului și a virtuții morale. Ducând o viață virtuoasă și rațională, practicând arta meditației și a amintirii, ne vom dezgropa toate talentele ascunse, vom atinge fericirea seninătății și întregirii, în ciuda împrejurărilor, vom ajunge să fim, într-un cuvânt, complet și perfect noi înșine.

BATAVIA

Igiena este fără îndoială un lucru nemaipomenit. Dar încep să mă întreb, recitind secțiunea precedentă, de ce aș fi considerat necesar să insist asupra igienei până la excluderea totală a lui Dumnezeu. Presupun că temperamentul este în parte răspunzător. Dar este în primul rând o chestiune – ca de obicei – de prejudecăți iraționale, fructul obiceiurile mentale dobândite în copilărie. Bărbații care au avut parte de o anumită educație pot vedea divinitatea, sau posibilitatea

existenței ei, pretutindeni. Cei care au avut parte de o creștere diferită își petrec toată viața sterilizându-și și sigilându-și ermetic universul, așa încât să prevină apariția oricărui germen de dumnezeire care ar putea pătrunde și s-ar putea înmulți periculos. Ei cer ca întregul cosmos să fie pur din punct de vedere bacteriologic. Fără viață; igienă, dar un dumnezeu nu, cu nici un preț. Privită fără patimă, această prejudecată nu mi se pare mai demnă de respect decât opusul ei. De fapt, probabil că este mult mai puțin respectabilă.

Faptul că oamenii au avut idei prostești și evident greșite despre Dumnezeu nu justifică încercarea noastră de a-l elimina pe Dumnezeu, dându-l afară din universul nostru. Oamenii au avut idei prostești și incorecte aproape asupra oricărui subiect care se poate imagina. Au crezut, de exemplu, că pământul este plat și că soarele se învârtește în jurul lui. Însă noi nu vedem asta ca pe un motiv întemeiat să negăm existența astronomiei.

Credința că Dumnezeu este o persoană și că se poate stabili un contact personal real între acesta și o ființă umană este probabil nefondată. Și noi suntem persoane și prin urmare tindem să privim toate lucrurile prin prisma personalității. Omul needucat, cu o inteligență medie, tinde, în mod natural și ca urmare a mersului lucrurilor, să interpreteze o furtună cu tunete în termenii sentimentelor umane. Știința oferă o interpretare diferită și mai satisfăcătoare. Toți bărbații și femeile din Occidentul contemporan posedă cel puțin cunoștințele elementare de fizică și aplecarea științifică drept moștenire; au fost crescuți să gândească natura în termenii unei legi impersonale, nu în termenii pasiunii antropomorfice. Nici măcar europeanul sau americanul cel

mai prost nu-și mai închipuie astăzi că o furtună cu tunete este manifestarea capriciilor divine. Dar printre oamenii crescuți într-un fel diferit, doar gânditorii de mare geniu pot concepe o furtună ca pe o întâmplare pur impersonală. Nu există o știință bine definită a religiei. Occidentalul cel idiot nu are aproape nici un avantaj educațional atunci când vine vorba despre chestiuni religioase asupra fraților săi sălbatici și orientali. Instinctul lui natural este acela de a-l privi pe Dumnezeu ca pe o persoană și nu a primit nici un fel de educație care să-l poată determina să-și modifice prima opinie spontană așa cum i-a modificat opinia firească, needucată despre furtuni. Din mijlocul popoarelor primitive se ridică uneori oameni cu geniu științific care cunosc, în mod intuitiv, adevărul despre furtuni. Acolo unde este vorba despre Dumnezeu, cu toții suntem mai mult sau mai puțin primitivi; doar cele mai mari genii religioase cunosc într-o oarecare măsură (și este o cunoaștere de ordin personal, intuitiv, greu comunicabil) adevărul despre Dumnezeu. Este de mare însemnătate faptul că Buddha, despre care simțim că a fost cel mai puternic din punct de vedere intelectual dintre toți marii lideri religioși, a respins complet ideea unui Dumnezeu personal și a mers dincolo de asta. După două mii cinci sute de ani e posibil ca majoritatea ființelor umane să fi ajuns la concluzia atinsă de Gautama acum două mii cinci sute de ani. Vorbind despre noi înșine, ne place să ne numim „moderni“; dar de fapt cei mai mulți dintre noi suntem cei mai primitivi dintre antici.

BATAVIA

Servitorii indieni nu reprezintă mai mult decât niște piese de mobilier mișcătoare. Își anihilează sinele și din ființa lor nu mai rămâne nimic în prezența ta decât un soi de eficiență abstractă și neindividualizată – sau ineficiență, după caz. Dar în Birmania și pe toată întinderea Malayei, indiferent dacă servitorii sunt chinezi sau malaiezi, devii conștient de faptul că mașina care-ți face patul sau îți împinge ricșa sau te servește la masă este umană și nu are nici o dorință să suprime lucrul acesta. Ochiul îi este critic; expresiile întipărite pe chip sunt comentarii la cuvintele și acțiunile tale. Și când ieși pe stradă ai sentimentul stânjenitor că ești judecat și condamnat la batjocoră eternă. În India, europeanca nu-și dă seama în general că mașina care o servește este un bărbat; mașina este, poți fi sigur, fără sex. Birmanezul, chinezul, malaiezul, care nu au habar de castă și se consideră egalii oricăror bărbați sau femei nu oferă siguranța confortabilă a asexualității. Ca să descoperi umanitatea – și încă una dintre cele mai „umane“, varietatea întru totul umană – în ceea ce ai fost obișnuit să privești drept instrument de muncă este un lucru destul de tulburător.

BATAVIA

La Weltevreden există o bucată de pământ dedicată distracțiilor băștinașilor și denumită Parcul Gambier. La

intrare plătești în funcție de naționalitate – cinci cenți pentru javanezi, cincisprezece pentru orientalii străini (chinezi sau arabi), și jumătate de gulden pentru europeni. Am recunoscut echitatea tarifului – pentru că pe fiecare teritoriu tropical cei mai săraci oameni sunt mereu băștinașii –, am luat pe umeri povara omului alb obligat să plătească cincizeci de cenți și am pășit înăuntru. Întunericul dens, aproape palpabil, al unei seri întunecate de nori tropicali era atenuat de câteva lămpi arcuite răzlețe și de felinarele palide ale vânzătorilor de apă minerală. Lumina lor era reflectată în bălți; plouase. Noaptea se simțea și mirosea ca o seră. Părea straniu să mergi în aer liber. Cu siguranță exista vreun acoperiș de sticlă chiar deasupra capetelor noastre, existau pereți de sticlă de jur împrejurul nostru. Și unde erau țevile pentru apă caldă?

Sunetul tobelor și xilofoanelor din bambus, care imitau muzica perpetuă și incoerentă a unui robinet care curge, ne-a atras pe iarbă. Sub o lumină strălucitoare, douăzeci sau treizeci de tineri și tinere javaneze dansau serioși. Nimeni nu vorbea. Își executau mișcările fără nici o vorbă. Mi-am adus aminte de forfota tăcută a unui acvariu, de extazul mut al îmbrățișărilor caracatițelor, a bătăliilor subacvatice, feroce, dar lipsite de sonor. Javanezii sunt un popor ciudat de tăcut. Vreun triton al mărilor poate, din adâncurile mute din mijlocul coralilor, a fost primul colonizator al insulei. Am rămas pentru câtăva vreme să-i urmărim pe tritonii muți în fustele sau pantalonii lor colorați, pe nereidele fără voce, dar, mă tem, departe de a fi respectabile. Apoi, pentru că te plictisești repede de peștișorul auriu, ne-am îndepărtat în căutarea unor distracții mai animate.

Dar „mut“ a continuat să fie cuvântul cheie. La cincizeci de yarzi mai departe am descoperit un cinema în aer liber. O mulțime de oameni, la fel de muți ca peștii, precum dansatorii cei tineri, stăteau în picioare sau ghemuiți în fața unui ecran luminat pe care apăreau și dispăreau, într-o tăcere epileptică, oameni-pești ai unei drame cinematografice. Și ce mai dramă! Am ajuns la timp ca să vedem un bărbat îmbrăcat în ceea ce doamnele romanciere ar numi „o ținută de seară impecabilă“, care dobora o ușă cu toporul, împușca alți câțiva oameni și apoi îmbrățișa fără voia ei o domniță disperată, tot în ținută de seară. Între timp, un alt bărbat se grăbea să ajungă de undeva altundeva, cu mașini care se prăbușeau în prăpăstii, cu trenuri pe care personajele negative complotau să le arunce în plină viteză în râuri – în zadar totuși, pentru că tânărul cel grăbit sărea mereu din vehiculele blestemate exact la țanc și găsea imediat alte mijloace de locomoție încă și mai rapide. Nu am rămas să vedem finalul previzibil; dar era destul de evident că bărbatul cel grăbit avea să găsească un aeroplan care urma să se zdrobească de acoperișul casei în care domnița disperată era îmbrățișată fără voia ei. Avea să dea buzna înăuntru și să ajungă exact la timp ca să împiedice consumarea unui viol îndelung amânat. (Aș putea adăuga, ca o paranteză, că la cinema violul este întotdeauna tărăgănat în mod providențial; personajul cel rău trage atât de mult de timp, încât, invariabil, eroii au timp să ajungă cu un motor cu opt cilindri de la Salt Lake City până la New York înainte ca rezistența virtuoasă a eroinei să fie învinsă.) Răufăcătorul ar fi apoi împușcat și tânărul împreună cu domnița disperată s-ar îmbrățișa pe îndelete și cu pasiune, deasupra leșului acestuia.

Imbecilitățile violente ale povestirii pâlpâiau în tăcere, proiectate pe fundalul nopții ecuatoriale. Javanezii priveau fără să scoată o vorbă. La ce se gândeau oare? Care erau impresiile lor la această expunere a civilizației occidentale? Mă întrebam. În Africa de Nord, în India m-am întrebat la fel. Există multe rase, tenuri de multe nuanțe; există coloniile multor națiuni albe, există protectorate și teritorii mandatate; există țări teoretic libere, care „concesionează“ – o mare varietate de instituții politice și popoare subjugate. Dar nu există decât un singur Hollywood. Arabii și melanezienii, negrii și indienii, malaiezii și chinezii – văd cu toții aceleași filme. Filmul cu escroci din Tunis este la fel ca filmul cu escroci din Madras. În aceeași seară, s-ar putea întâmpla ca în Coreea, în Sumatra, în Sudan, cu toții să privească la aceleași șapte role lacrimogene de dragoste maternă și adulter. Aceiași milionari frauduloși înșală pentru amuzamentul unui public birmanez în Mandalay, al unui public maori în Noua Zeelandă. Pe tot cuprinsul globului, producătorii de la Hollywood sunt misionarii și propagandiștii civilizației albe. Doar din filme individul needucat și neumblat al unei rase subalterne poate să afle despre civilizația superioară care l-a cucerit și-l stăpânește.

Și ce învață acesta din filme? Care este această faimoasă civilizație a oamenilor albi pe care o scoate la iveală Hollywoodul? Acestea sunt întrebări la care aproape că-ți este rușine să răspunzi. Lumea în care cinematograful introduce aceste popoare subalterne este o lume a prostiei și a criminalității. Atunci când locuitorii ei nu fură, ucid, escrochează sau încearcă să comită vreun viol (prea lent, după cum am văzut, ca să se consume cu succes), se smiorcăie

din cauza plozilor sau a vreunei case vechi și dragi, se comportă straniu și prostește de onorabil într-un fel calculat, astfel încât să provoace disconfortul cel mai mare posibil unui număr de oameni cât mai mare posibil, se distrează în saloane din marmură, bântuie grăbiți și fără țintă pe suprafața pământului, în vehicule rapide. Atunci când fac bani, îi fac în felul cel mai rușinos, neproductiv și dăunător societății – la speculă. Politica lor este o chestiune ce ține exclusiv de intrigile (în general amoroase) personale. Știința lor este o afacere a rețetelor secrete de a face bani – rețete care sunt mereu furate de răufăcători nu mai puțin dornici de câștig decât însuși eroul. Religia lor este o combinație de vorbe de duh, clerici cu părul alb, mame cu suflet mare, tați puritani, duri, cititori ai Bibliei și tinere care au apucat pe căi greșite și au fost trădate (violurile, slavă cerului, uneori reușesc), ce îngenunchează cu copilașii lor nelegitimi în fața crucifixurilor. Cât despre arta lor – aceasta este reprezentată de tineri în salopete și cu cravate mari, care pictează în mansarde mici portrete de femei, demne de a apărea pe coperțile revistelor. Iar literatura lor este vorbăria flatulentă a titlurilor de imagini.

Aceasta este lumea omului alb, așa cum este înfățișată în filme, o lume a escrocilor și a idioților, a tâmpiților și a pungașilor. O lume frustă, imatură, copilărească. O lume lipsită de subtilitate, lipsită de cele mai mici interese intelectuale, ignorantă în materie de artă, litere, filosofie, știință. O lume în care sunt multe motoare, telefoane și pistoale automate, dar în care nu există nici urmă de idee modernă. O lume în care bărbații și femeile au instincte, dorințe și emoții, dar nu gânduri. Pe scurt, o lume din care tot

ceea ce dă Occidentului modern putere, superioritate politică și, după cum îmi place să gândesc în mod patriotic, spirituală asupra Orientului, tot ceea ce o face o emisferă în care ești mândru că te-ai născut și la care ești fericit să te întorci a fost lăsat pe dinafară. În fața raselor subalterne din Răsărit și Miazăzi, Hollywoodul ne proclamă drept un popor de criminali și handicapați mintal. Era mai bine, cu siguranță, în vremurile de demult, înainte ca cinematograful să fi fost inventat, când supușii omului alb nu cunoșteau câtuși de puțin lumea în care trăiau stăpânii lor. Atunci le era cu putință să creadă că civilizația omului alb era ceva măreț și minunat – ceva poate chiar mai mare și mai extraordinar decât era în realitate. Hollywoodul a schimbat toate astea. Și-a împrăștiat transmisiile peste lumea cafenie și neagră și galbenă, promovând o descriere grotesc de pestriță a civilizației noastre. A publicat un jurnal al activităților noastre, însă unul sever cenzurat. Articolele politice și științifice, recenziile cărților, eseurile, rapoartele societăților savante au fost scoase; sunt spații libere acolo unde ar trebui să se afle reproducerile operelor de artă. Nimic n-a fost păstrat în afara știrilor de la poliție, a foiletonului, a rapoartelor cazurilor de divorț. Oamenii albi se plâng că atitudinea membrilor raselor colorate nu mai este la fel de respectuoasă cum a fost. Te mai poți mira?

Ceea ce mă miră pe mine este faptul că atitudinea lor rămâne respectuoasă. Stând în mijlocul mulțimii tăcute de fani javanezi ai filmului, am fost uimit, atunci când spectacolul a atins culmea imbecilității, că nu s-au întors cu toții împotriva noastră, de comun acord, cu huiduieli pline de bășcălie, cu o violență batjocoritoare și ucigătoare. Am fost

uimit că nu s-au năpustit toți ca unul prin oraș strigând „De ce să mai fim conduși de imbecili?“ și că nu au ucis fiecare om alb pe care l-ar fi întâlnit. Stupizeniile aiuritoare care pâlpâiau acolo, în întuneric, sub norii tropicali, erau de ajuns să justifice orice izbucnire. Dar, din fericire pentru noi, orientalul este răbdător și stăruitor. Mai este și precaut; pentru că știe, așa cum spune Hilaire Belloc[6], că

> Noi avem, orice s-ar întâmpla,
> Mitralieră Maxim, dar ei, ba…

„noi“ referindu-se la albi.

Mitralierele Maxim pot stăvili acțiuni, dar nu pot controla gânduri. Popoarele de culoare au o părere mult mai proastă despre noi decât aveau altădată, chiar dacă sunt prea precaute ca să-și pună opiniile în practică. Bineînțeles, nu doar filmele sunt responsabile pentru această stare de lucruri. Răspândirea educației nativilor, spectacolul degradant al Războiului Mondial, discuția despre autodeterminare și caracterul sacru al naționalității, cu promisiuni de eliberare făcute și niciodată ținute – și acestea au contribuit mult, poate cel mai mult. Dar rolul Hollywoodului în scăderea prestigiului omului alb este, fără îndoială, unul neînsemnat. Un popor ai cărui propagandiști îl proclamă drept slab de minte și de o moralitate îndoielnică nu se poate aștepta la admirație. Dacă filmele chiar ar fi rupte din viață, întreaga Europă și America ar merita să fie predate ca teritorii mandatate celor din Basutos, papuașilor și pigmeilor Andaman. Din fericire, nu sunt. Noi, cei care ne-am născut în Vest și trăim acolo, o știm. Dar mintea needucată a sărmanului indian nu o știe. El vede

filmele, crede că acestea reprezintă realitatea occidentală, nu înțelege de ce trebuie să fie guvernat de niște imbecili criminali. Când ne întorceam dezgustați de acel spectacol idiot și ne croiam drum prin mulțime, acel straniu acvariu de tăcere al javanezilor a fost spart de un hohot de râs batjocoritor și apatic. Nimic mai mult. Doar un râset ușor. Un cuvânt sau două, un comentariu batjocoritor în malaeză și apoi, încă o dată, tăcerea peștelui. Încă alți câțiva ani de propagandă hollywoodiană și probabil că nu vom mai ieși chiar atât de ușor din mijlocul unei mulțimi orientale.

GARUT

În acest anotimp al anului – pe care, fiind martie, trebuie să-l numesc primăvară, deși în Java nu există niciodată altceva decât un miez de vară mai mult sau mai puțin ploios – în acest anotimp, Garut, orașul de pe deal[7], este un paradis din zori până la vremea prânzului și, la fel ca în Scoția, toată după-amiaza. Te trezești în fiecare dimineață și descoperi cerul de un albastru deschis, șirul zimțat de vulcani din fața ferestrei domitorului tău căpătând nuanțe trandafirii în lumina soarelui la răsărit, valea din prim-plan de un verde miraculos. Pe tot parcusul dimineții se desfășoară un proces de formare a norilor. Munți albi de vapori, mai fantastic desenați chiar și decât stâncile din Java, se adună în spatele vulcanilor, se ridică pe cer tot mai sus și mai sus, își desprind de pe culmi insulițe albe care plutesc înspre înaltul cerului –

până când, într-un târziu, după un spectacol minunat de lumini și umbre, o paradă lentă și tăcută de iluminări inefabile și întunecări solemne, cerul întreg se acoperă cu vapori care, din albi și scăldați în lumina soarelui, s-au transformat aproape brusc, devenind gri, și toată scena de dedesubt ajungând fără viață și tristă. Neîntârziat, la ora două, cad primele picături și din momentul acela, începe să toarne cu găleata, cu o violență neîmblânzită până târziu în noapte. Valea, vulcanii, palmierii din apropiere și bambușii se fac nevăzuți în spatele vălurilor cenușii de apă. Este aproape frig. Privind de pe verandă, mai că-ți vine să crezi că te afli undeva prin Mlaștinile de la Rannoch[8].

Dar ce mai contează Rannoch toată după-amiaza dacă te poți plimba prin Paradis toată dimineața? Curat paradis; pentru că tot ținutul acesta imposibil de frumos este o mare grădină – însă o grădină peste care, vai, blestemul muncii a căzut cum nu se poate mai greu. În Paradis, turiștii admiră; dar grădinarii trudesc neîncetat. Verișorii cu pielea albă ai turiștilor supraveghează cu atenție acest lucru.

În Garut ne-am plimbat în fiecare dimineața printre terasele paradiziace. Fiecare pantă era terasată și cultivată cu orez; și în acest anotimp toate terasele erau inundate. Șiruri întregi de trepte mustind de apă urcau dinspre văi în susul povârnișurilor. Urmăreau cu drag fiecare contur al dealului, făcând vizibile și, la o adică, subliniind în mod artistic fiecare protuberanță și adâncitură a pantelor unduitoare. Unele dintre terase străluceau în granițele micilor lor ziduri de lut, ca niște oglinzi de sticlă incoloră. În altele, orezul încolțise deja, iar suprafața apei reflecta nenumărate vlăstare de

smarald. În mici torente, de la gura țevilor de bambus, apa se revărsa și stropea.

Dar nu toate ogoarele se aflau sub apă. În unele creștea trestie de zahăr. În altele tocmai tăiaseră porumbul. Mergeam de-a lungul unor potecuțe care urcau și coborau prin grădinile de munte. Fluturi enormi, cu aripi cafenii împodobite cu ochi violeți, fluturi de un albastru metalic, portocalii cu coadă de rândunică sau solemn funebri ca și când ar fi fost decupați din catifea neagă, treceau încoace și-ncolo în zbor aprig și iute ca de pasăre. Printre gardurile vii, florile de hibiscus atârnau cu gurile deschise și pistilurile lor lungi spânzurau ca niște limbi roșii și păroase. Câte un tufiș, acoperit cu floricele în formă de stea și multicolore, se ițea de-a lungul fiecărei alei. Dar și mai strălucitoare decât fluturii și florile erau javanezele. Pestrițe în veșmintele lor imprimate cu modele fantastice, se vedeau trecând de-a lungul potecilor sau muncind pe câmpuri. Erau ca un furnicar. Și la fiecare patru sute sau șase sute de picioare dădeam de câte-un sat – vreo sută de căsuțe făcute din bambus și stuf și rogojini țesute, cocoțate pe stâlpi înalți deasupra unor iazuri artificiale cu pești (pentru că aproape fiecare casă în Java are câte o baltă cu noroi) și fremătând de viață în culoarea cuprului. Atârnate de capetele unor prăjini înalte de bambus, păsările domestice ciripeau în coliviile lor. Și în colivii și mai mari, ridicate la doar câteva picioare deasupra pământului, vedeam printre gratiile de stuf nu păsări, ci – uimitor – oi bălțate înalte, câte o prizonieră mițoasă în fiecare cușcă.

Nu am mai văzut niciodată o altă țară mai dens populată decât Java. Există locuri la mai puțin de treizeci de mile de Londra unde poți să mergi preț de o jumătate de oră fără să

întâlnești picior de om și aproape fără să vezi vreo casă. Dar în Java ai mereu în fața ochilor omul și truda sa. Câmpurile sunt pline de muncitori harnici. Nici un sat nu pare să se afle la o distanță mai mare de zece minute de mers pe jos de vecinii cei mai apropiați. Paradiziac în mod autentic, peisajul este foarte departe de a fi „o solitudine umbroasă“[9]. În comparație cu Java, Surrey pare subpopulat. Și de data aceasta, statisticile confirmă impresia personală. Majoritatea celor patruzeci de milioane de oameni trăiesc pe insulă – populația densă a Italiei concentrată pe un teren muntos cât jumătate din suprafața ei.

După-amiaza, când ploaia începea să cadă, iar eu aveam timp să mai fac și altceva în afară de a scoate sunete de admirație în fața frumuseții fabuloase și absolut incredibile a peisajului, nu mă puteam abține să mă gândesc la această creștere periculoasă a populației. Îmi aminteam acele versuri ale lui Byron – dacă într-adevăr Byron a fost cel care a scris *Don Leon*, acel poem „straniu“ în toate sensurile, acele versuri clasice în care întreaga teorie a suprapopulației este rezumată pe scurt și brutal:

> Vino, MALTHUS, și-ntr-o ciceroniană proză meșteșugită
> Arată tu cum Populația tot crește, nemărginită,
> Până când rodul Pământului întreg e stors și ca atare
> Toți Plozii dau ortu’ popii din lipsă de mâncare.

Peste cât timp anume plozii vor începe să dea ortu’ popii în Java, n-aș putea spune. În țara poate cea mai fertilă din lume au început deja să importe mâncare. Dar asta înseamnă foarte puțin. Metodele agricole pot fi îmbunătățite; pot fi utilizate terenuri noi. În viitor, cine știe, Java ar putea susține optzeci sau o sută, în loc de patruzeci, de milioane de oameni.

Ceea ce mă interesează în această problemă generală este cazul particular al copilului talentat născut în clasa cea mai de jos a unei populații excesive. Care-i sunt șansele de supraviețuire, în primul rând; de dezvoltare și cultivare a talentelor lui, în al doilea? Plozii, *tout court*[10], reprezintă materialul din care e făcută lumea noastră. Aceștia pot să moară, dar, până când asta nu se va întâmpla pe o scară foarte mare, cât să pună în pericol întreaga structură a societății, moartea lor nu va avea nici un efect asupra lumii. Pe de altă parte, plozii talentați au în ei puterea de a schimba lumea, într-un fel sau altul. Suprimarea talentului lor, prin moarte sau din cauza împrejurărilor nefavorabile ale vieții, lipsește lumea de o parte a principiului ei vital de creștere și schimbare.

Soarta unei ființe umane născute la subsolul social al oricărui tip de populație, fie ea excesiv de numeroasă sau redusă, este de neinvidiat până și în timpurile cele mai bune. Unul peste altul, toate straturile societății organizate zac deasupra lui; este îngropat de viu sub o piatră funerară vie, al cărei interes este să-l țină îngropat. În Occident, acolo unde standardul de viață este relativ înalt, unde Statul este bogat și umanitarismul este unul din principiile de guvernare, puștiului talentat i se dau oarece șanse. Statul oferă anumite pârghii și scripeți educaționali pentru ridicarea pietrei

funerare. Copilul talentat – în orice caz, dacă talentul lui se întâmplă să fie de tipul promovabil la o eventuală evaluare – își poate croi un drum ascendent destul de timpuriu în viață, din groapa în care s-a născut.

Dar în Orient educația primară generală nu există, Statul nu este condus pe principii umanitare și, chiar dacă ar fi condus astfel, ar fi prea sărac să le ofere puștilor talentați mașinăria costisitoare care să le ridice piatra de mormânt. Nici măcar puștii, probabil, nu-și conștientizează dorința de a ieși din mormânt. Fâșiile vechilor obiceiuri sunt înfășurate în jurul lor ca un giulgiu; nu se pot mișca, nu-și doresc să lupte. Și apoi, gândiți-vă la greutatea pietrei funerare. În China, în India, apasă ca o piramidă deasupra lor. Chiar dacă ar fi să supraviețuiască primei copilării – iar într-un oraș răsăritean orice număr cuprins între trei și nouă sute la fiecare o mie de copii mor înainte de a împlini vârsta de un an –, cum ar putea puștiul talentat să spere că poate să-și ridice, fără alt ajutor, piramida? Coruri întregi de Miltoni, regimente întregi de Cromwelli fără vină putrezesc în tăcere, fără îndoială, în mormintele vii ale Chinei și ale Indiei castelor de jos.

Ca în cazul tuturor celorlalte țări din Malaya, Java nu se poate nici ea lăuda cu evoluția unei civilizații proprii, iar trecutul barbar, atât de diferit de istoriile splendide ale Chinei și Indiei, nu ne dă voie să credem că ar fi fertilă în oameni talentați. Totuși cine știe ce geniu poate fi, din întâmplare, îngropat sub straturi groase de populație? În piramida de deasupra mormântului de talent se află cea mai mare parte a celor patruzeci de milioane de pietre. Dacă aș fi un patriot javanez, aș face astfel încât acel tun din Batavia, mult prea

eficace în ceea ce privește fertilitatea, să fie târât pe ascuns de la locul lui de lângă Poarta Penang și aruncat în mare.

BUITENZORG

Sunt zile în timpul iernii noastre nordice, zile liniștite, fără vânt, fără soare și, de dimineața până la amurg, luminate uniform sub un cer alb-cenușiu, zile când întregul ținut pustiu pare să strălucească sau să fie pe punctul de a străluci, cu intensitatea culorii suprimate. E ca și cum o lumină cafenie și pământie s-ar strădui să se smulgă de sub bulgării fiecărei brazde de plug; verdele ierbii din timpul iernii este de un smarald posomorât; iar copacii despuiați de frunze și gardurile vii, care par la prima vedere a fi de-a dreptul negre, sunt văzute de un ochi mai atent ca niște lampioane, aproape opace, prin care strălucește palid o luminiță stranie, puternică, tremurătoare, de un mov foarte închis.

În Grădina Botanică din Buitenzorg, m-am trezit amintindu-mi dintr-odată – în ciuda verdelui preponderent, a palmierilor, a florilor minunate – de o scenă de iarnă din Anglia. Pentru că lumina puternică și posomorâtă pe care am încercat să o descriu și care este atât de caracteristică peisajelor noastre de decembrie era aceeași cu cea care cade peste aceste grădini tropicale. Sub soarele alb și amorțit, culorile, teoretic mult mai puternice decât oricare altele ce pot fi văzute în peisajele noastre mai rarefiate, străluceau cu o intensitate adâncă, atenuate și totuși violente, ca și când s-ar fi revoltat împotriva diluării lor. Ne-am plimbat fermecați, dar

oarecum îngroziți, pe sub arborii uriași, îngreunați de frunzișul ce părea a fi fost saturat în mod sumbru și morbid de un exces de viață colorată.

Și când în cele din urmă s-a ivit soarele, cu câtă mărinimie, cu ce exaltare sălbatică și necumpătată grădinile i-au răspuns la salut! Frunzele tari și strălucitoare reflectau lumina ca și cum ar fi fost făcute din metal și șlefuite. În funcție de forma, de mărimea și soiul frunzelor sale, de fiecare copac atârnau o mulțime de țechini strălucitori, de iatagane și săbii, de pumnale și mici lingouri, o sută de forme variate de luciri de soare incolore și ametitoare. Iar acolo unde frunzele nu priveau înspre soare, culoarea lor, pe care lumina o despuia de toate vălurile înfășurate în jurul ei de către nori, lucea cu toată intensitatea: smaraldul colorat în nuanțe de albastru-violent al frunzișului ecuatorial.

BUITENZORG

Există un anumit fel de minte ingenioasă pentru care funcția artei decorative și aplicate este pur și simplu doar aceea de a face un obiect să arate ca alt obiect fundamental diferit. Cutia de ace a lui Wordsworth sub forma unei harpe este un exemplu clasic. Aceeași ingenuitate perversă a născut și încă mai naște monștri la fel de prostești.

Personal, am o slăbiciune pentru aceste absurdități. Îmi place stucatura care imită marmura, lavoarele în formă de clavecine, cutiile de biscuiți care arată precum Operele Complete ale lui Shakespeare, legate laolaltă cu o panglică

brodată. Atașamentul meu față de aceste lucruri m-a pregătit să simt o admirație specială pentru flora ecuatorială. Pentru că farmecul special și deosebit al botanicii tropicale este acela că nu poți să fii niciodată foarte sigur dacă nu cumva ai de-a face cu zoologia, cu artele sau meșteșugurile sau cu religia primitivă. În Malaya există lilieci ale căror petale s-au micșorat până au devenit niște tentacule încâlcite, care se leagănă pe lujerii lor ca niște păienjeni parfumați. Există palmieri ale căror fructe arată ca niște porcușori spinoși vegetali. Desertul în Java înseamnă arici de mare stacojii și cartofi copți: deschide-l pe primul – conține ceva ce seamănă a ou de nagât, fiert tare și decojit; iar cartoful se dovedește a fi plin de o cremă mov, asezonată cu sherry, terebentină și ciocolată. În Singapore găsești orhidee care ar putea fi porumbei și altele de care te îndepărtezi instinctiv ca și când ar fi capul unui șarpe. Grădinile ecuatoriale sunt pline de tufișuri care înfloresc în ofrande închinate Marii Mame și dau ca roade ouă colorate de Paști, lingamuri și svastici. Există copaci ale căror trunchiuri sunt sprijinite cu contraforți într-un chip atât de straniu, ca să arate ca niște exemplare ale arhitecturii gotice târzii și decadente; baniani ca niște pilaștri, precum naosul unei basilici; *Fici Elastiae*[11] din care atârnă sforile și streangurile unei camere de tortură. Sunt frunze roșii, lăcuite și frunze de un mov strălucitor, care arată ca și când ar fi făcute din mușama sau din piele. Sunt frunze decupate dintr-un bloc de sugativă roz; frunze pestrițe precum coperta unui caiet de școală; frunze al căror verde este hașurat cu linii albe și roz într-o manieră grafică atât de elegantă, atât de îndrăzneață, atât de tipic „modernă“, încât

par de-a dreptul niște mostre de tapițerie de ultimă modă, de la Paris.

PE MARE

Pe mare, mă las pradă viciului meu obsedant de a citi: într-atât de mult, încât insulele mărginite de nisipuri, încununate cu palmieri, norii imenși ca de marmură ce par de-a pururi cumpăniți, ca-n delirul unui sculptor, pe linia de demarcație dintre haos și forma desăvârșită, apusurile de soare colorate-n lumina focului bengal și a smaraldelor, în nuanțe de primule și înghețată, de sânge și funingine, zorii zilelor, când o mare aproape ca de cerneală, care reflectă trandafirii orientali pe suprafața ei negru-albăstrie, devine de culoarea vinului, stelele pe cerul negru ca funinginea, fulgerele nocturne ale furtunilor îndepărtate de sub linia orizontului, fosforescența verde a apei – toate întâmplările încântătoare ale călătoriei tropicale pe mare trec plutind ușor pe lângă mine, aproape neobservate; eu sunt absorbit de biblioteca vaporului.

Presupun că bibliotecile vapoarelor sunt cumpărate fie la lungime, fie la greutate. Pietroaie de ficțiune, metri întregi de romanțuri umplu rafturile. Cheia majordomului-șef eliberează din cuștile lor de sticlă cărți pe care nu le vezi niciodată pe uscat, la care nici măcar nu visezi: cărți despre cowboy și eroine americane drăgălașe, toate desfășurându-se în Nemărginirea Naturii; romane mai serioase și emoționante despre eroi neînțeleși, împotriva cărora se ridică toate aparențele și sunt bănuiți, vai, cu totul pe nedrept, de

conviețuire cu tinere doamne caste, și care sunt prea virtuos de mândri ca să se justifice, până când ele, eroinele, și toți cei în cauză au fost puși în situațiile cele mai stânjenitoare posibil; romane sociologice despre Fata Modernă, despre Săraci, despre Viața de Noapte la Londra și o Zi de Muncă Decentă pentru o Leafă Decentă pe Zi; numeroase povești greu de descris, care sfârșesc, în loc să înceapă, cu sărutări prelungi și lente și cu pregătiri de nuntă. Minunate lucrări! Rătăcind pe la tropice, le-am citit într-un ritm de trei pe zi și am considerat întregul proces o educație liberală.

Uneori, cu totul surprinzător, găsești câte o carte adevărată, îngropată ca o piatră prețioasă dură în noroiul spiritual al bibliotecii vasului. O carte adevărată. Descoperirea vine ca un șoc. Te simți precum neînfricatul Cortés, sau ca Robinson Crusoe în fața urmelor de pași de pe nisip, sau ca Dr. Paley[12] atunci când a găsit un simbolic ceas de buzunar în pustiu. Ce este? Cum a ajuns acolo? Din întâmplare sau intenționat? În anumite cazuri întrebările primesc răspunsuri satisfăcătoare și înșelătoare. Acele volume de George Eliot, de exemplu, atât de frecvente pe mările răsăritene – acelea pot fi ușor explicate prin ipoteza unei noi ediții, retipărită și oferită la reduceri. Și poate că tocmai prețul mic al volumelor din colecția Everyman ar explica apariția în mai multe ediții a *Istoriei* lui Macaulay. N-ar trebui să fii prea surprins nici dacă-l găsești pe Anatole France pe vapoarele companiei Rotterdam Lloyd; pentru că danezii sunt poligloți și cred în cultură. În chip miraculos, așa cum am descoperit odinioară în peregrinările mele. În Cașmir am întâlnit o doamnă daneză tânără și încântătoare, care tocmai se întorsese dintr-o călătorie de șase luni în explorarea Turkistanului chinezesc. Am fost

prezentați, am început o conversație; ea a început să vorbească despre ultimul meu roman, în mod pertinent și într-o engleză impecabilă. Eram extrem de încântat; dar în același timp am fost copleșit. Dacă voi merge vreodată în Turkistanul chinezesc, mă tem că mă voi întoarce la fel de ignorant în ceea ce privește ficțiunea daneză contemporană cum am plecat. Dar dacă prezența volumului *Thaïs*[13] printre danezi era explicabilă, prezența volumului *Distracțiile unui om de litere*[14] de Edmund Gosse în biblioteca unui mic vas australian era aproape înspăimântător de inexplicabilă. Și cum naiba apăruse *Howards End* de E.M. Foster în traficul de coastă dintre Birmania și Malaya? Cum se făcea că Mark Rutherford[15] a devenit pasager de la Sandakan la Zamboanga? Și de ce, of, de ce, călătorea oare Bishop Berkeley[16] de la Singapore cu, aproape tiza sa, autoarea *Mătăniilor*[17]? După prima uimire plină de tulburare, am acceptat cărțile cu mulțumire și ori de câte ori aveam nevoie de o mică vacanță de la studiile mele în ficțiune, mă întorceam la ele pentru odihnă și revigorare.

Printre cărțile adevărate pe care le-am găsit incluse în biblioteca unui vapor se afla și *Viața și opera mea* de Henry Ford. Nu o citisem până atunci; am început-o și am fost fascinat. Într-o carte este destul de ușor să aplici un bun simț distrugător asupra structurii existente a organizării sociale și apoi, cu ajutorul bunului simț constructiv, să asamblezi bucățile disparate într-un întreg mai coerent. Deși nu în mod sistematic și la o scară mică, am făcut și eu lucrul acesta. Știu cât de ușor este. Dar atunci când Ford a început să aplice bunul simț asupra metodelor existente din industrie și afaceri, a făcut-o nu în carte, ci în viața reală. Doar după ce a distrus și

a reclădit la propriu, a hotărât să expună într-o carte teoria enormului său succes.

Cartea am citit-o undeva între tropic și ecuator. Pe mările acestea, și pentru cineva proaspăt întors din India și „spiritualitatea“ indiană, din praful și religia indiană, Ford pare un om mai măreț decât Buddha. Pe de altă parte, în Europa și încă și mai mult în America, fără îndoială, Calea lui Gautama are toate datele Căii Mântuirii. Ești trup și suflet pentru religie până în clipa când vizitezi o țară cu adevărat religioasă. Acolo ești cu totul interesat de canale de scurgere, mașinării și salariul minim. Să călătorești înseamnă să descoperi că toată lumea se înșală. Filosofiile, civilizațiile care par de la distanță superioare celor de acasă, toate se dovedesc a fi în felul lor, la o analiză mai atentă, la fel de imperfecte și fără șanse de schimbare. Cunoașterea, pe care doar călătoria o poate da, mi se pare că merită tot disconfortul și cheltuiala unei circumnavigații.

MIRI, SARAWAK

Stătea să plouă când am ancorat la Miri. Cerul cenușiu atârna la doar câteva picioare deasupra catargelor noastre; marea de dedesubt era gri-petrol și, între tavanul vaporilor mișcători și podeaua care se ridica agale, aerul era de nerespirat, precum aburii unei băi fierbinți. La o jumătate de milă dincolo de ape se afla uscatul. Pădurea cea verde și întunecată cobora până la apă; și în micile luminișuri, cucerite de sub stăpânirea copacilor, se puteau zări vreo câteva zeci de

bungalouri europene, cam douăzeci sau patruzeci de Turnuri Eiffel în miniatură marcând locul puțurilor de petrol care așezaseră localitatea Miri pe hartă, dându-i viață, câteva rezervoare cilindrice de petrol, ca niște turnuri *martello*[18] albe, erau împrăștiate ici și colo de-a lungul coastei. În largul mării, chiar în fața unui astfel de pâlc de turnuri albe, se afla ancorat un vapor; încărca petrol dintr-o conductă submarină, prin care bogăția din Miri este pompată în containere ce o duc către lumea de afară – lumea reală. Dincolo de promontoriul cel întunecat din apropiere, de pe partea dreaptă, se vedea în depărtare, și scăldat în lumina soarelui, un lanț de munți minunat crestați.

Cer cenușiu, mare cenușie, pădurea, puțurile de petrol din pădure, căsuțele dintre copacii acaparatori și, dincolo de ele, departe, prin aerul fierbinte și cețos, munții zimțați din Borneo – era ceva trist și sinistru, groaznic de ireal, un peisaj de vis al unui vis urât. Apoi a început ploaia, câteva picături calde, apoi o aversă; munții și-au devenit propriile stafii, din ce în ce mai palide, tot mai palide și au dispărut. Aversa a devenit ploaie torențială și până și țărmul din apropiere, puțurile de petrol și bungalourile ca pentru păpuși, până și pădurea cea neagră și verde au dispărut cu toatele. Izolați ca de un perete de apa care cade, ne-am trezit în centrul unui mic univers, ale cărui margini se aflau la o distanță mai mică de două sute de metri. Era o lume plină de viață; căci în ciuda ploii, vaporul nostru continua să-și descarce încărcătura către barjele care așteptau. O mare parte din încărcătură era carne de porc – într-o formă potențială și încă însuflețită – pentru consumul muncitorilor chinezi de pe terenurile petroliere. Fiecare porc era împachetat separat și legat fedeleș într-un coș

de trestie ce aducea simbolic cu cârnații în care locatarul lui avea să fie în curând transformat. Acești cârnați din răchită, cu carnea pentru cârnați însuflețită înăuntrul lor și vizibilă printre nuiele, erau duși afară cu macaraua, zece deodată, și lăsați să cadă pe o barjă. Trei sau patru muncitori erau pregătiți să dezlege balotul și să aranjeze coșurile separat, în straturi, pe barja plutitoare. Când aceasta a fost complet încărcată, trebuie să fi tot fost vreo șase sau șapte straturi succesive de porci. Din coșuri răzbăteau prea puține guițături sau zbateri; pentru că atunci când vine ziua descărcării, chinezii își iau măsura de precauție de a pune o doză de opiu în mâncare de dimineață a porcilor. Doar atunci când macaraua le lasă să cadă cu o izbitură violentă, animalele drogate se zbat sau scot vreun geamăt. În cea mai mare parte a timpului stau nemișcate, moțăind și poate visând frumos pe tot parcursul operației de transportare legănată prin aer, cădere și aterizare sau rostogolire către locul de deasupra, dintre sau de sub tovarășii lor.

Spectacolul era ciudat și, deși nu neapărat plăcut, cu siguranță mai puțin jalnic decât cel oferit în general de felul în care omul se poartă cu animalele. Porcii pot fi aruncați de colo-colo; dar, cufundați într-o transă indusă de opiu, ca atâți De Quincey[19], nu erau conștienți de nimic. Puteau fi strâns înghesuiți – mult mai strâns, ce-i drept, decât ar fi putut fi înghesuiți dacă ar fi fost liberi și s-ar fi încăierat – însă lungiți în cârnații lor de trestie, nu erau nici zdrobiți, nici sufocați. Într-un spațiu unde, neîncarcerați, n-ar fi putut încăpea mai mult de douăzeci de porci, și asta cu cel mai mare disconfort posibil pentru fiecare victimă guițătoare, acum erau convenabil împachetați o sută. Cu ajutorul opiului și al

coșurilor, chinezii au rezolvat o problemă de umanism și de economie.

LABUAN

Existaseră neînțelegeri între pasagerii de pe punte și echipaj. Noi, olimpienii de salon, eram conștienți de asta doar din auzite, într-un mod vag și îndepărtat. Dar acest fapt era într-atât de adevărat, încât atunci când am ajuns la Labuan, căpitanul a găsit de cuviință să plătească lichidarea a doi marinari malaiezi, cei mai răi dintre certăreți, și să-i dea jos de pe vas. Aceștia și-au luat banii, iar unul dintre ei a plecat tăcut; celălalt a refuzat să se miște.

L-am văzut ceva mai încolo – un tânăr cu fața ca a unei statui de cupru, un trup clasic dăltuit și îmbrăcat în ținuta tipic malaieză. Un specimen uman superb – dar care pur și simplu nu voia să părăsească vasul.

Căpitanul a chemat poliția de coastă. Doi polițiști foarte eleganți, în uniforme kaki, au urcat la bord, l-au privit atent pe tânăr, care stătea ghemuit într-un colț întunecat, rumegându-și mohorât suferința, și după ce l-au privit, s-au retras. Puțin mai târziu, alți patru polițiști li s-au alăturat și, păstrând o distanță sigură, cei șase reprezentanți ai legii și ordinii l-au implorat tânguitor pe tânăr să plece în liniște. I-au atras atenția asupra faptului că nu avea să i se întâmple nimic; i se cerea doar să părăsească vasul; avea dreptul la o călătorie gratis înapoi la Singapore. Tânărul nu a spus nimic, sau doar a mârâit ca un tigru. Descurajați, polițiștii au raportat

căpitanului că vor fi nevoiți să meargă să-l aducă pe Rezident[20] în persoană: afacerea era prea serioasă ca ei să se ocupe singuri de rezolvarea ei. Au plecat cu toții. Încă ghemuit în colțul său, tânărul continua să-și rumege necazul amar și înnebunitor.

Noi, fiind străini de Malaya, am început să ne întrebăm, destul de agitați – pentru că tânărul cel încăpățânat ne întârzia plecarea – de ce nu se iau măsuri hotărâte în privința lui. Nu puteam înțelege nici teama evidentă a pasagerilor de pe punte și a echipajului, expresia de îngrijorare de pe chipurile ofițerilor. În țările noastre, oamenii prețuiesc viața – a lor, dacă nu pe a altora. Până și criminalii disperați se predau liniștiți atunci când sunt încolțiți. Să împuști și, mai devreme sau mai târziu, să fii împușcat sau spânzurat ar fi ușor. Dar respectul și dorința de viață sunt prea puternice în ei; decât să reziste în mod violent, își recunosc înfrângerea și acceptă resemnați să suporte consecințele neplăcute. Malaiezul, din contră, poate intra cu ușurință într-o stare de spirit în care viața, inclusiv a lui însuși, îi pare lipsită de valoare, atunci când cea mai mare plăcere și cea mai înaltă datorie sunt cele de a ucide și a fi ucis. Tânărul nostru încăpățânat, ghemuit în colțul lui și rumegându-și durerea, se pregătea de zor s-o ia razna la cea mai mică provocare a inamicilor săi. Cei șase polițiști, pasagerii de pe punte, echipajul, ofițerii – cu toții știau asta. Ofițerii, într-adevăr, aveau motive să știe lucrul acesta cu atât mai bine. Pentru că doar cu puțin timp înainte de asta, pe un vas aparținând aceleași companii, un marinar malaiez o luase razna pentru un motiv oarecare, groaznic de banal, și omorâse mai bine de doisprezece oameni, inclusiv pe căpitanul vasului. Căpitanul,

pare-se, era un domn bătrân și cumsecade, cu o barbă albă ca zăpada și cu principii creștine. Trimiseseră după el atunci când începuse tărăboiul și l-a găsit pe malaiez cu cuțitul în mână și însetat de sânge. În loc de revolver, a folosit vorba bună. L-a dojenit, l-a implorat pe malaiez să fie înțelept și să renunțe la cuțit. Malaiezul a răspuns înfigându-i-l în trup. Puntea arăta ca ultimul act al vreunei tragedii elisabetane înainte ca și atacatorul să fie într-un final împușcat.

Nu auzisem povestea la vremea aceea. Ignoranța este o binecuvântare și l-am privit pe malaiezul nostru cel încăpățânat mai degrabă ca pe o glumă obositoare și ne-am întrebat de ce anume toți ceilalți îl luau atât de tare în serios.

Rezidentul a sosit într-un final; forțele acestuia se ridicau acum la nu mai puțin de nouă polițiști. Era momentul hotărâtor; neliniștea generală atingea punctul culminant. Oare avea să fie dat jos de pe vas tânărul păgân fără vărsare de sânge? Buzunarele jachetei Căpitanului atârnau îngreunate de arme; pantalonii Rezidentului se umflau la șold. Să scoată pistoalele prea din vreme ar fi însemnat cu siguranță să provoace furia nebună a malaiezului. Să le scoată prea târziu ar fi la fel de fatal. Și ca să tragă cu ele pe un vas mic și aglomerat ar fi un pericol în sine. Situația, pentru aceia care o înțelegeau și erau responsabili de evoluția ei, era neplăcut de delicată. Neștiutori, noi priveam amuzați. Și spre norocul nostru, atitudinea aceasta s-a dovedit a fi cea corectă și potrivită; drama a luat sfârșit ca o comedie, nu în sânge.

Atunci când cei nouă polițiști au coborât după el, malaiezul s-a strecurat pe lângă ei și s-a cățărat pe scară până la puntea de promenadă. Se gândea probabil că dacă s-ar fi înfuriat într-atât cât să o ia razna, era mai bine să ucidă pasageri creștini

de clasa întâi decât musulmani de clasa a treia și adoratori ai diavolului. Dar nu reușise încă să se încălzească până la fierbințeala nebuniei. Ajuns pe puntea de sus, cu forțele legii și ordinii pe urmele sale, a privit fioros în jur, dar nu a făcut nimic. A urmat o mică discuție cu Căpitanul și Rezidentul. A rămas acolo încăpățânat; continua să clatine din cap. Aștepta, fără îndoială, avântul divin care l-ar fi trimis în extazul spintecării și înjunghierii necredincioșilor. Dar spiritul sfintei ucideri se pogora mai greu. Rezidentul a prins momentul prielnic, le-a făcut semn din cap oamenilor săi; în același timp, cei nouă polițiști au sărit asupra lui. Malaiezul a dat să-și tragă pumnalul de la curea; dar spiritul uciderii sosise prea târziu. Cei nouă l-au dovedit. În clipa următoare cătușele îi cuprindeau încheieturile mâinilor.

Expresia de încordare s-a risipit de pe toate chipurile. S-au aprins țigări, oamenii au început să zâmbească, să râdă și să vorbească. Și până și captivul în cătușe s-a înveselit dintr-odată. Tânărul sălbatic feroce, care fusese gata de crimă și autodistrugere, se transformase într-un băiat vesel, imediat ce nu mai existase posibilitatea de a o lua razna. A vorbit cu polițiștii, a râs; iar aceștia, însuflețiți de sentimentul de ușurare, au râs cu el, l-au bătut ușor pe umăr, l-au îndrăgit. A fost condus, aproape ca un erou, în jos, pe pasarelă. În mijlocul alaiului și urmat de toți copiii și de pierde-vară ai orașului, a pornit-o în marș de-a lungul străzii, către secția de poliție – ca cel mai important om din Labuan în acea după-amiază.

Pentru noi, incidentul a fost aproape amuzant. Ne-ar fi părut cu mult mai puțin amuzant dacă am fi auzit mai înainte, și nu după aceea, povestea bătrânelului Căpitan cumsecade,

înjunghiat alături de alți doisprezece oameni, pe propriul lui vapor, la mai puțin de cinci mile de Singapore.

Ca cetățean al unei țări care respectă legea, ai cărei patruzeci de milioane de locuitori comit în fiecare an mai puține crime decât sunt comise doar în Chicago, mi-am dat seama brusc și fără urmă de îndoială cât de precar de artificial este tot ceea ce pare foarte solid și fundamental în civilizația noastră, tot ceea ce luăm ca de la sine înțeles. Un individ trebuie doar să refuze să joace jocul vieții după regulile în vigoare pentru a-i arunca pe toți ceilalți jucători corecți într-o consternare descumpănită. Există o regulă împotriva violenței, împotriva tentației de a-și face singur dreptate; este o regulă pe care cei mai mulți dintre noi o respectă – atât de mulți, ce-i drept, încât un număr mare de oameni trec prin viață acceptând ordinea și nonviolența ca parte a planului naturii. Când pe orbita lor intră cineva care joacă după „vechea regulă, după planul cel simplu“ – adică fără nici o regulă – sunt înspăimântați, nu știu ce să facă, sunt neajutorați.

Războiul a făcut ceva ce a schimbat atitudinea oamenilor față de reguli, dar într-o măsură mult mai mică decât ar fi fost de așteptat. Oamenii au intrat în frontul de luptă nu pentru că „omul este un animal care luptă“, așa cum generalilor noștri le place să spună atunci când rostesc discursuri la școlile exclusiviste pentru băieți, ci pentru că erau cetățeni care respectau legea, ascultând conștiincios ceea ce statul le spunea să facă. Era de datoria soldatului să comită acte de violență și crime asupra dușmanilor țării sale; dar a făcut lucrurile acestea sub ordine și comiterea lor nu a afectat prea mult capacitatea lui normală de a respecta legile. Luând în

considerare faptul că timp de patru ani, jumătate dintre bărbații adulți ai Europei au fost angrenați în încercarea de a se ucide unii pe alții, nu poți decât să fii uimit de faptul că numărul crimelor comise după război nu a fost infinit mai mare. Acest lucru dovedește cât de adânc înrădăcinat în noi este obiceiul de a juca după reguli. În America, cea mai mare parte a ei fiind îndepărtată doar cu câteva generații de epoca medievală a pionieratului, obiceiul de a juca după reguli nu a avut timpul necesar să devină atât de adânc înrădăcinat precum în țările al căror Ev Mediu de violență necontrolată și nesupusă legii se află la cinci secole distanță. Linșajul, Ku Klux Klanul, spargerea grevelor feroce sunt instituții americane, produs al istoriei Americii. În Anglia, acolo unde oamenii au abandonat dreptul de a-și face singuri dreptate acum vreo două sau trei sute de ani, lucrurile acestea ar fi aproape de neimaginat. Până și crima este mai puțin sângeroasă de partea noastră a oceanului; și banditismul ucigaș care a împânzit străzile orașelor americane cu mașini blindate și pușcași ne este cu totul necunoscut. Suntem norocoși în istorie. Incidentul absurd însă potențial tragic de la Labuan m-a făcut să realizez din plin cât de norocoși suntem.

LABUAN

Din câte știu eu, nu s-a realizat încă nici o pictură bună care să reprezinte peisaje tropicale. Există două motive bune pentru asta, dintre care primul este acela că nici un pictor bun nu a lucrat vreodată la tropice. E adevărat, templele din

Ceylon, falezele de la Benares, portul Penang, palmierii și vulcanii fantastici din Java sunt anual reproduse în cincizeci de mii de acuarele. Dar acestea sunt acuarele pictate de amatori. Le-am văzut cu toții. Cu ajutorul lor se fac oleografele. Dacă nu ar fi faptul că își țin creatorii ocupați și mulțumiți, fără să supere pe cineva, ar trebui să fie interzise prin lege. Tropicele și Orientul sunt date pe mâna amatorilor. Practic, fiecare turist care călătorește pe acolo duce cu el o trusă de pictură. Dar cât de puțini profesioniști serioși și competenți îi însoțesc pe acești turiști. Într-adevăr, este greu să te gândești la vreunul care să fi traversat vreodată Ecuatorul. Pictorii profesioniști de geniu sunt în general săraci, iar absența lor de la tropice se poate datora în parte sărăciei. Dar sărăcia nu este o barieră de netrecut pentru un artist hotărât, iar motivul adevărat, cred eu, pentru care pictorii evită tropicele este pentru că știu că tropicele sunt de nepictat. Acest inefabil intrinsec reprezintă al doilea și cel mai întemeiat motiv care explică nonexistența unor picturi satisfăcătoare ale peisajului tropical.

Este un fapt însemnat că peisajul pe care amatorul entuziast îl găsește printre cele mai pitorești, cele mai creativ „pictabile“ – este un cuvânt preferat de fetele bătrâne care pictează în acuarele – este peisajul cel mai cu grijă evitat de către profesioniștii serioși. Turner[21] este unul dintre puținii mari peisagiști care au ales să reprezinte subiecte pitorești. Restul au preferat întotdeauna să mediteze în fața altor scene mai obișnuite, mai puțin spectaculoase. Italia oferă frumuseți extravagante; dar englezii au continuat cu obstinație să picteze în placidele ținuturi natale ale propriilor insule; francezii n-au cutreierat niciodată mai departe de dealurile

golașe din Provence; flamanzii și-au găsit subiectele pe o rază de o sută de mile de Antwerp; danezii s-au limitat la polderele și estuarele lor. Ciudat la prima vedere, fenomenul este ușor de explicat. Un peisaj pitoresc (care este, prin definiție, un peisaj ce posedă în mod natural unele dintre calitățile unei picturi realizate de mâna omului) este acela care se impune în mod inevitabil atenției pictorului. În fața grandorii lui copleșitoare, a caracterului dramatic, a compoziției lui de-a gata, acesta se trezește redus la rolul de simplu instrument pasiv de reprezentare. Asta merge foarte bine pentru amatori. Un peisaj pitoresc îi scutește de a întreprinde vreun gest creativ propriu; tot ce trebuie să facă este să se așeze și să copieze fidel. Dar pictorul serios nu vrea ca subiectul să i se impună; el este cel ce vrea să se impună. Nu vrea să fie scutit de a face eforturi proprii. Din contră, se simte forțat de talent să facă acel gest creativ care modelează haosul lumii într-un cosmos ordonat și uman – care transformă natura în artă. De aceea evită tot ceea ce este bogat, pitoresc, impunător, dramatic. El vrea un subiect simplu și aproape neutru, pe care să-și poată întipări propriile-i idei omenești de compoziție și armonie, propria-i concepție de grandoare și dramatism. Șesul englezesc liniștit nu este la fel de bine definit precum peisajele impresionante ale dealurilor Alban; Flandra și partea de jos a Senei sunt mai maleabile, ca să zicem așa, mai permisive pentru tratament artistic decât Golful Neapolelui; Deft este mai ușor de digerat de intelect decât Tivoli. Turner, e adevărat, putea înghiți Italia și o putea transforma în artă; dar, pe de altă parte, el era un soi de struț spiritual. Cei mai mulți pictori preferă o dietă mai ușoară.

Ceea ce este adevărat despre peisajul italian este adevărat, a fortiori, și despre peisajul tropical. Pitorescul celor mai „pictabile“ părți ale Orientului tropical este atât de excesiv, încât probabil că atunci când se confruntă cu ele, artistul serios se simte terorizat, lipsit de inițiativă, intimidat. S-ar putea să-i placă să contemple Java sau Borneo; dar n-ar visa niciodată să picteze acolo. Dacă și-ar dori subiecte de pictat, s-ar întoarce în Essex sau în Normandia.

Peisajele tropicale, în afara faptului că sunt prea pitorești ca să fie transpuse în picturi de calitate, sunt și prea bogate. Lucrurile din această parte a lumii au un fel anume de a fi imposibil de aglomerate. Într-o pictură nu este loc pentru abundența care există într-o realitate tropicală. Pictorul unei scene tropicale obișnuite ar trebui să înceapă prin a omite din pictura sa nouă zecimi de realitate. Gauguin, unul dintre puținii pictori buni care și-au exersat arta la tropice, asta făcea de obicei. Dacă n-ar fi făcut-o, nu s-ar fi putut vedea pădurea din cauza numărului mult prea mare de copaci.

Aspectele felurite ale lumii tropicale își mai așteaptă încă traducătorii. O sută de pictori admirabili ne-au învățat să cunoaștem felul în care arată cu adevărat peisajele europene. Dar esența artistică a Orientului tropical rămâne să fie distilată. Java își așteaptă propriul ei Gainsborough[22] și Constable[23]; Benares, propriul Canaletto[24]. Vânători există din belșug în pădurile malaieze și uneori aceștia duc cu ei caiete de schițe și puști. Dar acel Corot[25] care să ne spună cum anume ar trebui privite acele păduri nu s-a plimbat încă printre umbrele lor verzi și înțesate de lipitori. Suntem nevoiți să vedem tropicele fie în lumina unui instantaneu, imitația vreunui oleograf făcut de un amator, fie în cea a posterului de

pe vaporul companiei. Palmieri, cerul de un albastru Reckitt[26] și oceanul, munții violet, nisipurile argintii și aurii – după câte se pare, posterul de pe vapor (care, cel puțin, este opera unui profesionist) este remarcabil de aproape de adevăr. Când am văzut imensul *Laconia* fumegând în portul din Labuan, m-aș fi crezut într-o stație de metrou din Londra, privind reclamele la croazierele de pe Mările Sudului organizate pe timpul iernii. Dar există ceva ce derivă din tropice mai subtil și profund real decât acuarelele amatorilor și posterul de pe vapor – ceva ce putem recunoaște vag cu toții, dar căruia nici un privitor profesionist nu ne-a învățat cum să-i dăm un contur precis. Peisajele englezești erau frumoase și înainte ca Gainsborough să se nască, iar oamenii erau impresionați de contemplarea frumuseții lor; dar Gainsborough a fost cel care a făcut frumusețea în mod clar vizibilă, care i-a dat un nume și o definiție.

Cele mai frumoase imagini ale tropicelor se află în cărți. Există mai multă esență și realitate lăuntrică a tropicelor într-o carte de Conrad sau Herman Melville, mai mult într-un pasaj bun de H. M. Tomlinson[27], chiar și mai mult într-unul sentimental de Pierre Loti[28] decât în oricare pictură existentă ce înfățișează locurile pe care acestea le descriu. Dar descrierea, chiar și descrierea celor mai desăvârșiți scriitori, este foarte nesatisfăcătoare și inadecvată. Și nu are nici un rost să oferi evocări simbolice celor care nu au văzut niciodată realitățile respective, care se doresc a fi evocate. Celor care au mâncat o plăcintă cu carne de oaie, are rost să le vorbești despre „vise cu turme mițoase închise-n hambare de grâne“[29]. Dar putem fi destul de siguri că vegetarianul convins n-ar reuși niciodată să pregătească această specialitate de casă

doar cu ajutorul rețetei de mai sus. Arta evocării este admirabilă, dar atunci când nu există nimic în mintea cititorului care să fie evocat, evocarea nu are rost. Nu are nici o noimă să fluieri la un câine care nu-i acolo. Evocarea simbolică nu va crea niciodată o imagine adevărată a tropicelor în mințile celor care au trăit toată viața în Bayswater. Nu, singurul mod de a le explica ce reprezintă tropicele cu adevărat acelora care nu au fost niciodată acolo – la fel ca și celor care au fost – ar fi să le decantezi în imagini. Acest lucru nu a mai fost făcut și mi se pare foarte probabil, din motivele pe care le-am enunțat deja, că nici nu va fi făcut vreodată.

KUDAT, BORNEO DE NORD

Vapoarele din Singapore trec prin toate porturile principale din Borneo Britanic de Nord. Dar turistul care presupune că în acele locuri va putea să studieze ființele acelea romantice, „Oamenii Sălbatici din Borneo“, se înșală profund. La Kudat, e adevărat, chiar am văzut doi omuleți pricăjiți și murdari, din ținut, care zoreau temători de-a lungul străzii relativ metropolitane a acelui port mic și muribund, ca și când s-ar fi grăbit să se întoarcă în pădurile lor. Biete specimene! Dar a trebuit să ne mulțumim cu ei. Erau cea mai apropiată variantă a oamenilor sălbatici pe care o văzuserăm sau ne era dat să o vedem, singurii borneeni autentici și aborigeni. În rest, am văzut numai chinezi. Cu excepția câtorva englezi, ei sunt singurii locuitori ai porturilor. Labuan

și Jesselton, Kudat și Sandakan sunt doar niște colonii chineze. Și în spatele porturilor, pe pământul care a fost smuls pădurii – îi mai poți întâlni chiar și acolo. Alături de javanezi, lucrează pe plantațiile mari deținute de companii și își cultivă propriile loturi mici. Și pretutindeni, vânzătorii, negustorii sunt chinezi. Este aceeași situație pe tot cuprinsul arhipelagului și în peninsula Malaya. Nu capitalul european este cel ce dezvoltă Indiile Răsăritene, ci munca și perseverența chinezilor. Elimină chinezii și colonizarea europeană ar fi imposibilă. Sau ar fi, cel mult, o colonizare pur platonică și onorifică. Se pot planta drapele fără ajutorul chinezilor – dar nu și cauciuc. E plăcut, fără îndoială, te unge pe suflet să privești flamurile umflate și unduind în briza tropicală. Dar este încă și mai plăcut să culegi dividende. Pentru această plăcere și mai mare, europenii trebuie să le mulțumească chinezilor.

SANDAKAN

Sandakan, ca și Jesselton, Kudat și, presupun, toate celelalte orașe de coastă din Borneo de Nord, este o colonie chinezească guvernată de câțiva albi care locuiesc în bungalourile din suburbii. Este un loc pitoresc, are un port natural minunat cu o stâncă mare, roșie, ca un al doilea Gibraltar, care îi păzește intrarea, și este portul și capitala unui mic ținut plin de crânguri de cocotieri, plantații de arbori de cauciuc și tutun. Un club și un teren de golf îl proclamă a fi, dacă nu parte a Imperiului Britanic, cel puțin un protectorat.

(Examinat în detaliu și îndeaproape, Imperiul nostru îndepărtat pare să consiste din câteva zeci de mii de cluburi și terenuri de golf, răsfirate la distanțe mai mici sau mai mari, pe cuprinsul a două cincimi din suprafața planetei. Bărbații voinici și blonzi stau prin cluburi ori lovesc mingea cea albă trimițând-o peste luminișuri, în jungle; negrii de nuanțe diferite aduc whiskyul și poartă crosele. Harta e colorată în roșu. Iar pentru observatorul obișnuit, aflat acolo, acela este Imperiul Britanic.) Dar să ne întoarcem la Sandakan. În afară de un club și un teren de golf, mai are patru compresoare și un drum superb pietruit, lung de unsprezece mile. La a unsprezecea bornă kilometrică, drumul se ciocnește de ceea ce pare a fi un zid impenetrabil de pădure și se sfârșește brusc. Cobori din mașină și, cercetând zidul de verdeață, îl găsești străbătut de o crăpătură îngustă: o potecă. Îți croiești drum și ești imediat înghițit de pădure. Interiorul balenei lui Iona cu greu ar fi putut fi mai fierbinte, mai întunecos ori mai umed. E adevărat, monstrul junglei deschide uneori gura ca să caște; mai rămâne câte un spațiu printre copaci, zărești un petec de cer, o rază de soare densă, galbenă, ce coboară în adâncuri. Dar căscatul este scurt și ocazional. În cea mai mare parte a timpului cât ne-am plimbat prin burta monstrului vegetal, am mers printr-un amurg fierbinte. Și tăcut. Doar arareori vreo pasăre mai slobozea câteva note – sau poate era vreun diavol al pădurilor, care fluiera meditativ pentru el însuși, în timp ce pregătea vreo cursă înspăimântător de subtilă și ingenioasă ca să-i bage în sperieți pe cei ce îndrăzneau să-i încalce domeniul.

Natura e cum nu se poate mai frumoasă până pe la jumătatea distanței către pol. Luată în porții mici, se comportă

decent. Dar hrănește-o, dă-i doze uriașe de lumină tropicală tonică, îmbat-o cu ploaie tropicală și își iese din fire. Dacă Wordsworth ar fi fost nevoit să petreacă câțiva ani în Borneo, ar mai fi iubit oare natura tot atât de mult precum a iubit-o pe malurile Rydal Water? Dacă *Excursia* ar fi avut loc prin Africa ecuatorială, și nu prin ținutul Westmoreland, panteismul cel blând al bătrânului William ar fi fost, bănuiesc, puțin altul.

Cu un sentiment de profundă ușurare am ieșit din gâtlejul verde al junglei și ne-am urcat în mașina care ne aștepta. Șoferul chinez a pornit motorul și am luat-o din loc, foarte încet (pentru că în Sandakan închiriezi mașina la oră, nu la milă; șoferii sunt minunat de prudenți), am parcurs drumul de unsprezece mile într-un mod de-a dreptul maiestuos. I-am mulțumit lui Dumnezeu pentru compresoare și pentru Henry Ford.

FILIPINELE SUDICE

Danezii și englezii nu au fost niciodată niște creștini într-atât de înfocați încât să găsească de cuviință să-i convertească, la grămadă și cu forța, pe locuitorii țărilor pe care le-au colonizat. Spaniolii, din contră, chiar au crezut cu tărie în creștinismul lor catolic ca marcă înregistrată; au fost dintotdeauna și cruciați, și corsari, și misionari, și colonișți. Oriunde au mers, au adus și religia și, odată cu ea (pentru că nu poți predica o religie fără să predici multe alte lucruri pe lângă) limba și unele dintre obiceiuri.

Filipinezii au fost spanioli timp de mai bine de trei sute de ani. Au fost neglijați, e adevărat, au fost guvernați de la distanță, prin Mexic; totuși au rămas spanioli. Acesta este un lucru de care devii conștient în momentul în care pui piciorul pe insula Sulu, cea mai sudică și, din întâmplare, cea mai puțin hispanică și creștină a Filipinelor. La Zamboanga devii și mai încredințat de asta. La Manila certitudinea te copleșește. Peisajul este tropical într-un fel familiar și indian răsăritean. (Sulu este ca o Java în miniatură, imposibil de frumoasă.) Dar lumea în care ai pășit – înțelegi asta imediat – este diferită de oricare altă experiență pe care ai avut-o în Orientul ecuatorial. Este Spania – diluată, ce-i drept, distorsionată, având la bază sălbăticia malaieză și influențată de americanism, dar încă, indubitabil, Spania. Danezii se află în Java de mai bine de trei secole. Coloniștii lor s-au căsătorit cu băștinașele; mulți dintre aceștia au făcut din insulă domiciliul lor permanent, au trăit și au murit acolo și și-au lăsat familiile în urmă. Dar Java rămâne javaneză. Oamenii și-au păstrat portul, limba, religia; chiar și în orașe, în porturile cosmopolitane, aceștia sunt complet ne-danezi, așa cum malaiezii din peninsulă, dayacii și dusunșii din Sarawak și Borneo de Nord sunt total ne-englezi. Dacă am fi fost anglicani la fel de înflăcărați pe cât de înflăcărați au fost catolicii spanioli, malaiezii urbani ar fi acum îmbrăcați în pantaloni de golf din bumbac, ar vorbi cu accent cockney și duminica ar cânta imnuri A & M[30]. Dar – din fericire sau din nefericire, nu știu exact – am fost doar moderat anglicani. Malaiezul continuă să-și poarte fusta tradițională, să vorbească malaieza, să-l venereze pe nou introdusul Allah al lui Mahomed și stafiile și diavolii imemoriali ai pădurii lui natale.

Ajungând la Jolo (se pronunță Holo), capitala insulei Sulu, ne-am trezit într-un orășel spaniol prăpădit. Avea grădini publice cu fântâni și un grup statuar alegoric modern și de un sublim comic. Un cântec intonat nazal se auzea dintr-o biserică; am privit înăuntru și am văzut un cor de copilandri mici și cafenii pe care un dirijor cafeniu îi învăța să cânte imnuri și să dea răspunsurile. Doamne filipineze, îmbrăcate precum frumusețile ale căror portrete le vezi pe interiorul capacelor cutiilor de trabucuri, se plimbau alene. Fustele lor lungi, măturând pe jos, erau răsucite și prinse într-o parte ca să dea la iveală juponul de dedesubt. Corsetele din muselină apretată erau niște relicve uimitoare ale secolului XVIII, tăiate adânc cât să scoată la iveală un decolteu cafeniu și împodobite cu mâneci enorme și umflate, precum aripile de fluturi sau aripioarele unui soi mai neobișnuit de pești tropicali. În timp ce fetele și femeile mai tinere își purtau părul „prins sus“, cele în vârstă, în mod absurd, și-l țineau revărsat pe spinare, într-o cascadă lungă și neagră. Cât despre bărbați, aceia care nu erau filipinezi și nu purtau cele mai elegante costume din pânză groasă de un alb imaculat erau îmbrăcați – în funcție de afinitățile tribale și naționale – fie în pantaloni foarte strânși pe picior, un brâu viu colorat sau centură, o jachetă mică de toreador și o bandană colorată pentru cap, fie – zburând la extema cealaltă a eleganței – în pantaloni croiți într-un stil mai mult decât Oxford, mai mult decât cu mexicani din mătase viu colorată (roz pal, verde, galben, portocaliu), un brâu și mai larg, în general împodobit cu pumnal enorm, jachetă de matador încă și mai arătoasă și, peste bandană, o pălărie colosală.

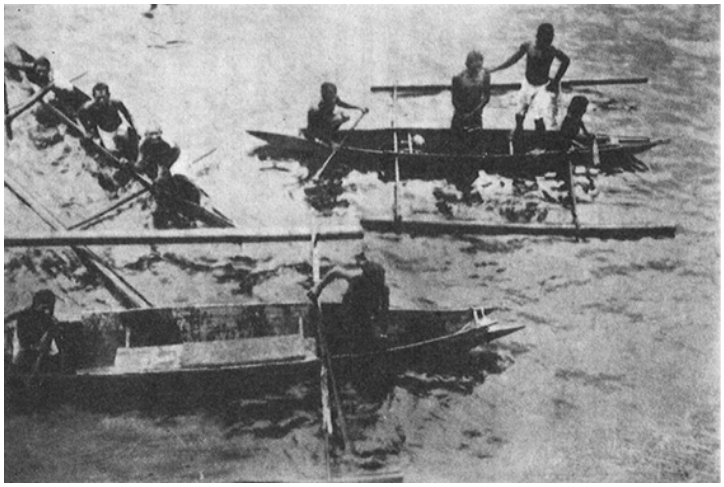

Sulu: Canoe cu flotoare

Ce veșmânt fantastic! Dar cu siguranță nu de croială indigenă. Nicăieri altundeva în afară de Filipine malaiezii nu se îmbracă precum toreadorii și cowboy-i. Oamenii aceștia, dintre cel mai puțin originali, și-au împrumutat hainele de la cuceritorii și dușmanii lor. Veșmântul elegant al celor din Sulu și populației mândre și dârze din Moro, dușmanii cei mai de temut ai spaniolilor, a fost luat din garderoba spaniolo-mexicană. Și acel mers țanțoș, extraordinar, acele ținute nobile – și acelea sunt tot spaniole. Și apoi limba. Oamenii de la țară, bineînțeles, nu au învățat-o niciodată. Dar se aude bolborosită nobil pe străzile orașelor și prin magazine. Însă, așa cum am descoperit, nici filipinezii nu sunt singurii care o vorbesc. Ne-am croit drumul de-a lungul pontoanelor șubrede din lemn, pe care, cocoțați deasupra mării, negustătorii chinezi și-au așezat dughenele și locuințele, și căutam să cumpărăm câteva din scoicile cu perle enorme pentru care insula Sulu este recunoscută. Le-am găsit după multe căutări în încăperile din spate ale unui magazin chinezesc – munți înalți de scoici sidefii, strălucitoare. Am cercetat amănunțit comoara și am

ales cât de multe am dorit. Apoi a venit momentul să plătim. Ne-am întors către chinez. Nu știa deloc engleza. Cele două cuvinte pe care le știam în malaieză nu ne erau de nici un folos. În disperare, am încercat spaniola. Ne-a răspuns. Englezul și chinezul cel galben ne-am purtat mica tocmeală într-o castiliană corcită.

MANILA

Manila este capitala unei colonii americane. Acesta este un fapt asupra căruia nu mi s-a permis prea mult să am îndoieli. La mai puțin de trei ore de la debarcare, fusesem intervievat de nouă reporteri care reprezentau întreaga presă, engleză și spaniolă, a orașului. Am fost întrebat ce părere am despre Manila, despre rasa filipineză, despre problemele politice ale insulei –, iar eu nu am putut decât să răspund întrebându-i pe intervievatorii mei ce părere au *dânșii* despre aceste subiecte și asigurându-i, după ce mi-au împărtășit părerea lor, că și eu cred la fel. Părerile mele au fost considerate în unanimitate extraordinar de rezonabile.

Atunci când se întâmplă ceva de felul acesta – și din fericire se întâmplă foarte rar în alte locuri cu excepția teritoriului Statelor Unite – întotdeauna mă gândesc la acea scară ciudată a valorilor după care se evaluează oamenii și lucrurile, în lumea aceasta absurdă. Luați, de exemplu, cazul unui om de litere. (Eu însumi sunt om de litere, așa că această chestiune mă interesează și pe mine.) Omul de litere este învestit, mi se pare mie, cu o aură de importanță și

însemnătate destul de disproporționată. Oamenii de litere pur și simplu abundă în *Who's Who*. Sunt mai numeros reprezentați în acea carte de pomină decât oricare altă clasă de notorietăți, cu posibila excepție a nobililor și baroneților. Aproape nici unul dintre cei care au vândut cinci mii de volume și au avut o recenzie bună în *Times Literary Supplement* nu lipsește din paginile sale. Studiind *Who's Who,* un observator imparțial de pe Marte ar fi tentat să creadă că un anumit har al pălăvrăgelii este cea mai importantă calitate pe care ar trebui să o aibă un locuitor al acestei planete. Dar oare așa este?

Arta și artistul au devenit deosebit de importante în lumea noastră modernă. Despre artă se vorbește cu respect, aproape cu venerație, ca și când ar fi ceva sacru; și fiecare adolescent aspiră să devină artist în mod tot atât de regulat și inevitabil precum fiecare copil aspiră să fie șofer. Arta este unul din lucrurile care au apărut ca să umple golul creat în mintea colectivă de decăderea religiei oficiale. Preotul, ale cărui atribuții confesionale au fost preluate de către avocat și doctor, a lăsat moștenire artistului puterea sa mistică, demnitatea de paznic al sfintelor taine. De aici numărul enorm de nume literare din *Who's Who*. De aici toți reporterii care dau năvală ca să-i ceară romancierului călător părerea asupra unor lucruri despre care acesta nu are competența să se pronunțe. Omul de știință obscur, a cărui înzestrare mintală poate fi incomparabil superior celui al omului de litere, este lăsat în pace. Publicul, fiind incapabil să înțeleagă despre ce vorbește, nu-i dă atenție. Acesta trebuie să realizeze ceva spectaculos înainte ca gazdele saloanelor să-l invite în oraș și reporterii să vină să-l întâmpine la gară. Omul practic nu este

cu mult mai stimat (doar dacă nu se întâmplă să fie, bineînțeles, nespus de bogat) decât omul de știință. Pentru multe persoane, un om care scrie poezii (chiar și poezii proaste) și are o părere despre postimpresionism este neapărat mai inteligent până și decât un inginer de primă clasă, un ofițer capabil, sau fondatorul unei mari fabrici. Doctorii și proprietarii de fabrici, funcționarii guvernamentali și avocații pot traversa mările fără să riște câtuși de puțin să fie trași de guler în fiecare port de o mulțime de ziariști. Pot fi mai inteligenți decât omul de litere, pot fi oameni mai capabili, făcând o muncă infinit mai valoroasă decât a acestuia. Pot avea calificarea, dată de o cunoaștere de specialitate, de a vorbi cu autoritate asupra unor lucruri despre care reporterilor le place să discute; dar lor li se va permite să debarce fără probleme. Muncii lor îi lipsește prestigiul care este atribuit artei; în plus, munca lor este privată, limitată la un loc anume și la un timp actual al realizării. Munca scriitorului este publică; există mii de locuri în același timp: ea poate fi cercetată în decursul unei perioade îndelungate de timp – tot atât de îndelungată, la o adică (dacă rămâne în vogă), cât poate să reziste hârtia.

În calitatea mea de simplu spectator al lumii, nu de actor – unul care privește și-și formează opinii asupra a ceea ce fac alți oameni, dar nu face nimic el însuși – simt o profundă admirație pentru cei care acționează, care-și impun voința asupra lucrurilor încăpățânate, nu numai asupra ideilor docile, care-și exercită puterea asupra oamenilor în mod direct, și nu impersonal așa cum face scriitorul, impunându-și puterea asupra cuvintelor slabe. Admir și invidiez; însă nu aspir a le fi rival. Născut spectator, aș fi cel mai prost actor. Am

un anumit talent de a folosi binoclul de operă și de a face comentarii pertinente. Nu am nici un talent pentru actorie. E mai bine să te mulțumești făcând ceea ce poți să faci decât să te faci de râs încercând să faci ceea ce nu ești în stare. Dacă m-aș apuca să fac o parte din munca practică serioasă ce trebuie să fie facută astfel ca spectatorii să poată privi comedia în siguranță și confort, ar trebui să mă port precum acel rege birman despre care se consemnează în *Cronica Palatului de Sticlă*: „De dragul concubinelor a compus *Paramatthabinda*, pentru ca acestea să cunoască mintea și calitățile minții, materia, nirvana, formele ființării și ale personalității. Nici măcar nu și-ar fi plecat urechea la treburile satelor sau ale regatului. Ori de câte ori i se solicita sfatul, i se cerea să-și exercite puterea sau să stabilească vreun punct de lege, îl punea pe fiul său, Uzana, posibilul moștenitor, să se ocupe de toate“.

Îl admir pe Uzana; însă, vai! îl înțeleg pe sărmanul său tată, empatizez cu el, am un sentiment de solidaritate față de el. Ce plăcere infinit de mare, dacă se întâmplă să te naști cu o minte speculativă și cu harul oratoriei, să pălăvrăgești cu concubinele despre nirvana și despre calitățile minții, decât să-ți bați capul cu treburile satelor! Uzana era, fără îndoială, un om mai bun; dar tatăl său, distinsul autor al *Metafizicii la harem* și *Kant pentru concubine* trebuie să fi fost cel pe care toată lumea ar fi vrut să-l întâlnească, care ar fi primit scrisori de la corespondente îndepărtate, care ar fi fost invitat la cină, intervievat pe chei și surprins de fotografi plimbându-se prin parc cu vreun prieten. Toate lucrurile acestea i s-ar fi întâmplat; iar el – fiindcă înțeleg că acesta chiar s-a gândit serios la calitățile minții și la formele materiei – ar fi fost uimit

de fiecare dată și, gândindu-se la Uzana, s-ar fi simțit stânjenit și chiar destul de rușinat, ca și când ar fi fost un impostor.

1. Grădină botanică din sud-vestul Londrei, considerată a fi cea mai variată și cuprinzătoare colecție de plante din întreaga lume.
2. Pictoriță franceză (1883-1956), adeptă a cubismului și a avangardei artistice pariziene.
3. *Grand manner*, stil estetic derivat din arta clasică și cea de la apogeul Renașterii.
4. *Rice Table* sau *Rijsttafel* (neerlandeză), masă constând în foarte multe feluri de mâncare (chiar și patruzeci), în porții mici, însoțite fiecare de orez.
5. Greater Netherlands, un posibil stat federal sau unirea teritoriilor vorbitoare de olandeză care ar putea cuprinde Olanda și Flandra.
6. Scriitor, istoric, biograf și poet englez controversat de la începutul secolului XX, renumit pentru opiniile sale radicale.
7. În colonii (India, Africa etc.), se practica înființarea unor orășele în locuri cu altitudine puțin mai mare pentru a se evita canicula din zonele de șes.
8. The Great Moor of Rannoch, unul dintre puținele ținuturi sălbatice rămase în Europa, o regiune extem de pitorească din Scoția.
9. Referință la un vers din *Paradisul Pierdut*, de John Milton.
10. Pe scurt (fr.).
11. Ficusul de cauciuc.
12. William Paley, cleric englez, filosof și apologet al creștinismului, autorul celebrului *Natural Theology or*

Evidences of the Existence and Attributes of the Deity (*Tratat de teologie naturală sau existența și atribuțiile divinității*) în care folosește analogia ceasornicarului pentru a dovedi existența lui Dumnezeu.

13. Roman al scriitorului francez Anatole France.
14. Titlu original: *Diversions of a Man of Letters*.
15. Pseudonim al scriitorului britanic William Hale White.
16. George Berkeley (1685-1753), filosof irlandez, susținător al noțiunii de „idealism subiectiv“.
17. Roman al scriitoarei britanice Florence L. Barclay.
18. Forturi defensive construite pe teritoriul Angliei în secolul XIX.
19. Thomas de Quincey (1785-1859), scriitor englez, faimos pentru volumul *Confesiunile unui opioman englez*.
20. Agent guvernamental britanic.
21. Joseph Mallord William Turner (1775-1851), pictor englez romantic peisagist și gravor, despre al cărui stil se spune că ar fi influențat apariția impresionismului.
22. Thomas Gainsborough (1727-1788), portretist și peisagist englez și unul dintre membrii fondatori ai Academiei Regale din Londra.
23. Vezi și nota 2, p. 160; portretist și peisagist englez, ale cărui reprezentări sensibile ale locurilor natale s-au bucurat de o caldă apreciere și un mare succes în cercurile artistice franceze, influențând Școala de la Barbizon.
24. Giovanni Antonio Canal (Canaletto) (1697-1768), pictor venețian, cunoscut pentru reprezentările delicate ale arhitecturii venețiene și monumentelor romane, dar și pentru picturile înfățișând clădiri monumentale londoneze.

25. Jean-Baptiste Camille Corot (1796-1875), portretist și peisagist francez, cunoscut pentru stilul caracterizat prin simplitate și gama restrânsă de culori, care i-a influențat și pe impresioniști.
26. Albastru Reckitt (Reckitts blue), înălbitor folosit pe scară largă începând cu mijlocul secolului XIX, vândut sub forma unui cubuleț albastru intens, fabricat din ultramarin sintetic și bicarbonat de sodiu.
27. H.M. Tomlinson (1873-1958), scriitor britanic cunoscut pentru povestirile și romanele sale inspirate de aventuri pe mare, jurnalele de călătorie și pentru scrierile împotriva războiului.
28. Pierre Loti (1850-1923), scriitor francez și ofițer de marină, autor al multor romane de aventuri pe mare.
29. Vers dintr-un poem al scriitorului britanic Lewis Carroll „Poeta Fit, Non Nascitur“, inclus în volumul *Phantasmagoria and Other Poems*.
30. Culegerea *Imnuri antice și moderne* cuprinde cânturi tipic bisericii anglicane.

PARTEA A III-A

PACIFICUL

SHANGHAI

Am văzut locuri care, fără îndoială, erau la fel de agitate și de populate precum Shanghai, dar nici unul care să mă fi impresionat atât de tare cu agitația și aglomerația lui. Nici un oraș, apusean sau oriental, nu mi-a lăsat vreodată impresia unei vieți atât de pline, de dense, de viu închegate. Vechiul Shanghai este acel *élan vital* al lui Bergson, în stare brută, ca să zic așa, fără capac. Este Viața însăși. Nu se poate imagina nimic mai viu. Sunt tot atâția oameni – probabil încă și mai mulți – într-o zonă similară din Londra sau Lahore, din Glasgow sau Bombay; dar acolo nu este atât de multă viață. Simți că fiecare chinez luat în parte are mai multă vitalitate decât fiecare individ indian sau european, iar organismul social compus din acești indivizi trăiește, prin urmare, cu o intensitate mai mare decât organismul social din India sau din Vest. Sau poate că este vitalitatea organismului social – o vitalitate acumulată și stocată de-a lungul secolelor prin obiceiuri străvechi și tradiție – poate că dinamismul intens și puterea civilizației chineze sunt cele care-i dau fiecărui chinez aerul că posedă o supraabundență de viață, dincolo de avuția vitală a fiecarei rase în parte. Atât de multă viață, atât de atent canalizată, care curge atât de repede și puternic – spectacolul ei inspiră un soi de groază. Toate astea se petreceau pe

vremea când eram niște sălbatici canibali. Vor mai continua – un pic modificate poate de știința occidentală, dar nu cine știe cât – la mult timp după ce noi, cei din Europa, vom fi murit pur și simplu de oboseală. Peste o mie de ani, pecetarii își vor mai grava încă peceții, lucrătorii în fildeș încă vor mai tăia și lustrui; croitorii vor ridica în slăvi măiestria croielii și a țesăturilor lor, așa cum fac și astăzi; astrologii cu ochelari pe nas vor continua să scoată argint din buzunarele nătărăilor și ale curtezanelor îndrăgostite; va fi o piață de păsări, și restaurante înmiresmate de mâncăruri gustoase și spițerii cu sticle pline de șopârle uscate, mustăți de tigru, coarne de rinocer și salamandre murate; vor fi bijutieri răbdători și brodărese cu gusturi desăvârșite, magazine pline de obiecte minunate din ceramică și blănari care vor crea modele și desene elaborate din piei de vulpe divers colorate; încă vor mai fi dintre cei care scriu scrisori la colț de stradă și oameni a căror treabă este să stea în dughenele lor și să scrie vorbe din înțelepciunea antică pe suluri lungi, roșii – iar ideogramele mari și negre vor fi încă la fel de perfect scrise cum sunt și astăzi, sau cum au fost acum o mie de ani, vor fi aruncate pe hârtia cea roșie cu aceeași aparentă nonșalanță, aceeași măiestrie reală și sigură, de o mână lungă și rafinată, la fel de temeinic școlită în gesturile hieratice ale artei sale ca și mâna omului care scrie acum. Da, totul va exista, la fel de intens și tenace de viu ca întotdeauna – va exista peste o mie de ani de acum încolo, peste cinci mii, peste zece. Trebuie doar să te plimbi prin vechiul Shanghai ca să fii sigur de asta. Londra și Parisul nu oferă astfel de certitudini. Până și India pare provizorie și precară prin comparație.

JAPONIA

Cerul era mohorât când am ajuns la Kobe, iar aerul era rece și mirosea a funingine. Pe străzi era un noroi adânc. La puțin timp după ce am pășit pe țărm, a început să plouă. La fel de bine am fi putut acosta la Leith, în miez de noiembrie scoțian.

Ridicați deasupra noroiului pe saboți ca niște catalige, oameni micuți înaintau greoi pe străzi; erau îmbrăcați în pelerine de mătase gri sau maro ca în Inverness și pălării ieftine de fetru. Femei în halate lungi, cu părul strâns în aranjamente arhitecturale elaborate, precum coafura unei barmanițe de modă veche, vopsită în negru, tropăiau pe lângă ei, ducând de mână sau cărând în spate copii îmbrăcați țipător, ale căror chipuri rotunde, pline, lipsite de expresie erau ca fețele unor mici eschimoși. Păreau a fi o populație prea ciudată ca să locuiască în Leith. Cu părere de rău, am fost nevoiți să admitem că ne aflam cu adevărat în Extremul Orient și că florile din magazine trebuiau acceptate ca o dovadă suficientă a faptului că această zi funebră de iarnă era într-adevăr o zi din luna Florii de Cireș.

Ne-am urcat în tren și timp de două ore am mers printr-un ținut cenușiu, mărginit de dealuri palide și năpădit de coșuri de fabrici. La fiecare câteva mile, coșurile răzlețe se aglomerau într-un pâlc, înconjurate, la poale – ca niște ciuperci la rădăcinile copacilor – de o grămadă întinsă de colibe din lemn: un oraș japonez. Cel mai mare dintre aceste straturi de ciuperci era Osaka.

Era după-amiaza târziu când am ajuns la Kyoto, vechea capitală, „Orașul Artei din Japonia“ (înainte să începem

fuseserăm puși bine la curent cu literatură turistică). Refuzând taxiul ce ni se oferea, ne-am urcat într-o ricșă, ca să vedem mai bine orașul. Burnița ușor doar. Îmbrăcați ca niște mesageri anglo-saxoni, în veste albastre și pantaloni strânși pe picior, oamenii noștri ne duceau, pleoscăind prin noroi. Kyoto este ca unul dintre acele terenuri miniere pe care le vezi în filme, dar de două sau trei sute de ori mai mari decât în orice Western original. Colibele mici din lemn se succed interminabil, milă după milă; și lungimea drumurilor drepte, murdare, este accentuată de șirurile lungi de stâlpi, de cablurile electrice atârnânde care flanchează fiecare stradă, precum copacii pe un bulevard. Toți cowboy-i din lume ar putea locui în Kyoto, toți căutătorii de aur din anii patruzeci și nouă. Fiecare stradă duce către o altă stradă identică, un cartier se contopește indistinctiv cu alt cartier. În oceanul deprimant al cabanelor din bușteni, aproape singurele Case Albe sunt hotelurile.

Pentru câteva ore în seara aceea, ploaia s-a oprit. Am profitat de ocazie ca să explorăm orașul pe jos. Străzile erau bine luminate, magazinele – și aproape fiecare din cele o sută de mii de colibe din Kyoto este un magazin – erau mai toate deschise. Ne-am plimbat prin oraș, admirând viața comercială intensă și văzând-o aproape în toate aspectele. Era ca și când am fi mers prin noroi până la glezne într-un enorm bazar Woolworth. O asemenea colecție de lucruri ieftine și de calitate îndoielnică, cvasioriginale și imitații autentice, de lucruri vulgare și țipătoare n-am mai văzut niciodată. Și ce e ciudat este că în Kyoto, până și ceea ce este real, autentic, cu adevărat *pukka*, are un aer de superficialitate și falsitate. Uitându-ne la cele mai scumpe chimonouri, a căror mătase

deasă e țesută astfel încât să dureze o viață, am fi jurat că sunt făcute din celuloză. Lucrurile din fildeș semănau cu celuloidul; broderiile de mână păreau a fi făcute la mașină. Antichitățile autentice – cele pe care le vezi prin muzee, pentru că nu mai există niciunde în altă parte – arată de parcă a fi fost fabricate ieri. Acest lucru se datorează în parte faptului că în ultimii ani ne-am familiarizat într-atât de mult cu formele convenționale ale artei japoneze produse la mașină cu milioanele pentru bazaruri ieftine, încât nu le putem asocia cu nimic altceva decât cu tot ceea ce este ieftin și contrafăcut; în parte, mai cred eu, și cu o slăbiciune și vulgaritate înnăscute ale formelor în sine. Acea sobrietate, acea putere, acel rafinament fără cusur care sunt caracteristicile artei chinezești, și care dau până și celui mai ieftin obiect din ceramică chinezească, celei mai banale broderii sau gravuri sau caligrafii un aer magistral de importanță și semnificație artistică, lipsesc cu desăvârșire, mi se pare mie, din arta Japoniei. Modelele țesăturilor japoneze sunt stridente și pretențioase; sculptura, până și cea care datează din cele mai bune perioade, este barocă; ceramica, atât de ireproșabilă și ca nuanță și ca formă în China, în Japonia nu este întotdeauna chiar „cum trebuie“. Ca și când ar exista vreun viciu inerent în arta japoneză care face ca autenticul să pară fals și ceea ce e scump să pară ieftin și prost.

Fabrici, fum, nenumărate bazare Woolworth, noroi – toate astea reprezentau oare Japonia? Am fost asigurați că nu. Japonia „adevărată“ (toate țările au un sine „adevărat“, pe care nici un străin nu poate spera să-l vadă vreodată) era ceva diferit, era altundeva. Privind mult lăudatele dansuri ale

cireșului din Kyoto, am fost aproape gata să credem. Costumele, ce-i drept, erau extraordinar de vulgare și țipătoare. Decorul în stil occidental – stilul occidental al pantomimei provinciale de dinainte de război – era jalnic. Orice producător de spectacole de revistă din Londra sau New York, care se respectă, ar fi putut pune în scenă o variantă mult mai adecvată a vechii Japonii. Dar nu ar fi putut să redea dansul. Acela a fost o încântare. Un cor format din treizeci sau patruzeci de gheișe, antrenate până la o eficacitate aproape prusacă, cu chipurile fardate impasibile ca niște măști albe, executau un balet care era o stilizare a gesturilor de curtoazie, o conversație politicoasă făcută a fi și mai politicoasă într-un mod grațios, apoteoza bunelor maniere la vremea ceaiului. Și nu mai puțin încântătoare erau mișcările orchestrei. În Europa plătești ca să asculți muzică; în Japonia, plătești ca să o vezi cântată. Când interpreții europeni își fac apariția pe scenă, de obicei vrei să închizi ochii; într-o sală de concerte japoneză, pe de altă parte, îți dorești să-ți ții ochii larg deschiși și să-ți astupi urechile. Nu că muzica ar fi neplăcută. Ceea ce am ascultat la Kyoto ar fi putut fi strămoșul îndepărtat și geologic al muzicii rusești. Era înrudită cu Rimski-Korsakov[1] așa cum pitecantropul e înrudit cu omul; era un fel de ur-Stravinski[2], o formă fosilă și primitivă a speciei Musorgski[3]. Repet, deloc neplăcută, dar după ceva vreme, puțin plictisitoare. Chitările, la care douăzeci de gheișe cântau cu ajutorul unor pene ce arătau ca niște piepteni de fildeș, erau deosebit de sărace în nuanțe. Iar tamburinele, talgerele și tobele, la care cântau douăzeci de surori de-ale lor în capătul opus al sălii, băteau doar ritmurile cele mai simple și mai evidente. Nu, orchestra nu-ți oferea mare lucru de ascultat.

Dar ce încântare era s-o privești! Instrumentiștii erau la fel de pricepuți ca și balerinele. Cele douăzeci de interprete la chitară stăteau identic, în aceeași poziție, și atunci când mângâiau corzile instrumentelor mâinile lor făceau simultan aceleași mișcări, ca și când ar fi fost părțile mobile sincronizate ale unei mașinării. Mașinării similare puneau în funcțiune cele opt tamburine sub formă de clepsidră, cele opt tobe mici, cele două seturi de talgere, cele două gonguri mici. Cei mai deosebiți dintre toți erau toboșarii. Aceștia înghenuncheau în fața instrumentelor lor ca în fața unui șir de zei micuți. Fiecare ținea în mână o pereche de bețe albe, uriașe, atât de groase, încât mâinile cele micuțe de-abia le puteau cuprinde. Cu acestea băteau la unison în zeii cei scunzi în fața cărora înghenuncheau; iar micii zei cu tobe le răspundeau, bum, bum – un răspuns, trebuie să recunoaștem, mult mai clar și inteligibil decât cel cu care zeitățile obișnuiesc să-și blagoslovească închinătorii. Dar, pe de altă parte, ritualul acestor închinători japonezi era atât de frumos, încât n-avea cum să nu farmece. Brațele lor, prelungite de acele bețe albe, enorme, erau întinse în față, aproape cât erau de lungi. Iar atunci când băteau, băteau din umăr, ridicând tot brațul și lăsându-l să cadă. Dar „lăsându-l să cadă“ nu este cea mai bună expresie; exprimă o mișcare dezlânată și întâmplătoare, iar tobosarii nu făceau nimic la voia întâmplării. Din contră, fiecare lovitură era dată cu o precizie perfect controlată. Tam-tam-ta-ta-tam; atingeau suprafața tobei ca și când ar fi așezat la locul potrivit, una câte una, bucățelele, când mari, când mici, ale unui mozaic elaborat.

Poate că acești dansatori, acești muzicieni nemaipomenit de disciplinați erau „adevărata“ Japonie. Poate, la fel de bine,

aceasta exista în ținutul pe care l-am văzut pe drumul către Yokohama. Soarele răsărise în cele din urmă. Cerul era de un albastru palid și însuflețit de norii care aruncau umbre indigo peste pământul de sub ei. Era un ținut aproape italian, cu dealuri abrupte și lacuri și câmpuri înconjurate de munți. Un soi de muștar mai palid decât al nostru înflorea pe câmpii. Întinderi mari de primule galbene acopereau câmpiile până la marginea lacurilor albastre, până la picioarele munților albaștri, începătoșați. Muștarul mi se părea cu mult mai impresionant și mai frumos decât florile de cireș. Dealurile din apropiere erau cafenii, abrupte, aproape golașe, având culmile franjurate de pâlcuri, nu de pini umbrelă toscani, ci de copacii care sunt atât de obișnuiți printre cei tăiați pe plan local, pinii zdrențuiți, însă atât de ciudat de eleganți, ale căror siluete profilate pe cer sunt ca o ideogramă chinezească. Îmi plăcea să-mi imaginez că, pentru cineva familiarizat cu simbolurile chinezești, întregul peisaj ar fi o carte deschisă. Pentru acesta, înțelepciunea și poezia ar răsări pe fiecare deal. Sau, poate, cine știe? Copacii ar putea pur și simplu să spună „Diavol străin, diavol străin“, și ar repeta aceste cuvinte monoton, milă după milă. Mă tem că cea de-a doua ipoteză este cea mai plauzibilă.

Am continuat să mergem, de-a lungul a mile întregi de lanuri nenumărate de orez îndiguite migălos ca să țină apa cu care erau inundate; printre planațiile în pantă de tufe de ceai, rotunde și de un verde strălucitor, precum arbuștii ornamentali; prin câmpii luminoase de muștar și porumb tânăr și verde; pe lângă sate cu case acoperite cu stuf, frumos așezate printre copaci. Și cam la fiecare douăzeci de mile, zăream ceva ce a părut a fi la început doar un nor alb printre

cei de la orizont, o stafie palidă și mică, însă o stafie care, la fiecare privire, devenea mai deslușită, mai clară, mai mare, până când – la câteva ore după ce am zărit-o pentru prima dată – a rămas strălucitoare deasupra noastră, ca un con uriaș și alb, înconjurat de nori, un miracol cu formă regulată și geometrică în mijlocul dealurilor haotice peste care domnea muntele sacru al Japoniei, Fujiyama. Prima dată l-am văzut la amiază, un nor minuscul topindu-se printre alți nori; iar la apus îl vedeam din spate, o masă enormă care se înălța limpezit de toți aburii, golaș și perfect, către cerul colorat. Aceasta să fie „adevărata“ Japonie? Bănuiesc că da.

Dar puțin mai târziu, la Yokohama, eram aruncați din nou, din cap până-n picioare, în ireal. Dacă orașul Kyoto seamănă cu un teren minier, Yokohama după cutremur arată ca un teren minier care nu a fost încă terminat. Sunt grămezi de țărână printre cocioabe, sunt găuri în șosea, sunt poduri neconstruite. Dar în scurt timp, când mizeria se va strânge și stricăciunile vor fi reparate, va fi exact precum Kyoto – mile întregi de drumuri prost întreținute, sute de mii de cocioabe din lemn mici și urâte, și fiecare cocioabă e o dugheană și fiecare dugheană un Woolworth. Dar sunt diferențe de calitate până și între magazinele Woolworth, există un vârf al calității, există și calitate îndoielnică. La Kyoto magazinele arătaseră ca niște bazare de doi bani. La Yokohama arătau doar de unul.

Ne-am urcat la bordul vaporului cu recunoștință. „Adevărata“ Japonie fusese încântătoare. Dar fusese ceva mai mult ireal decât real și, mai mult decât atât, irealul era în mod evident într-atât de semnificativ și important, încât aproape că eclipsase realul. În fiecare țară, locurile, oamenii, instituțiile despre care iubitorii acelei țări spun că reprezintă eul ei

„adevărat“ sunt cele mai puțin caracteristice și semnificative. Cornwall[4] și familiile aristocrate cu tradiție și Biserica Anglicană pot fi „realul“ ezoteric al Angliei. Dar Anglia care contează, care face istorie, care-și lasă amprenta asupra lumii și-și aruncă umbra în viitor este reprezentată de Lancashire, Sindicatele Muncitorești și marii oameni de afaceri. Cred că e la fel și în cazul Japoniei. Fuji și viața câmpenească, dansurile tradiționale și domnii cultivați – asta e ceea ce iubitorii Japoniei vor să ne facă să credem că este „adevărata“ ei esență. Dar tocmai Japonia ireală, producătorul angro de mărunțișuri de calitate îndoielnică, este cea care se proiectează în prezent asupra istoriei. Nu dansatorii, nu domnii educați și pioși, ci manufacturierii mărunțișurilor ieftine sunt cei care stabilesc politica țării. Și în enormele orașe de tip teren minier din ce în ce mai mulți japonezi se transformă, spre binele sau spre răul lor, din țărani și meșteșugari în mâini de lucru proletare, frați ai tuturor celorlalți muncitori proletari ai lumii. Viitorul Japoniei, ca al oricărei alte țări, depinde de eul ei „ireal“. Într-o bună zi, în viitorul utopic, când lucrurile vor fi foarte diferite de ceea ce sunt acum, patrioții englezi și japonezi, dornici să-și glorifice țările, vor arăta nu înspre Cornwall și Fuji, nu înspre vechile familii aristocrate sau descendenții Maeștrilor Ceaiului, ci înspre Manchester și Osaka, înspre torcătoarele de bumbac și țesătoarele de mătase. „Aici“, vor spune ei, „aici este adevărata Anglie, adevărata Japonie“. În acest context progresul se poate defini ca o transformare treptată a ceea ce numim acum „ireal“ în ceva suficient de nobil și decent cât să fie considerat „real“. Între timp avem ghinionul de a trăi într-o lume în care tot ceea ce este semnificativ din punct de vedere istoric este

atât de respingător, încât suntem nevoiți, dacă există o fărâmă de mândrie în noi ca țară sau ca specie umană, să aplicăm asupra ei o Știință Creștină în varianta angro și să-i negăm realitatea.

JAPONIA

Obișnuit să deplângă și în același timp să profite de actualele standardele de trai scăzute din alte părți ale Orientului, călătorul care intră în Japonia este surprins de-a binelea când se trezește că i se cere să-i plătească omului care-i trage ricșa o sumă care nu ar fi de lepădat nici în Europa. Să călătorești altminteri decât cu tramvaiul pe străzile unui oraș japonez este un lux. Am fost bucuros, de dragul oamenilor care trag ricșele, că lucrurile stau în felul acesta; de mine, unul, trebuie să mărturisesc, mi-a părut rău. Proprietarilor de sclavi, sclavia li se pare o instituție dintre cele mai încântătoare.

PE PACIFIC

În fiecare seară înainte de cină, în timp ce străbăteam în zigzag coridorul cel lung către cabina noastră, când străduindu-ne să urcăm în timp ce pachebotul se afundă în adâncul talazurilor lenește, când luând-o la vale atunci când

acesta se îndreaptă și se afundă din nou la tribord, auzim în spatele ușilor închise ale vecinilor noștri un clinchet sec, curios. Este un sunet care, într-o mănăstire, l-ai putea atribui ciocnirii mătăniilor, repede și variat. Dar un pachebot nu este o mănăstire și pasagerii transpacifici nu sunt mai pioși decât lumea obișnuită. Clinchetele nu marchează numărătoarea tăcutelor *Pater noster* și a multor *Ave* rostite în mare viteză. Ele sunt sunetul gheții care clincăne în shakerele pentru cocktail. Ne aflăm pe un vapor american și atunci când vrem să bem trebuie s-o facem în cabinele noastre și din propriile beciuri. Și cu câtă ardoare îți dorești să bei atunci când nu ai voie s-o faci. O dorință copilărească de a face ceea ce este interzis este mai puternică decât gustul și obișnuința. Eu, care urăsc whiskyul, am o sticlă mare în valiză. Și în fiecare seară ne așezăm serioși în cabina noastră ca să bem din șampania pe care ne-au oferit-o câțiva prieteni americani de treabă înainte de a pleca din Japonia, cu o prevedere plină de chibzuință născută din familiarizarea lor cu prohibiția.

PE MARE

Obișnuința atenuează uimirea. Peștii nu se mai minunează de apă; sunt prea ocupați să înoate în ea. Același lucru ni se întâmplă și nouă. Luăm civilizația noastră occidentală ca pe ceva de la sine înțeles și nu găsim, în esență, nimic ciudat sau nepotrivit la ea. Înainte să ne putem da seama de ciudățenia locurilor în care trăim, trebuie să ne oprim în mod deliberat și să gândim.

Dar vin momente când acea ciudățenie ni se impune aproape cu forța, momente când o anomalie, o contradicție, o imensă neconcordanță este brusc scăldată într-o lumină atât de orbitoare, încât nu putem să nu o vedem. Un astfel de moment m-a marcat și pe mine în timp ce traversam Pacificul. Era prima dimineață după plecarea din Yokohama. Ieșind din cabină, mi s-a înmânat buletinul zilnic de știri transmis prin telegraf fără fir. Am desfăcut coala scrisă la mașină și am citit: „Doamna X, din Los Angeles, soția Doctorului X în vârstă de 79 de ani, a fost arestată în timp ce-și conducea automobilul de-a lungul căii ferate, fluierând ca o locomotivă“. Această știre fusese transmisă prin găurile de eter dintre moleculele de aer. De la o stație de transmisie aflată la o distanță de mai bine de cinci mii de mile depărtare, ajunsese pe vaporul nostru în mai puțin timp decât i-ar fi trebuit sunetului vocii mele să călătorească de la un capăt al punții de promenadă la celălalt. Truda câtorva oameni de geniu, a sute de cercetători răbdători și talentați, contribuise la crearea și perfecționarea mijloacelor de realizare a acestui miracol. La ce bun? Pentru ca aventurile tinerei doamne X din Los Angeles să poată fi instantaneu cunoscute de către fiecare călător de pe toate oceanele globului. Eterul a reverberat la numele doamnei X. Unda care l-a purtat s-a spart de lună și de planete, și s-a propagat către stele și către ultimul vid în spațiu. Faraday și Clerk Maxwell nu au trăit degeaba.

Înțelepții din Antichitate (așa spun indienii) știau tot ceea ce noi am învățat despre natură și încă multe altele pe deasupra. Dar își țineau știința pentru ei sau o dezvăluiau doar în enigme care nu pot fi interpretate decât în lumina unei cunoașteri apriori a răspunsurilor. Se temeau că –

oamenii fiind ceea ce sunt – descoperirile lor ar fi putut fi greșit sau superficial folosite. Omului obișnuit, afirmau ei, nu trebuie să i se încredințeze puterea care vine din cunoaștere. Aceștia și-au tăinuit știința.

Având o slăbiciune pentru Occident și pentru prezent, nu prea cred în reușitele științifice ale înțelepților antici ai Orientului. Dar înțelepciunea lor nu poate fi negată. Fructele cunoașterii le sunt batjocorite și irosite; acest lucru este, din păcate, prea evident. Oameni dezinteresați și-au dat viața în căutarea adevărului, iar noi le-am pus descoperirile în serviciul crimei sau le-am folosit ca să creăm mijloace prostești de amuzament. Civilizația modernă a Occidentului, care este creația a probabil o sută de oameni de geniu, ajutați de câteva mii de discipoli inteligenți și harnici, există pentru milioanele de oameni ale căror minți se disting în capacitate de cele ale oamenilor obișnuiți din epoca paleoliticului. Ideile câtorva superoameni sunt exploatate astfel încât să servească profitului și plăcerii nenumăraților suboameni sau a oamenilor *tout court*. Contemporanul om al peșterii folosește fără pricepere instrumente pe care le datorează muncii inspirate a inteligențelor superioare și, prin comparație, dumnezeiești. Muzica negrilor traversează spațiul până la urechile lui, ca și înțelepciunea unor învățați precum Dr. Frank Crane[5], rezultatele de la curse și basmele de seară și povestea adevărată a tinerei doamne X din Los Angeles. Focului lui Prometeu i se dau întrebuințările cele mai ciudate. Zeii propun, oamenii dispun. Poate că lumea în care trăim nu este cea mai bună dintre lumile posibile: cu siguranță este cea mai fantastică.

Nefiind superom, m-am interesat îndeaproape de tânăra doamnă X. După ce a fost arestată pentru că a fluierat ca o locomotivă – nu s-a specificat niciodată dacă asta s-a întâmplat cu ajutorul unui instrument ori prin intermediul corzilor vocale fără vreun alt ajutor – a fost scoasă pe cauțiune din închisoare de către soțul ei, doctorul cel vârstnic. A sosit momentul audierii spre judecată a cazului ei. Doamna X i-a spus doctorului că-și propunea (sau mai degrabă îi propunea) să jure strâmb în fața curții și să fugă. Doctorul a protestat. Atunci doamna X a început să distrugă mobila. Doctorul cel vârstnic a telefonat la poliție; polițiștii au venit, iar doamna X a fost rearestată sub acuzația de act de violență. Noi, cei de pe Pacific, așteptam într-un suspans înfiorător. Câteva zile mai târziu, în timp ce traversam meridianul o sută optzeci, am aflat, spre profunda noastră ușurare, că avusese loc o reconciliere. Vârstnicul doctor X își retrăsese reclamația; soția cea tânără plecase acasă în liniște. Nu am aflat niciodată ce s-a întâmplat în privința fluieratului. Puterile anonime ale telegrafului fără fir sunt ciudat de capricioase. Numele doamnei X nu s-a mai propagat înspre Aldebaran și nebuloasele spiralate. În buletinul din dimineața următoare exista un paragraf mic care anunța declararea Grevei Generale. Iar Bébé Daniels[6] căzuse de pe cal și se alesese cu contuzii.

1. Compozitor, profesor și dirijor rus (1844-1908).
2. Compozitor și dirijor rus (1882-1971), unul dintre cei mai importanți și influenți reprezentanți ai modernismului în muzică.

3. Compozitor rus (1839-1881), exponent de marcă al romantismului european, membru al grupului „Celor Cinci“ din care făcea parte și Rimski-Korsakov, grup care-și propusese să creeze o muzică națională, specifică Rusiei, fără influențe apusene.
4. Ținut pitoresc în sudul Angliei renumit pentru ținuturile mlăștinoase sălbatice, satele pescărești și stațiunile de pe țărmul mării.
5. Pastor prezbiterian, autor al unor culegeri de predici și eseuri.
6. Actriță, cântăreață, dansatoare, scriitoare și producătoare americană celebră în perioadă.

PARTEA A IV-A

AMERICA

SAN FRANCISCO

Reporterii așteptau pe chei ca să mă întrebe ce părere am despre Greva Generală. Le-am spus că mă aflu pe mare de o lună și ca atare sunt cu totul neștiutor în privința afacerilor curente ale Angliei. Asta nu conta, m-au asigurat ei; oricum voiau să afle părerea mea. Le-am oferit prejudecățile mele fabiane[1] și ușor laburiste. Mi-au mulțumit, au făcut câteva fotografii și au plecat. Fotografiile au apărut în ziarul de seară. Prezentau o oarecare asemănare cu originalul. Aparatul de fotografiat nu poate să mintă. Sau, ca să fim mai preciși, poate să mintă; dar procesul de a-l face să mintă este plictisitor și scump. Fotografii nu au avut destulă tragere de inimă pentru a-mi înfrumusețea înfățișarea. Dar discursul care însoțea fotografiile și care mi-era atribuit era într-atât de înfrumusețat încât devenise aproape de nerecunoscut. Ce odă spre lauda capitalismului și a domnului Baldwin[2]! Te ungea pe suflet când citeai. Laburismul și fabianismul nu sunt populare în America. Reporterii mă făcuseră respectabil. Gestul era menit, fără îndoială, a fi privit ca un act de bunătate. Totuși aș fi preferat să-mi fi retușat mai degrabă fața decât opiniile.

CU TRENUL

Daylight Limited face doar douăsprezece ore ca să ajungă de la San Fancisco până la Los Angeles. Și pe lângă ce peisaje variate!

Mai întâi, comitatele englezești – un teren ca un parc, parcelat în carouri formate din mici câmpuri arate și ondulându-se în dealuri scunde. Dealurile cele scunde deveneau povârnișuri, văile se adânceau din ce în ce mai mult, până deveneau munți înalți cu pante abrupte, înalte de o milă, acoperite de iarbă și, ici și acolo, câte o pădurice de conifere întunecată. Munții s-au îndepărtat, pământul a devenit din ce în ce mai uscat și mai pustiu, iarba a dispărut. Timp de o oră, două ne-am aflat într-un deșert – mile după mile de praf, presărat din loc în loc cu vegetația specifică unui pământ pârjolit. Ne-am fi putut afla în Rajputana. Însă acolo, dintr-odată, la dreapta s-a ivit Pacificul, spărgându-și valurile la nesfârșit de țărmurile pustii.

„O sută treisprezece mile de-a lungul țărmurilor oceanului“, ne-a informat binevoitor un domn în uniformă și apoi a încercat să ne vândă ochelari cu lentile colorate ca să admirăm oceanul fără disconfort. „Realizați și-in-și-fic, astfel încât să îndepărteze razele ultraviolete. Prețul este de numai un dolar.“ Întreaga zi, la intervale de jumătate de oră, s-a plimbat în sus și-n jos pe coridorul trenului, povestindu-ne despre frumusețile și bogăția Californiei și făcând negoț când cu cărți poștale, când cu bomboane, când cu smochine și portocale californiene, când cu gumă de mestecat și cu *Revista Povestiri adevărate*. El a fost singura sursă de amuzament în

tren. Aduși la disperare de *désoeuvrement*[3] pasagerii au cumpărat orice li s-a oferit.

„O sută treisprezece mile de-a lungul țărmurilor oceanului.“ Până să trecem de cele o sută treisprezece mii de borne kilometrice, ținutul se schimbase iarăși – își schimbase aspectul, din țărmul Rajputanei în cel al Italiei. Deșerturile au început să înflorească. Crânguri de lămâi și portocali mărgineau calea ferată. Se vedeau vii și lanuri de porumb și flori strălucitoare. Paralel cu marea, un lanț de munți eleganți și colorați imitau Alpii Apuani. Un pic de arhitectură și iluzia ar fi fost completă. Dar nu erau nici biserici, nu erau nici vile roz uriașe printre chiparoși, nici castele pe dealuri. Nimic în afară de colibe din lemn și cotețe mici din cărămidă pentru câini, grămezi de țărână și rezervoare de benzină și stâlpi de telegraf și nenumăratele mașini ale celei mai prospere țări din lume.

LOS ANGELES. O RAPSODIE

PRIMA PARTE

Zorii zilei se arătaseră oamenilor obișnuiți din Hollywood, zorii strălucitori ai Californiei. Dar în interiorul studioului de film soarele nu strălucea, doar lămpile a căror lumină intensă și galben-verzuie le dădea bărbaților și femeilor vii aspectul unor cadavre putrede. Într-un colț al unei clădiri uriașe ca un hambar se pregăteau să filmeze. Camera era pregătită, luminile cadaverice străluceau orbitor. Vreo doi sau trei

cowboy și un cuplu de clovni leneveau pe acolo, fumând. Un bărbat în ținută de seară își aranja mustața astfel încât să-l facă să semene cu un răufăcător englez. O doamnă tânără, atât de elegantă, atât de perfect și impecabil de frumoasă încât am știut imediat că ea e Vedeta, era așezată într-un colț și citea o carte. Regizorul – părea o pierdere ca un astfel de profil să fie *au-dessus de la mêlée*[4] în loc să apară în filme – a salutat-o curtenitor. Domnișoara X și-a ridicat privirea din carte. „Asta este scena în care vezi cum se comite crima“, i-a explicat el. Domnișoara X s-a ridicat, a pus cartea deoparte și i-a făcut semn slujnicei, care i-a adus un pieptene și o oglindă. „Cum am nasul?“ a întrebat ea, dându-l cu pudră. „Muzica!“ a strigat Regizorul. „Ceva emoționant!“ Orchestra, a cărei datorie în oricare studio este aceea de a-i introduce pe actori într-o stare de spirit potrivită, au atacat un vals. Studioul a fost inundat de o melasă melodică; emoțiile noastre se legănau și se bălăceau în undele-i lipicioase. Domnișoara X i-a înapoiat slujnicei pămătuful de pudră și a pornit-o către cameră. „Te ascunzi după perdea și privești de acolo“, i-a explicat regizorul. Domnișoara X s-a retras în spatele perdelei. „Doar mâna, mai întâi“, a continuat Regizorul. „Încleștată. Apoi fața, treptat.“ „Da, domnule Z“, s-a auzit vocea calmă a Vedetei din spatele perdelei de pluș. „Gata?“ a întrebat Regizorul. „Atunci să-i dăm drumul.“ Camera a început să toarcă, asemeni unei variante mai blânde a frezei unui dentist. Perdeaua s-a mișcat ușor. O mână albă s-a încleștat de marginea ei. „Groază, domnișoară X“, a strigat Regizorul. Mâna cea albă și-a sporit încleștarea într-un spasm de teamă cinematografică. Regizorul a făcut un semn din cap către dirijorul orchestrei. „Mai multă energie“, l-a rugat. S-a adăugat energie; valurile de melasă s-au ridicat și

mai înalte. „Acum chipul, domnișoară X. Ușor. Doar un ochi. E bine. Stai așa. Puțin mai multă groază.“ Domnișoara X și-a exprimat neliniștea într-un fel sfâșietor. „E bine. E foarte bine. O.K.“ Camera s-a oprit din tors. Domnișoara X a ieșit din spatele perdelei și s-a întors la scaunul ei. Redeschizându-și cartea, a continuat în liniște să citească despre teozofie.

Am plecat mai departe și, după ce ne-am mai oprit pentru câteva clipe în drumul nostru ca să privim felul în care se transpunea groaza pe ecran (de către un bărbat de data aceasta și sub îndrumările altui Regizor), am pătruns în locurile secrete ale studioului. Am rostit parole, am citat permisiunea Directorului, am negat orice legături cu companii rivale și, într-un sfârșit, am fost primiți. Într-o încăpere se puneau la cale miracole și cataclisme naturale – taifunuri în cada de baie și cutremure în miniatură, potopul, despărțirea apelor Mării Roșii, Războiul cel Mare prin intermediul tancurilor de jucărie și al artificiilor chinezești, stafii și lumea cealaltă. Într-o alta, se modelau animale preistorice și arhitectura viitorului îndepărtat. În pivnițele de sub pământ, luminate în chip misterios de lămpi roșii și mirosind a chimicale, o serie de mașinării era antrenată în developarea și printarea filmelor. Rezultatele erau impresionante. Am uitat câte mii de metri de artă și cultură puteau produce în fiecare zi. În orice caz, un număr frumușel de kilometri.

A DOUA PARTE

La ieșire am cumpărat un ziar. Era cel de sâmbătă; o pagină întreagă era plină de anunțuri despre secte religioase rivale, care făceau reclamă mărfurilor spirituale pe care le

vor da de pomană sau le vor vinde de Sabat. „Doctor Leon Tucker alături de Mesagerii Muzicali într-o Mare Conferință pe teme Biblice. 3 Întruniri Mâine. Sunete de orgă, marimbafon uriaș, vibrafon, vioară, pian, acordeon, banjo, chitară și alte instrumente. Biserica Baptistă din Wilshire.“ Marimbafonul uriaș era cu siguranță tentant. Dar în Prima Biserică Metodistă (Figueroa[5], la numărul Douăzeci) urmau să împartă „flori de Ziua Mamei tuturor Credincioșilor.“ (De Ziua Mamei trebuie să porți o garoafă roșie dacă mama ta este în viață și una albă dacă a decedat. Pretutindeni, florăresele sunt cele mai înfocate adoratoare ale mamei.) În plus, rezervaseră serviciile exclusive ale lui Dr. James H. Maclaren, orator dramatic, care urma să-și prezinte numărul binecunoscut, „Întruchipări ale lui Lincoln și Roosevelt“. „Dr. Maclaren“, am fost informați, „vine cu un Mesaj unic, original, elocvent, instructiv și însuflețitor care-i privește pe cei doi mari Președinți ai noștri. Înălțător și însuflețitor. Îți va turna balsam pe suflet. Mesajele minunate ale acestor doi Președinți vor fi transmise cu un nou aplomb și veți simți că v-ați petrecut seara în compania marilor Spirite. Ascultați marea orgă, Cvartetul Artiștilor și Corul Bisericesc“. La Biserica Congregațională a Hollywoodului urmau să ruleze filme cu Jackie Coogan în cruciada sa către Orientul Apropiat; oferta era tentantă. Dar pe de altă pare tot așa era și fotografia domnișoarei Leila Castberg, membră a Bisericii Puterii Divine (Gândirea Avansată); poate că spectacolul ei nu era foarte interesant – era programată să predice la Teatrul Morosco despre Maternitatea Divină – dar chipul care privea din afiș era, în mod clar, unul plăcut. Mai puțin atractive, cel puțin pentru bărbatul credincios, erau fotografiile domnilor Clarke

și Van Bruch; dar formularea reclamei lor era de așa natură încât să contracareze în mintea cititorului efectul produs de portretele lor. „S-A PORNIT, OAMENI BUNI, S-A PORNIT“, așa spunea reclama lor. „Fluxul crește într-un RENAȘTERE DE MODĂ VECHE. În fiecare seară, în afară de luni, la orele 7.30 după-amiaza. Predici pentru suflet și cântece. Seara aceasta este specială! Ascultați 10 evangheliști – 10. Petrecere Evanghelică Van Bruch-Clarke.“

Mai cu viață, mai cu viață. Mișcă-te. Calc-o. Spune-o pe dans. Charleston, baptiști. Radiouri și revivaliști. Înălțare și Gilda Gray. Orga, negrul cu saxofonul, marimbafonul uriaș. Imnuri și filme și Irving Berlin[6]. Petreceri cu giugiuleli și Prima Biserică Metodistă Episcopală Liberă și Unită. Dă-i bătaie! „N.C. Beskin, EVREUL CONVERTIT, întors dintr-un turneu de succes, va conduce o campanie a tabernacolului în Glendale. DE CE AM DEVENIT CREȘTIN? Îmbrăcat în veșminte evreiești. Va prezenta accesorii interesante.“ Cu siguranță ultima apariție. Mult apreciatele Imitații de la Fermă. 10 Evangheliști – 10. Cea mai bună trupă de Cicliști Serio-Comici din toate timpurile. Înainte Soldați Creștini. Urmați-mă. O să-i aduc iubitei mele o lubeniță în seara asta.

A TREIA PARTE

Ziua Mamei. (Domnul Herring din Indiana, „Tatăl Zilei Mamei.“) Dar de ce nu Ziua Fetișcanei? Ar fi mai reprezentativ, mai democratic, ca să zicem așa. Pentru că în Orașul Bucuriei sunt mai multe fetișcane – măritate dar și nemăritate – decât Mame.

> Nunc vitiat uterum quae vult formosa videri,
> Raraque in hoc aevo est quae velit esse parens.[7]

Mii și mii de fetișcane și aproape toate incredibil de frumoase. Încântător de apetisante, acestea oferă, așa cum spunea T.S. Eliot, „promisiunea unei fericiri pneumatice.“ Al unei fericiri pneumatice, însă nu prea mare lucru pe lângă, judecând după chipurile lor. Atât de ciudat de uniforme, de neindividualizate și opace. Deloc mai expresive – cel puțin pentru un ochi străin – decât oricare alte părți ale anatomiei bine conturate pe care cu atâta efort încearcă să o arate.

Pe plajele Pacificului, acea priveliște era cu adevărat superbă. Frumusețile în costum de baie ale lui Mack Sennett[8] cu sutele. Se hârjoneau în jurul nostru în timp ce ne plimbam în sus și-n jos pe plajă, prin vânt, scăldați în lumina soarelui. Ispite zburdalnice. Dar noi eram trei Sfinți Antonie – eu și Charlie Chaplin și Robert Nichols[9] – trei teologi serioși ai artei, prea adânc cufundați în discutarea renașterii cinematografiei pentru a putea acorda mai multă atenție decât de obicei Sirenelor, oricât ar fi fost ele de apetisante.

A TREIA PARTE

Cocktail time. (Facem negoț cu același contrabandist de băuturi de mai bine de doi ani. Un om de toată încrederea.) Gheața clincăne în shaker – un dans al scheletelor în

miniatură – și licoarea cu adevărat serioasă se toarnă în pahare. *À boire, à boire*[10]*!* Trăiască Pantagruel! Aceasta este America pe uscat. Ne-am urcat în mașina gazdei noastre și am pornit-o la drum, după câte se părea, un drum nesfârșit, prin orașul imens și întins. Am trecut pe lângă palate și teatre și săli de bal. Pe lângă magazine strălucitoare și apartamente și hoteluri enorme. Pe fiecare clădire liniile verticale de lumină țâșneau precum rachetele spre cerul întunecat. Iar clădirile – și ele, aproape că prinseseră viață țâșnind către înălțimi. Cu treizeci de ani în urmă Los Angeles era un oraș prăpădit – foarte prăpădit. În 1940 sau în anii următori este programat să devină la fel de mare precum Parisul. La fel de mare și la fel de vesel. Marele Oraș al Bucuriei din Vest.

Și ce mai bucurie! Bucuria de a alerga în toate părțile, de a fi întotdeauna ocupat, de a nu avea timp de gândire, de a fi prea bogat pentru a te mai îndoi. Bucuria de a urla și de a râde cu ceilalți, de a dansa și iar a dansa la infinit pe zgomotul muzicii sălbatice, de a cânta languros.

> (Da, domnule, e iubita mea.
> Nu, domnule, nu spune „Poate.“
> Da, domnule, acum ea e iubita mea.)[11]

Bucuria de a râde zgomotos și de a vorbi cu voce tare despre nimic. (Pentru că gândul este stăvilit în acest Oraș al Bucuriei Îngrozitoare iar conversația este necunoscută.) Bucuria de a bea whisky interzis din sticle de argint enorme și plate, bucuria de a te giugiuli cu fetișcane provocator de îndrăznețe și drăguțe, bucuria de a-ți vopsi obrajii, de a-ți da ochii peste cap și de a face paradă de pulpe și siluete

apetisante. Bucuria de a merge la film și la teatru, de a sta cu tovarășii în cluburi luxoase și neexclusiviste, de a merge în serile de vară laolaltă cu alți cincizeci de mii de oameni pentru a asculta concerte în aer liber, de a te afla tot timpul în mulțime, niciodată singur. Bucuria de a merge duminica să asculți o predică însuflețită, de a te emoționa la auzul cânturilor, de a te căi, de a primi un șut care să te înalțe. Într-un cuvânt, bucuria de a avea parte de ceea ce tehnic s-ar numi o Distracție pe Cinste.

Și, Doamne, cât de temeinic, cât de total se dedică oamenii din Orașul Bucuriei Distracției pe Cinste! Distracțiile din Roma și din Babilon, din Bizanț și Alexandria erau plictisitoare și anoste și jalnic de limitate în comparație cu Distracția pe Cinste la superlativ a Californiei moderne. Lumea antică a fost relativ săracă; și a avut parte de catastrofe. Avuția Orașului Bucuriei este enormă, fără seamăn. Locuitorii lui fără griji nu au habar de război sau de molimă sau foamete sau revoluție, nu au cunoscut niciodată nimic altceva decât pacea prosperă, mulțumirea, acceptarea universală, în acest Eldorado al lor sigur și totuși pe jumătate gol. S-ar putea ca adevărații patrioți să fie aceia care se roagă pentru o calamitate națională.

Am condus mile în șir pe străzile înțesate ale Orașului Bucuriei. (Un automobil, domnule, la fiecare trei locuitori și un sfert.) Clădirile înalte se ridicau amenințătoare, luminile bâzâiau aprinzându-se precum rachetele. La nesfârșit. Dincolo de un spațiu deschis s-a ivit dintr-odată o mare clădire albă, strălucind magic pe negrul intensificat al cerului din spatele ei. (Tocmai a fost terminat, domnule, Templul Elanilor[12].) Din vârf, razele a vreo șase reflectoare trimiteau semnale cerului. Păreau a fi antenele unui animal uriaș, care pipăie și bâjbâie

în gol – după ce anume? După Adevăr, poate? Adevărul nu este căutat în Orașul Bucuriei. După Fericire? O are. După Dumnezeu? Dar Dumnezeu a fost deja găsit; se afla înăuntrul templului strălucitor; el *era* templul, templul nou-nouț de un milion de dolari, în care la acest moment inițiații venerabilului Ordin al Elanilor[13] erau adunați ca s-o venereze nu pe efeminata și aristocrata Doamnă Sărăcie, ci pur și simplu pe Doamna Avuție americană. Cinci sau șase sute de automobile erau parcate în fața ușilor. Oare ce *puteau* să caute acele antene luminoase? Păi, nimic, bineînțeles, nimic! Dacă trimiteau semnale atât de insistente, o făceau doar ca să se distreze. Semnale de dragul semnalelor. Mișcarea este bucurie și acesta este Marele Oraș al Bucuriei din vest.

PARTEA A CINCEA

Restaurantul este imens. Chelnerii zoresc în toate părțile, ducând farfurii uriașe cu cea mai bună mâncare. Ce abundență gargantuescă. Cotlete mari, de zece lire, fripturi cât palma, fileuri de balenă, curcani întregi înăbușiți în smântână, munți de unt. Iar muzica barbară pulsează și se tânguie la nesfârșit. După fiecare fel de mâncare suculent și sățios, fetișcanele și băieții dansează, cuprinși într-o încleștare amoroasă. Cât de tare i-ar fi plăcut lui Rabelais treaba asta! Cel puțin timp de o săptămână. După asta, mă tem că ar fi început să ducă lipsa conversației și a studiului, care servesc în mănăstirea Thelema drept acompaniament și justificare a

plăcerii. Această plăcere occidentală, cărnoasă și crudă, nefrăgezită de nici un sos mental – ar fi fost oare stomacul prea puțin gingaș al lui Rabelais suficient de puternic ca să-o digere? Mă îndoiesc. În Orașul Bucuriei Îngrozitoare, Pantagruel ar fi murit curând de oboseală și plictis. *Taedium laudamus*[14] – așa sună (în orice caz, pentru locuitorii continentului lui Rabelais) oda triumfătoare a bucuriei californiene.

Restaurantul se cufundă dintr-odată în întuneric. O rază puternică de lumină, ca Ochiul lui Dumnezeu dintr-o gravură veche, se pogoară de undeva din apropierea tavanului, exact în cealaltă parte a încăperii, clipind încoace și-ncolo, căutând – și în cele din urmă găsind ceea ce căutase; o siluetă radioasă îmbrăcată în alb, cântăreața serii. O cântăreață bună, deși nu bună la superlativ, în stilul lui Ethel Levey[15] sau al lui Jenny Golder[16].

> Trebuie să hrănești puiul cu porumb,
> Trebuie să hrănești foca cu pește,
> Trebuie să-ți hrănești bărbatul cu (pauză cu subînțeles și *oeillade*[17]) Dragoste.

Și tot așa. Entuziasmul care întâmpină aceste prelegeri rimate pe tema fiziologiei elementare este excesiv. Să fii entuziasmat este o bucurie. Ne aflăm în metropola Bucuriei.

Se pornește un ultim ropot de aplauze. Pleoapa divină se închide peste ochiul strălucitor al lui Dumnezeu. Orchestra începe din nou să cânte. Dansul reîncepe. Charleston, foxtrot. „Astăzi nu există decât o singură civilizație de primă clasă în lume. Se află chiar aici, în Statele Unite și Canada.“

Monkeyville, Bryan, Ku Klux Klan. „Civilizația Europei de-abia este de mâna a doua, și cea a Asiei de mâna a patra până la a șasea.“ Mai cu suflet; mai cu suflet! Și ce avea de spus defunctul mare Ambasador Page[18]? „Întregul continent (al Europei) este putred sau tiranic sau demn de dispreț. N-aș da Long Island sau Moore County pe tot continentul Europei.“ Iar cu Coney Island adăugată la Long Island și Los Angeles pe talerul cântarului, împreună cu Moore County, ar fi putut la fel de bine adăuga toată Asia și Imperiul Britanic. De trei ori ura pentru Page! Da, domnule, „idealismul american s-a făcut simțit ca o forță majoră care a contribuit la progresul omenirii“. De trei ori ura pentru George F. Babbitt[19] și Rotary Club! De trei ori ura pentru Profesorul Nixon Carver! „Prosperitatea“, a spus el, „ne vine în întâmpinare tocmai pentru că ideile noastre nu sunt materialiste. Toate lucrurile acestea (de exemplu, Templul Elanilor, formațiile de jazz, marile cinematografe, brioșele de la micul dejun) ni se oferă tocmai pentru că noi căutăm Împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Sa“. Încă de trei ori ura – de trei ori câte trei! Profu le merită.

Este aproape miezul nopții. Încă alte câteva minute și va fi Sabatul. Încă alte câteva ore și uriașul marimbafon va proclama gloria noului Dumnezeu de un miliard de dolari. La Hotelul Ambassador (din păcate, prea scump pentru mine ca să stau acolo), Dr. Ernest Holmes va predica pe tema „Știința lui Isus.“ E timpul să mergem acasă. Rămas bun, rămas bun. Să petreci e o suferință atât de dulce. Oare Tosti și-a scos melonul atunci când a spus „La revedere“[20]?

CHICAGO

Răsfoind paginile cărții de telefon din Chicago, am dat peste o reclamă întinsă pe o pagină întreagă la o firmă de pompe funebre sau „antreprenori de pompe funebre“, după cum sunt denumiți într-un mod mai elegant în America. Caracterele erau mari și îngroșate; fatalmente, mi-a fost atrasă atenția. Mi-am întrerupt căutarea ca să citesc, în douăzeci de rânduri de proză lirică, o descriere apreciativă a incomparabilului Serviciu pe care Kalbsfleisch și Compania îl aduceau Societății. Am aflat că magazinul lor era o capelă mortuară în stil gotic; sicriele lor (englezii mai grosolani le-ar numi coșciuge) erau elegante, îmbrăcate în mătase și ieftine; dricurile lor erau somptuoase într-o manieră funerară; felul de a se purta cu cei îndureraţi era grav, totuși încurajator, totuși înălțător într-un mod intenționat; și erau norocoși că puteau să-i „așeze pe cei Iubiți să odihnească în – cimitir, Cimitirul Neobișnuit“. Serviciu era mottoul lor și avea să fie întotdeauna. Servicii oferite din toată inima și cu toată dăruirea. Și ca să dovedească faptul că sunt sinceri, personal și individual, reproduseseră două fotografii, una de-a domnului Kalbsfleisch, Directorul General al Firmei, și alta a fermecătoarei doamnei Kalbsfleisch, Îmbălsămător Licențiat.

Pentru câtva timp am rămas într-o contemplație meditativă a zâmbetului doamnei Kalbsfleisch; am recitit de mai multe ori proza poetică și înălțătoare a soțului ei. Pagina la care mă uitam acum era ceva mai mult, m-am gândit eu, decât o simplă pagină de reclamă dintr-o carte de telefon. Era o pagină scoasă din istoria contemporană a Americii. Se întâmplă ceva pe țărmul apusean al Atlanticului, ceva ce a

transformat deja America într-o țară ca nici o alta în lume, ceva ce amenință s-o separe și mai mult de civilizațiile mai vechi, în afară de cazul în care (ferească Dumnezeu) civilizațiile mai vechi cad ele însele victime ale aceluiași proces de distorsiune. Pentru oricine citește și digeră reclama domnului Kalbsfeisch din cartea de telefon a orașului Chicago, natura acestui proces istoric straniu se clarifică. Pagina este un simptom și un simbol revelator.

Ceea ce se întâmplă în America este o redefinire a valorilor, o schimbare radicală (în mai rău) a standardelor stabilite. Domnul Kalbsfeisch ne arată cât de departe a mers acest proces. Cât de departe ar mai putea ajunge nu putem ghici, nici la ce rezultat va conduce, nici dacă pot apărea reacții și contra-procese.

Există două feluri în care standardele valorice existente pot fi modificate. În primul caz, însăși existența valorilor poate fi negată. În cel de-al doilea, valorile sunt recunoscute, dar felul în care sunt atribuite este schimbat: lucruri care în trecut fuseseră privite ca posedând o valoare mare sunt denigrate sau, mai adesea, lucruri care mai înainte fuseseră considerate a fi de mică valoare ajung să fie privite ca prețioase.

În Europa, astfel de încercări precum cele făcute pentru a modifica standardele valorice existente au luat în general forma negării existenței acestor valori. Credința noastră că lucrurile au valoare se datorează unui simț aparte sau intuiției; simțim și, simțind, știm că lucrurile au valoare. Dacă oamenii s-au îndoit de existența reală a valorilor, asta s-a întâmplat pentru că nu au avut încredere în convingerea lor nemijlocită și intuitivă. Au cerut o dovadă intelectuală, logică

și „științifică“ a existenței acestora. Însă o astfel de dovadă nu se găsește ușor nici în vremurile cele mai bune. Dar când îți începi argumentația de la premisele oferite de materialismul științific, aceasta pur și simplu nu mai poate fi descoperită. Într-adevăr, orice raționament care pleacă de la aceste premise trebuie în mod infailibil să sfârșească în negarea existenței reale a valorilor. Din fericire, ființele umane sunt capabile de inconsecvențe enorme, iar oamenii de știință ai secolelor XVIII și XIX, a căror concepție despre univers era astfel formulată încât valorile nu puteau fi privite ca având nici un fel de existență reală, erau de fapt cei mai înfocați susținători ai standardelor consacrate de valori.

Totuși concepția materialistă despre univers și-a exercitat fără îndoială influența. Generația lui Arnold sau a lui Tennyson era plasată inconfortabil între variantele a ceea ce părea a fi o dilemă de nerezolvat. Fie ipoteza materialistă era adevărată, caz în care nu exista nici un fel de valoare. Fie era falsă, caz în care valorile existau cu adevărat, dar știința nu ar mai fi putut exista. Însă știința ca atare *chiar* exista. Telegraful electric și motorul cu aburi o dovedeau limpede. Faptul că puteai intra în orice oficiu poștal și că puteai comunica aproape instantaneu cu antipozii era simțit ca o confirmare a ipotezei materialiste, la vremea respectivă răspândită printre oamenii de știință. Funcționa, prin urmare era adevărată, și prin urmare simțul nostru lăuntric al existenței valorilor era o biată iluzie. Tennyson și Arnold nu voiau ca aceasta să fie o iluzie; erau neliniștiți, erau sfâșiați lăuntric. Intelectul lor nega ceea ce simțurile adevereau; iar Adevărul (sau mai degrabă ceea ce părea la vremea aceea a fi Adevărul) era în război cu speranțele lor, cu convingerile lor intuitive, cu dorințele lor.

Intelectualii europeni ai unei generații viitoare au acceptat concluziile care derivă în mod logic din ipoteza materialist-științifică și s-au resemnat – aproape cu bucurie – să trăiască într-o lume devalorizată. Unii dintre ei sunt încă printre noi, iar teoriile pe care le-au propus, drept corolare ale teoriei principale a negării valorii de la care au plecat, sunt încă influente. Pretinzând că vorbesc în calitate de apostoli ai adevărului științific, au despuiat arta de semnificația ei, au reinterpretat viața umană nu prin prisma aspectelor ei spirituale celor mai înalte, ci a celor mai de jos. (Folosesc termenii „înalți“ și „de jos“ pe care ei, bineînțeles, i-ar respinge ca nonsensuri.) O generație mai puțin sofisticată privise frescele Capelei Sixtine ca fiind oarecum superioare unui covor cu model drăgălaș, *Macbeth* ca fiind mai important decât *Răpirea buclei*[21]. Iluzie! Potrivit apostolilor adevărului științific, una era la fel de bună ca cealaltă. Într-adevăr, *Răpirea* și covorașul cu model erau de fapt superioare piesei *Macbeth* și frescelor lui Michelangelo, ca fiind mai finisate și opere de artă perfecte: acestea creau, ni se explica, „emoții estetice“ mai intense. Arta fiind astfel satisfăcător expediată, cea care urma era religia, „explicată“ din perspectiva sexului. Conștiința morală era abolită (o altă iluzie) și „distrează-te“ a fost proclamat drept singurul imperativ categoric. Teoriile lui Freud au fost primite cu căldură în cercurile intelectuale; explicarea fiecărei activități înălțătoare a minții umane prin termenii incestului și ai coprofiliei a ajuns să fie considerată nu numai ca ceva profund științific, dar și oarecum viril și curajos. Freudismul a devenit acel *realpolitik* al psihologiei și filosofiei. Cei care negau valorile se simțeau destul aproape

eroi; instinctiv apelau la standardele pe care, intelectual, încercau să le distrugă.

Între timp, oamenii de știință descoperă că materialismul frust al predecesorilor lor este o ipoteză care nu va funcționa. Apostolii adevărului științific se trezesc apostolii a ceea ce va fi în curând unanim privit drept o eroare.

Dar influența acestor *ci-devant*[22] denigratori „științifici“ ai valorii nu a fost semnificativă. În majoritatea ființelor umane simțul intuitiv al valorilor este prea puternic pentru a fi serios afectat de argumente intelectuale, oricât de amăgitoare ar fi acestea. Sunt revoltate de negarea valorilor; insistă în a interpreta lumea potrivit ideii de sus și jos. Din nefericire totuși, sunt capabili să facă greșeli și să numească lucrurile în mod greșit, numind „sus“ ceea ce ar trebui de drept să fie jos, și „jos“ ceea ce ar trebui să fie sus. În lumea noastră modernă, această falsificare a standardului valorilor este un produs al democrației și a mers cel mai departe în America. Este mult mai periculoasă decât simpla negare a valorilor, pentru că este mult mai populară. Pentru majoritatea bărbaților și femeilor, negarea valorilor este ceva oribil; dar falsificarea lor, în așa fel încât să se potrivească prejudecăților democratice, este ceva plăcut și măgulitor. Haideți să cercetăm reclama domnului Kalbsfleich și să încercăm să descoperim direcția în care standardele au fost pervertite și metodele de falsificare folosite.

Ipoteza democratică în forma ei extremă și cea mai populară este aceea că toți oamenii sunt egali și că eu sunt la fel de bun ca tine. Este atât de vizibil neadevărat, încât un întreg sistem de înșelătorie dintre cele mai elaborate a trebuit să fie inventat pentru a-l face credibil în fața unui om întreg la

minte. Nicăieri altundeva acest sistem de înșelătorie nu a cunoscut o atare perfecțiune precum în America. Luați cazul domnului Kalbsfleisch. El este antreprenor de pompe funebre. Profesia pe care o practică nu s-a bucurat niciodată de mare stimă; pentru că, deși este o profesie necesară, nu se poate spune că le solicită practicienilor ei mari calități intelectuale sau morale. Domnul Kalbsfleisch și tovarășii lui și-au dat seama de asta și s-au mâhnit din cauza neputinței umanității de a-i stima. În calitate de buni democrați, ei vor să insiste asupra egalității cu cei ce sunt considerați a fi cei mai buni oameni. Încep prin a modifica numele profesiei lor. Cuvântul „cioclu“ are conotații proaste. Așadar inventează o nouă exprimare și îi spun „antreprenori de pompe funebre“. „Antreprenor“ este un cuvânt care rimează cu cuvinte dintre cele mai respectabile cum ar fi creator, compozitor, pictor, cercetător – ca să nu mai pomenim de Scriitor. Ce este un nume? Multe. De la a fi ciocli și simpli comercianți, antreprenorii de pompe funebre au devenit artiști și membri ai unei profesii aproape savante.

Odată ce și-au modificat denumirea, antreprenorii de pompe funebre au continuat să-și ridice-n slăvi și să-și amplifice chemarea. Fac acest lucru într-un fel foarte simplu, dar extrem de eficient: insistând asupra faptului că se află în Slujba Umanității.

Noțiunea de Slujbă este fundamentală creștinătății. Isus și cei mai mari dintre discipolii săi au proclamat importanța spirituală a Slujbei și i-au îndemnat pe toți bărbații și femeile să fie unii în slujba altora. Antreprenorii, și alături de ei toți Oamenii de Afaceri ai Americii, sunt la fel de entuziasmați de Slujbă ca și Sf. Francisc și cerescul lui Învățător. Dar

activitățile pe care le desemnează prin numele de „Slujbă“ se-ntâmplă să fie ușor diferite de cele pe care Întemeietorul Creștinismului le-a desemnat sub același nume. Pentru Isus și Sf. Francisc, Slujba însemna sacrificiu de sine, abnegație, smerenie. Pentru antreprenorii de pompe funebre și alți Oameni de Afaceri Americani, Slujba înseamnă altceva; înseamnă să faci afaceri profitabile în mod eficient și doar cu atâta onestitate cât să te ferești de închisoare. Oamenii de Afaceri Americani vorbesc precum Sf. Francisc, însă activitățile lor nu sunt diferite de cele ale zarafilor și vânzătorilor de porumbei pe care Isus i-a gonit din Templu cu un bici cu împletitură scurtă de curele.

Zarafii și păsărarii au protestat, fără îndoială, susținând că sunt în slujba umanității la fel ca și agresorul lor, sau chiar mai bine decât el. „Ceea ce facem noi“, trebuie să fi vociferat ei, „este util și necesar; societatea ne găsește indispensabili.“ Exact pentru aceleași motive – cum că ar profesa bine meserii necesare – Oamenii de Afaceri Americani pretind că Slujesc și că Slujba lor are o valoare dintre cele mai înalte. Ei ignoră faptul istoric semnificativ că toate lucrurile valoroase din viață, toate lucrurile care contează pentru civilizație și progres, sunt tocmai cele care nu sunt necesare. Toate cercetările științifice, întreaga artă, toate religiile (în comparație cu făcutul sicrielor și prepararea micului dejun) nu sunt necesare. Dar dacă ne-am fi cramponat doar de ceea ce este necesar, am fi încă maimuțe. Potrivit oricărui standard normal al valorilor, lucrurile nenecesare și oamenii nenecesari sunt mult mai importanți decât cei necesari. Ridicând simplul necesar la egalitate cu nonnecesarul, Oamenii de Afaceri Americani au falsificat standardul de

valori. Serviciul oferit de un antreprenor de pompe funebre sau de un agent imobiliar a ajuns să fie privit ca un echivalent al serviciului oferit de un artist sau un om de știință. Babbitt poate acum să creadă cu convingere să el și cei de felul lui fac tot atât de mult pentru umanitate precum cei ca Pasteur și Isaac Newton. Kalbsfleisch, printre coșciugele lui îmbrăcate în mătăsuri, știe că este la fel de bun precum Beethoven. Agenții de bursă de succes, siguri că Afacerea este religie, pot veni acasă după o zi de speculă la Bursă, simțindu-se la fel de virtuos de fericiți cum trebuie să se fi simțit Buddha atunci când a renunțat la lume și a primit marea iluminare.

În orice colț al lumii și în toate vremurile, marea majoritate a ființelor umane a fost alcătuită din cei de teapa lui Babbitt sau din țărani. Aceștia sunt indispensabili; munca necesară trebuie să fie făcută. Dar niciodată, cu excepția prezentului, și nicăieri altundeva decât în America, milioanele necesare nu s-au considerat a fi egalele puținilor nonnecesari. În Europa, vechile standardele încă persistă, cel puțin stafia vechii ierarhii dăinuie. Parvenitul cel bogat îl poate disprețui pe omul de știință pentru sărăcia lui, dar se simte umil în fața cunoașterii acestuia, a inteligenței superioare și a lipsei sale de interes material. Acea tehnică a înșelătoriei, prin folosirea căreia brokerajul de succes poate fi făcut să pară o ocupație la fel de valoroasă și nobilă ca și cercetarea științifică sau creația artistică, nu a fost încă perfecționată în Europa, de-abia ce a fost inventată. Ce-i drept, există mulți oameni cărora le-ar plăcea să vadă această tehnică introdusă, creată de-a gata și perfecționată, adusă de dincolo de Atlantic. Am încredere, și chiar sunt sigur la modul moderat, că vor fi veșnic dezamăgiți.

Între timp, pe partea vestică a Atlanticului falsificarea treptată a valorilor continuă constant. Iată ceea ce s-a întâmplat până acum: lucrurile și oamenii, până atunci considerați a avea o valoare mică, au devenit prețioși. Dar în anumite părți ale Uniunii nenumăratii oamenii indispensabili se pregătesc să facă un pas înainte. Nemulțumiți să-și atribuie lor înșiși cea mai mare valoare posibilă, le neagă celor puțini și neindispensabili acest privilegiu; majoritatea are drepturi suverane. Ceea ce în trecut era considerat a fi de înaltă valoare acum este denigrat. Calitățile mentale și morale, ocupațiile și amuzamentele celor mulți sunt privite acum ca fiind cele mai bune, singurele premise; calitățile și ocupațiile celor puțini sunt condamnate. Prostia, sugestibilitatea și afacerile sunt ținute la mare preț. Inteligența, independența și activitatea dezinteresată – admirate odată – sunt pe cale să devină lucruri malefice care trebuie să fie distruse. În Tennessee și în alte provincii îndepărtate, cruciada împotriva lor a început deja. Rămâne de văzut dacă și această nouă pervertire a valorilor va afecta restul continentului.

NEW YORK

Acum, că libertatea s-a demodat, egalitatea e o noțiune spulberată, iar fraternitatea, o imposibilitate dovedită, republicile ar trebui să-și schimbe mottourile. Inteligență, Sterilitate, Insolvență: astea s-ar potrivi Franței contemporane. Dar nu și Americii. Sloganul american ar trebui să fie ceva total diferit. Mottoul național ar trebui să se

potrivească datelor naționale. Ce ar trebui să scriu sub vulturul în zbor de pe flamura Americii ar fi: Vitalitate, Prosperitate, Modernitate.

Haideți să începem cu ultima, modernitatea. În acest context, modernitatea poate fi definită ca eliberarea (cel puțin în sfera vieții practice, materiale) din lanțurile obișnuinței și ale vechilor prejudecăți, ale interesului tradițional și învechit; într-un cuvânt eliberarea de istorie. Schimbarea este acceptată în America drept primul fapt fundamental – și acceptată nu așa cum au acceptat-o alte popoare, ca pe un rău ce trebuie să fie combătut prin organizarea unei societăți stabile, prin fabricarea unor lucruri prea puternice și solide pentru ca timpul să le mai poată devora cu ușurință, ci ca pe ceva bun, ca pe fundamentul și cheia vieții practice. Majoritatea lucrurilor de pe acest pământ modern sunt provizorii, făcute să dureze doar până apare ceva mai bun sau, în orice caz, ceva mai nou, care să-i ia locul. Pe toată întinderea țării casele au un aer trecător; peisajul, oriunde este atins de mâna omului, pare schițat și neterminat. Fabricile se reînnoiesc neîncetat; jumătate din profiturile lor sunt alocate cheltuielilor acestei reîntineriri cronice. Locomotive vechi de patruzeci de ani, păstrând aspectul straniu și aproape fabulos al monștrilor din terțiar, încă mai zdrăngănesc pe căile ferate europene. O companie americană de transport feroviar respectabilă s-ar considera înjosită dacar fi în posesia unei locomotive care ar avea mai mult de zece ani. Nici locomotivele nu ar supraviețui mult mai mult; aici, lucrurile sunt construite ca să fie aruncate imediat ce și-au depășit prima tinerețe. Schimbarea e supralicitată, lumea se bucură de ea. Aceasta este modernitatea.

Și apoi urmează prosperitatea. America este o țară pe jumătate populată, care abundă în bogății naturale. Poate doar cu excepția părții răsăritene, metodele de afaceri să fie stingherite de vechile tradiții care aparțin unei forme de societate dispărute. Tradițiile unei epoci a feudalismului, a agriculturii și a meșteșugurilor a împiedicat considerabil dezvoltarea eficientă și rațională a industrializării în Europa. Marea parte a Americii a început fără toate acestea. În California există o mașină la fiecare trei locuitori. Luând în considerare situația Californiei, nici nu este de mirare.

Matematic vorbind, vitalitatea americană este o funcție a prosperității și modernității. O ființă umană insuficient hrănită are nevoie de multă odihnă. Reduși la o dietă indiană, americanii ar fi mult mai puțin interesați decât sunt de fapt de eficiența afacerilor, de avansarea pe scara socială și de charleston. Și-ar petrece cea mai mare parte a timpului lor liber moțăind sau îmbrățișând vara primară a moțăielii: meditația. Dar au suficientă mâncare – mult mai mult decât suficientă, de fapt. Își permit să se agite; într-adevăr, trebuie să se agite ca să nu moară de pletoră. Bărbații și femeile care înfulecă fripturi udate din belșug cu pahare de lapte gras trebuie să facă ceva destul de obositor ca să rămână în viață.

Efectele psihologice ale prosperității nu sunt mai puțin izbitoare decât cele fizice. În țările mai puțin norocoase existența grea ține masele largi ale populației într-o stare de teamă cronică. Șomajul este o teamă obsedantă, atât pentru meșteșugari, cât și pentru cei în sutană. Atât de puțin îi trebuie în Europa unui om ca să se prăbușească în abisul claselor de jos; prăpastia fără fund a sărăciei, în care atâția meșteșugari au căzut deja, se cască la picioarele lui. Teama îl

bântuie și veșnic îl pândește sumbru. Teama este inamicul vieții; inhibă orice funcție a minții și a trupului. Iată de ce, în părțile defavorizate ale Europei, vitalitatea este atât de scăzută.

În America, această teamă nu prea există; nu există nici un motiv pentru care cineva nu ar reuși să câștige un salariu bun. Nici decăderea din statutul de funcționar la acela de, să zicem, mână de lucru nu mai este rușinoasă, așa cum s-ar întâmpla în țările mai vechi, unde prejudecata împotriva muncii manuale ca fiind ceva fundamental degradant și lipsit de respect încă există. Clasele de mijloc sunt, ca atare, mult ușurate de groaza de a-și pierde casta. Eliberați de teamă, americanii trăiesc cu încredere și, prin urmare, își sporesc vitalitatea. O extravaganță generoasă, nesperată în alte părți ale lumii, este regulă aici. Bărbații și femeile câștigă mult și cheltuiesc ce au pe plăcerile naționale, care sunt toate sociale și stimulatoare de vitalitate.

Și modernitatea tinde să amplifice vitalitatea – sau, ca să fim mai exacți, afectează exprimarea vitalității, externalizând-o sub forma acțiunii vehemente. Acceptarea bucuroasă a schimbării, care influențează atât de profund industria americană, strategiile de afaceri și arhitectura domestică acționează asupra problemelor vieții zilnice, personale. Plăcerea este asociată cu schimbarea locului și a mediului, iar în final, cu simpla mișcare de dragul mișcării. Oamenii își părăsesc casele dacă vor să se distreze. Își externalizează vitalitatea vizitând locuri de amuzament public, dansând și mergând cu mașina – făcând orice în afară de a sta liniștiți lângă foc (sau mai degrabă lângă calorifer). Ceea ce este cunoscută drept „viața de noapte“ înflorește în America ca

nicăieri altundeva în lume. Și nicăieri, poate, nu există atât de puțină conversație. În America, vitalității i se conferă expresia cea mai vitală, în mod evident. Prin urmare, americanii par să aibă și mai multă vitalitate decât probabil au cu adevărat. Un om poate avea vitalitate din plin și totuși să rămână liniștit; calmul lui nemișcat poate fi interpretat greșit drept apatie. Nu poate exista nici un dubiu legat de oamenii care dansează și se mișcă în toate părțile. Vitalitatea americană se manifestă întotdeauna vizibil. Se exprimă viguros prin muzica tobei și a saxofonului, prin soneria telefonului și zgomotul mașinilor de pe stradă. Se exprimă prin graba automobilelor, a mulțimilor imense și zgomotoase, a discursurilor, a banchetelor, a „curselor cu mașina“, a sloganelor, a semnelor pe cer. Este numai mișcare și zgomot, ca apa care gâlgâie atunci când se scurge dintr-o cadă – prin țeava de scurgere. Da, prin scurgere.

Despre America se presupune în mod obișnuit că este o țară a puritanismului. Și chiar așa și este, după cum orice om care călătorește de la un capăt la altul al ei poate să descopere. Dar ceea ce mai descoperă călătorul – spre imensa lui surpriză, dacă se-ntâmplă să fi sosit cu păreri convenționale despre această țară – este că o anumită lejeritate rabelaisiană este la fel de caracteristică Americii contemporane precum strictețea puritană. În Philadelphia librarii respectabili nu au pe stoc romanul *Jurgen*[23] al domnului Cabell. În Boston, Societatea Watch and Ward[24] suprimă *American Mercury* și, în același oraș, cel puțin unul dintre romanele mele trebuie să fie vândut pe sub tejghea de parcă ar fi whisky. Am stat în hoteluri din partea de vest unde era considerat indecent ca soția mea să fumeze o țigară în încăperi publice. Și deși nu am

vizitat statele sudice, am citit în ziare relatări dintre cele mai extraordinare despre persecuții la care soțiile necredincioase și soții aventurieri sunt supuși acolo. Aș putea cita multe alte exemple de puritanism american. Lista ar fi lungă și interesantă. Aceste puține exemple sunt totuși suficiente pentru a dovedi vechea afirmație cum că America este o țară puritană.

Dar este în același timp și una dintre țările cel mai puțin puritane pe care le-am vizitat vreodată. În teatrele din New York e posibil să vezi un gen de piese care cu greu și-ar putea găsi corespondent în alt oraș al lumii. Nu vorbesc despre apariția femeilor goale; asta a devenit acum un lucru prea banal ca să-l mai remarcăm – excepție făcând poate vreo țară colonizată de Părinții pelerini[25]. Și în orice caz, puritanii tolerează spectacolele și activitățile cu mai multă bunăvoință decât tolerează cuvintele. De-abia în ultimele câteva luni Lordul Chamberlain al Angliei a catadicsit înt-un sfârșit să permită punerea în scenă a piesei lui Bernard Shaw, *Profesiunea doamnei Warren*. Nenumărate spectacole, al căror caracter era de-a dreptul pornografic, au fost autorizate în timpul acestui sfert de secol cât a durat exilul doamnei Warren de pe scenă. Crima lui Shaw a fost aceea de a fi discutat sincer și serios subiectul prostituției. A abordat anumite idei, a folosit anumite cuvinte. Puritanilor le place să poarte frunza de smochin peste gură. Această ciudățenie puritană face cu atât mai remarcabilă francheța verbală a multora dintre piesele contemporane din New York, din ultimele luni – piese în care nu a existat nici o expunere de nuditate, dar unde lucrurilor li s-a spus pe nume și adesea, mai rău de-atât, pe nume mai intime. Îmi amintesc, de

exemplu, o piesă numită *Cradle Snatchers*. Era o comedie de pe vremea Restaurației, actualizată – în genul Wycherley[26], dar fără miez. Într-adevăr, era puțin mai mult decât Restaurație. Tema acesteia, care implică prezența a trei doamne de vârstă mijlocie care angajează trei tineri ca iubiți, este foarte apropiată de cea a unei comedii de Fletcher, *The Custom of the Country*, pe care Dryden, atunci când a apărat Teatrul Restaurației împotriva atacurilor lui Jeremy Collier, l-a declarat a fi de departe mult mai indecent decât orice altă piesă scrisă din vremea lui.

Dar această piesă nu a fost un fenomen izolat. *Sex* s-a ridicat la înălțimea numelui ei simplu. *Lulu Belle* și *The Shangai Gesture* au fost nu mai puțin remarcabile. Pasajul cel mai savuros din *Domnii preferă blondele* care se juca în momentul când am trecut prin Chicago avea un umor puternic rabelaisian, pe care eu, unul, l-am gustat din plin. Dar oare ce credea domnul Sumner de la Societatea Newyorkeză Împotriva Viciului despre acele glume gargantuești? Dar castul domn Chase din Boston? Și care ar fi fost reacția celor doi descendenți pe linie directă ai Părinților Pelerini față de referințele întâmplătoare, glumețe la adresa homosexualității pe care le-am auzit în câteva spectacole burlești și de cabaret? Mă întreb.

Nu doar în teatru se remarcă acest spirit al antipuritanismului, ci și în viața americană. Într-o parte a țării fumatul este interzis iar autodeclarații cenzori ai moralității publice opresc automobilele care circulă în trafic și solicită să verifice certificatele de căsătorie ale ocupanților. În altă parte, relațiile dintre sexe sunt firești, intime și (cum să spun?) cronic amoroase. Proaspăt sosit din convențiile și decența

Parisului și Londrei, străinul care ajunge pe Coasta de Vest va fi uimit de abundența de îmbrățișări întâmplătoare, de giugiuleli și sărutări în public pe care le zărește printre cei mai respectabili membri ai societății, în restaurante și cluburi de dans. Va fi uimit de franchețea cu care oamenii își discută problemele intime – mai mult chiar, cu voce atât de tare, încât până și cele mai intime detalii își trimit ecoul sonor pe o rază de câțiva yarzi. Va fi impresionat de stilul de dans aproape congolez, în timp ce acea atmosferă generală de beție hilară care infectează viața de noapte a orașelor americane îl va face să se întrebe dacă un pic mai puțină prohibiție – ceea ce înseamnă un pic mai puțin whisky – n-ar fi un lucru bun. În America modernă, Roma lui Cato și Roma lui Eliogabal coexistă și înfloresc cu o vitalitate fără precedent.

LONDRA

Așadar călătoria s-a încheiat, iar eu m-am întors iarăși de unde am plecat, mai bogat în experiență și mai sărac în convingeri distruse, în certitudini destrămate. Pentru că aceste convingeri și certitudini sunt cel mai adesea tovarășele ignoranței. Fructul cunoașterii și al experienței este în general îndoiala. Este o îndoială care crește mai profund pe măsură ce cunoașterea sapă mai adânc în misterul ce i se oferă, care se împrăștie în exact aceeași proporție în care experiența sporește iar percepțiile individului care experimentează sunt mai rafinate. Convingerile unui pește, putem fi siguri, sunt de nezdruncinat. Un câine are atâta siguranță cât un liberal

veteran care păstrează aceeași părere timp de patruzeci de ani. Ai putea implora o pisică, așa cum Cromwell a implorat odinioară parlamentul, invocând mațele lui Cristos, să se gândească la faptul că s-ar putea înșela; animalul nu s-ar îndoi niciodată că are dreptate.

Am pornit în călătorie știind, sau crezând că știu, cum ar trebui să trăiască oamenii, cum ar trebui să fie guvernați, educați, ce ar trebui să creadă. Știam care e cea mai bună formă de organizare socială și scopul pentru care au fost create societățile. Aveam părerile mele asupra oricărei activități a vieții umane. Acum, la întoarcere, mă trezesc lipsit de toate aceste certitudini plăcute. Înainte să încep, mi-ați fi putut pune orice întrebare despre specia umană și v-aș fi oferit volubil un răspuns. Întrebați un om profund ignorant cum funcționează lumina electrică; acesta găsește întrebarea absurd de simplă. „Doar apeși pe buton“, îți explică el. Electricianul calificat îți va oferi o explicație mai tehnică a problemei, vorbind despre curenți, rezistențe, conductivitate. Însă fizicianul filosof își va mărturisi cu modestie ignoranța. Fenomenele electrice, ar spune el, pot fi descrise și clasificate. Dar când vine vorba să spunem ce anume poate fi electricitatea, acesta ar ridica mâinile. Cu cât înțelegi mai bine semnificația oricărei întrebări, cu atât va fi mai greu să-i răspunzi. Cei cărora le place să simtă că au întotdeauna dreptate și care dau o mare importanță propriilor opinii ar trebui să stea acasă. Atunci când călătorești, convingerile sunt rătăcite la fel de ușor precum ochelarii; dar, spre deosebire de ochelari, ele nu pot fi ușor înlocuite.

Propriile mele pierderi, după cum am spus, au fost numeroase. Însă drept compensație pentru ceea ce am

pierdut, am dobândit două noi convingeri importante: că e nevoie de diversitate ca să construiești o lume și că valorile spirituale consacrate sunt în mod fundamental corecte și ar trebui păstrate. Descriu aceste opinii drept „noi“, deși ambele sunt cel puțin la fel de vechi precum civilizația și deși eram pe de-a-ntregul convins de adevărul lor înainte de a pleca. Însă adevărurile cele mai vechi, cele în care credem în mod obișnuit, pot dobândi, ca rezultat al unei experiențe noi, aparența unei noutăți apocaliptice. Există o diferență uriașă între a crede în mod academic, cu intelectul, și a crede în mod personal, intim, cu întreaga ființă. Un om surd care a citit o carte despre muzică ar putea fi teoretic convins că Mozart a fost un compozitor bun. Dar vindecă-i surzenia, du-l să asculte Simfonia în Sol minor și convingerea lui despre măreția lui Mozart va deveni ceva cu totul nou.

De faptul că este nevoie de diversitate ca să construiești o lume sunt conștient de când am început să citesc. Dar proverbele sunt întotdeauna niște platitudini până când nu experimentezi personal adevărul din ele. Hoțul proaspăt arestat știe că cinstea este cea mai bună politică cu o intensitate a convingerii pe care noi, ceilalți, nu putem s-o simțim niciodată. Și ca să-ți dai seama că-ți trebuie diversitate ca să construiești lumea, trebuie să fi văzut multe lucruri cu proprii tăi ochi. După ce le-ai văzut și după ce ai dobândit în felul acesta o înțelegere intimă a adevărului unui proverb, ți se pare greu să mai continui să crezi cu înfumurare că propiile-ți opinii, propriul fel de viață sunt singurele rezonabile și corecte. Această convingere a diversității omului trebuie să-și găsească expresia morală în practicarea toleranței celei mai desăvârșite cu putință.

Însă dacă a călători aduce cu sine o convingere legată de diversitatea oamenilor, mai aduce și o convingere la fel de puternică despre unitatea lor. Asta induce toleranță, dar mai și arată care sunt limitele unei posibile toleranțe. Religiile și codurile morale, formele de guvernământ și de societate sunt aproape infinit de variate și fiecare are dreptul la existența sa distinctă. Însă unicitatea stă la baza acestei diversități. Toți oamenii, indiferent de credințele lor, de obiceiurile lor, de felul de viață au un simț al valorilor. Iar valorile sunt în mare parte aceleași, pretutindeni și în toate societățile. Bunătatea, frumusețea, înțelepciunea și cunoașterea, laolaltă cu posesorii umani ai acestor calități, creatorii umani de lucruri și gândurile care îi înnobilează, au fost întotdeauna și pretutindeni onorate.

Simțul valorilor este intuitiv. Nu există o dovadă a existenței reale a valorilor în vreun fel care să satisfacă intelectul logic. Standardele noastre pot fi demolate prin argumentație, însă avem totuși dreptate să ne cramponăm de ele. Nu orbește, bineînțeles, nu într-un fel necritic. Convins prin experiența practică de diversitatea omului, călătorul nu va fi tentat să se cramponeze de propriul său standard național moștenit ca și când acesta ar fi singurul adevărat și nepervertit. Va face comparație între standarde, va căuta ceea ce au în comun toate, va cerceta felurile în care fiecare standard este pervertit, va încerca să creeze un standard propriu care să fie pe cât posibil scutit de distorsiuni. Într-o țară, va observa el, standardul adevărat, fundamental este distorsionat de o accentuare excesivă a principiilor ierarhice și aristocratice; într-o alta de exces de democrație. Aici se pune prea mare preț pe muncă și energie de dragul lor; acolo, prea

mare preț pe simpla ființare. În anumite părți ale lumii va descoperi că spiritualitatea a luat-o razna, în altele, un materialism prostesc ce neagă însăși existența valorilor. Călătorul va cerceta aceste distorsiuni și va crea pentru sine un standard care va fi, pe cât posibil, scutit de ele – un standard al valorilor care să fie pe atât de atemporal, de independent de circumstanțe, pe cât de absolut îl poate face. Înțelegerea diversității și acceptarea ei el le va tolera, însă cu limite. Va face distincția între distorsionările nevătămătoare și acelea care tind de fapt să nege sau să corupă valorile fundamentale. Față de primele va fi tolerant. Cu celelalte… nu poate exista nici un compromis.

1. Societatea fabiană a fost o organizație britanică bazată pe principii democratice socialiste, care susținea răspândirea treptată a socialismului pe cale pașnică.
2. Politician și prim ministru al Angliei în trei mandate, în anii ’20-’30 ai secolului XX.
3. Lipsă de ocupație (fr.).
4. Deasupra celorlalți (fr.).
5. Stradă în Los Angeles, purtând numele generalului mexican José Figueroa, guvernatorul Californiei în anii ’30 ai secolului XIX.
6. Faimos compozitor și textier american.
7. Fragment din elegia alegorică *Nux* a lui Ovidiu (Acum își vatămă pântecul cea care frumoasă pare-a fi, de pus în ramă,/ Dar foarte-arar se întâmplă ca ea să mai devină mamă).
8. Michael Sinnott, regizor și actor american de origine canadiană, supranumit „rege al comediei“.

9. Scriitor, poet și dramaturg englez (1893-1944), cunoscut ca „poet al războiului“ pentru felul în care a descris Primul Război Mondial.
10. Să bem, să bem! (fr.)
11. Cunoscut cântec american din anul 1925, interpretat de-a lungul timpului de mulți cântăreți faimoși printre care Ricky Nelson și Frank Sinatra.
12. Elles Temple sau Elles Tower, clădire impresionantă din Los Angeles, construită în stil neogotic; adăpostea la începutul secolului diverse grupuri sociale care militau pentru fraternitate și egalitate socială și desfășurau activități caritabile, culturale și educative.
13. Benevolent and Protective Order of the Elks (BPOE), fondat în 1868 de către Charles Vivian, este un ordin american gândit inițial ca un club social cu sediul în New York.
14. Joc de cuvinte provenit din transformarea lui *Te Deum Laudamus* (Pe Tine, Doamne, Te lăudăm), în *Taedium Laudamus* (Lauda Plictiselii).
15. Actriță americană celebră pentru rolurile de pe Broadway, în anii ’30-’40.
16. Actriță și cântăreață britanică de origine australiană.
17. Ocheadă (fr.).
18. Walter Hines Page (1855-1918), ziarist și diplomat american, ambasadorul Americii în Marea Britanie în timpul Primului Război Mondial.
19. Personaj principal din romanul *Babbitt* (1922), al scriitorului american Sinclair Lewis, prototip al conformității la standardele clasei de mijloc, al materialismului și automatismelor sociale.

20. Paolo Tosti (1846-1916), compozitor italian, profesor de muzică la Academia regală din Londra. Printre cântecele sale foarte cunoscute se numără și „Goodbye“ (inclus în coloana sonoră a filmului *Because of Him* – 1946).
21. Poemul satiric *The Rape of the Lock* al autorului englez Alexander Pope (1688-1744).
22. Segment al nobilimii din Franța care refuză să se adapteze schimbărilor apărute în urma revoluției franceze.
23. *Jurgen, A Comedy of Justice* (1919), roman al autorului american James Branch Cabell, interzis ca fiind obscen, autorul lui a fost acuzat și judecat în 1922.
24. Watch and Ward Society, organizație cu sediul în Boston, care se ocupa încă de la sfârșitul secolului XIX cu cenzura romanelor în curs de apariție și a altor manifestări artistice.
25. Pilgrim Fatluss.
26. William Wycherley (1641-1716), dramaturg din vremea Restaurației al cărui spirit satiric se face simțit în ilustrarea pe care o dă puritanismului.